

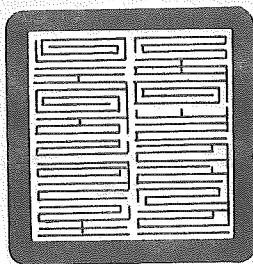
KELETKUTATÁS

Kiadja a Kőrösi Csoma Társaság — Megjelenik évente kétszer
1990. tavasz

Szerkeszti

KAKUK ZSUZSA

BETHLENFALVY GÉZA, DÁVID GÉZA,
ECSEDY ILDIKÓ ÉS FODOR PÁL
közreműködésével

BUDAPEST

Tartalom

Csongor Barnabás, A földtulajdon kérdéséhez Kínában — a csuang-birtok a Vízparti történet c. regényben	3
Simon Róbert, Kelet és Nyugat: a ciklikus és a lineáris történelmi reflexió elágazásai (Az ógörög és az arab út egybevetése)	23
Dávid Géza, A népesség vándormozgalma a Budai szandzsákban, 1546—1559	30
Székely György, Összefüggések a bolgár tengerpart és Konstantinápoly oszmánok elleni védelmében	65
Torma József, Mágia és betegség a baskíroknál (I. rész)	70
Lederer György, Ahmadiyya mozgalom az iszlámban	87

SZEMLE

Könyvek

Polonyi Péter: *Mi történt? Tienanmen-tér '89.* (Ecsedy Ildikó) 101

Konferenciák

Bejegyzések egy kongresszusi noteszben (Torma József) 103

Kiállítások

Kőrösi Csoma Emlékhely Szécsényben (Presits Antal) 107

Krónika

Az Ankarai Egyetem Hungarológiai Intézete (Kakuk Zsuzsa) 116 — A Kőrösi Csoma Társaság Szegedi Tagozatának előadásai (Torma József) 127 — Búcsú Tardy Lajostól (Róna-Tas András) 129

Angol nyelvű összefoglalók/Brief Summaries of the Papers 132

A borítón: Horgászjelenet. Fejtámasz Hopej tartományból, a Szung dinasztia korából (960—1279) [Historical Relics Unearthed in New China. Peking, 1972, 184. kép].

Megjelent az MTA-Soros Alapítvány anyagi támogatásával

Csongor Barnabás

A földtulajdon kérdéséhez Kínában — a csuang-birtok a Vízparti történet c. regényben

A 19. század előtti Kína földbirtokviszonyairól keveset tudunk. A más vonatkozásban bőséges információkkal szolgáló történeti források nem sok konkrétumot árulnak el róla, a nem hivatali földként birtokolt birtokokról pedig jóformán semmit. Ez már csak azért is sajnálatos, mert az adatok hiánya nemegyszer csábít spekulációkra olyan fontos kérdésben például, mint a magánföldtulajdon megléte vagy hiánya.

A szorosan vett történeti források hallgatása az oka annak, hogy e cikkben azt vizsgáljuk, mi állapítható meg a Vízparti történet (Suj hu csuan) c. klasszikus kínai regény¹ adataiból egy hagyományos kínai földbirtokfajtának, a *csuangnak*² a jellegére vonatkozóan.

Regényektől persze adatszerű hitelesség nem igen várható. A Vízparti történet is nemegyszer él költői túlzásokkal,³ ugyanakkor pedig bizonyos dolgokat említés nélkül hagy,⁴ stb. Mindenesetre még a tárgyi részletekre vonatkozóan is mond valamit az a körülmény, hogy a szövegkritikai kiadásban közölt kilenc legrégebb ismert szöveg a csuangok leírásában seholsem mutat lényegi különbségeket. A lényeg azonban az, hogy — szépirodalmi műről lévén szó — az emberi kapcsolatok ábrázolása éppen művészi sűrítettségénél, kihegyezettségénél fogva mélyebb bepillantást enged az egykorú társadalmi viszonyokba, mint a nem mindig névértékük szerint értékelhető adatszerű információk.

A *csuangoknak* — helyesebben a *csuang jüanoknak* („udvarházak”), a birtokos lakhelyének — és gazdáiknak fontos szerepük van a regényben, különösen az első hatvan-hetven fejezetben. A regény ábrázolásában a *csuang* és birtokosa a hagyományos kínai világ két nagy szférája, a császári hatalom és a vadon világa közt helyezkedik el, mintegy érintkezési állomásokat alkotva a kettő között.⁵

A regény összesen huszonhat *csuangot* említ,⁶ az esetek túlnyomó többségében azonban jóformán csak a birtokos otthonát, a *csuang jüant* („udvarházat”) írja le. Rendszerint meg van említve a *csuang* és a közelében lévő falu neve, földrajzi helye; a cselekményben játszott szerepüktől függően az udvarház környéke és külső leírása, egyes épületei és részei, az állatok és növények, az ételek és italok, a birtokos és amit tudni lehet róla, háza népe, — végül pedig az illető *csuang* és tulajdonosának sorsa. Az alábbiakban *csuangok* szerint adjuk ezeket az adatokat a fenti sorrendben, utánuk pedig a belőlük levonható következtetéseket.

1. A Si család *csuangja* Sicsiacunban („a Si család falva”) a Saohuasan („Gyérvirághegy”) alatt Hujinhszien járásban (Senhszi tart.) (Sh 25, Vp I, 37). A falu három-négyszáz családból (*csuang hu*) áll, valamennyinek Si a családneve (Sh 27, Vp I, 37). Az udvarház fenyők és fűzfák között áll vályogfallal körülvéve, kapuja éjszakára zárva van (Sh 22, Vp I, 32). Épületei, helyiségei közül⁷ említve van egy fogadó szoba (*cao tang*),⁸ amely három-négyszáz vendéget is képes befogadni⁹ (Sh

27, Vp I, 39), vendégház (*ko fang*), ebédlő (*ting*), istálló, szérűskert (Sh 22, 23), lakó- és hálóhelyiségek (Sh 24), ünnepi lakoma tartására alkalmas kert (Sh 33, Vp I, 46), az udvar végében néhány szalmakunyhó (Sh 44, Vp I, 46).

A *csuang*ban van szarvasmarha, birka, kacsa, tyúk, liba, kutya (Sh 22, költői leírás), ló, öszvér (Sh 23, Vp I, 33).¹⁰ Zöldeket, marhahúst, levest esznek, bort (azaz rizs- vagy kölespálinkát) isznak (Sh 23, Vp I, 33), majd birkapecsenyét és gyümölcsöt (Sh 24, Vp I, 36). A falu családfővel való tanácskozáshoz a *csuang* birtokosa két kövér bivalyt vágat le és borral kínálja őket (Sh 27, Vp I, 39). A holdünnepre egy nagy birkát, százegynéhány csirkét, kacsát vágnak, hozzá a városból hozatnak gyümölcsöt és bort (Sh 33, Vp I, 46).

A *csuang* birtokosa Si *taj kung*.¹¹ Hatvan éves elmúlt (Sh 22, Vp I, 33), kinevezték li csengnek (Sh 25, Vp I, 37 — „községi előljáró”). Egyetlen gyermeke a 17—18 éves Si Csin, a Kilencsárkányos (Sh 23, Vp I, 37). A fiú szenvedélye a fegyverforgatás, apja halála után ő lesz a birtokos és a li cseng (Sh 29, Vp I, 41), *ta lang*nak szólítják (Sh 26, Vp I, 37, 38 — „ifjú”, „nagyuram”). Ő szervezi meg a falu védelmét egy rablóbanda ellen (Sh 27—28, Vp I, 39—41).

Rajtuk kívül az udvarházban (és környékén?) meghatározatlan számú *csuang ko* („szolgalegény”) él.¹² A szolgalegények feje Negyedik Vang, aki „meglehetősen tudott a hivatalnokoknak megfelelni, jól pergett a nyelve.” (Sh 31), ő látja el a bizalmas feladatokat. Él még az udvarházban időnként egy-egy vívómester (*csiao iou*) is (Sh 24, 25, Vp I, 36, 37).¹³

Si Csin mint li cseng a falu népe és szolgalegényei élén szembeszáll a falun átvonulni akaró rablókkal, megfutamítja őket és vezérüket elfogja (Sh 29, Vp I, 41, 42). Az elfogott két vezértársa ezután önként megadja magát neki, hogy osztozzanak sorsában. Si Csin megindulva az önfeláldozó barátság e bizonyítottán szabadon bocsátja foglyát, sőt barátjukká lesz. A három rablóvezér hálából közeli hegyi várából harminc lat (*liang*) „fokhagymaszár” aranyat küld neki, Si Csing az ajándékhozókat néhány lat tört ezüsttel ajándékozza meg, majd fél hónap múlva viszonzásként három köntöst küld ajándékba három sült birkával (Sh 31, Vp I. fej.). Ezután a rablók gyakran küldözgetnek neki aranyat, ezüstöt. Kapcsolatuk a mandarin tudomására jut, s mikor a három rablóvezér a holdünnepen Si Csin udvarházában vendégeskedik, a mandarin hadai (*tu ping*) három-négyszáz emberrel éjszaka körülveszik az udvarházat. Si Csin és társai azonban kivágják magukat, felgyújtják az udvarházat, és a rablók várába menekülnek. (Sh 34, 43, 44, Vp I, 46, 47). „Si Csin elgondolkozott: Hogy megmentsenek három embert, felgyújtottam udvarházamat, ami holmim volt, mind odaveszett... — Azzal odaállt Csu Vu és társai elé: Mesterem, Vang Csin a hágón túl, a végvidéken katonáskodik... Most, hogy udvarházam elpusztult, megyek, megkeresem. — Csu Vu és társai így szóltak erre: Ne menj, bátyám! Tölts még egy kis időt várunkban, aztán majd beszélünk a dologról. Ha már nem kíváncznál a szegénylegénység után, akkor várd meg, míg a dolog elcsendesül, s feléptjük neked az udvarházad megint, hadd lehess újra tisztességes ember.” (Sh 44, Vp I, 48). Si Csin azonban mégis elmegy katonának.

2. Meg nem nevezett *csuang* Csipaocun faluban, tízegynéhány mérföldnyire Tajcsoutól, Jenmenhsien járásban (Sh 61, Vp I, 3. fej.). Fogadószoba, vendégház és könyvtárszoba van említve, a birtokos és vendége lovon jár, birkát esznek.

A birtokos egy Csao *jüan-vaj*, gazdag úr, állandó lakása Tajcsouban van, ott él ágyasával és annak apjával. A *csuangba* csak azért megy ki, hogy elrejtse ott egy barátját, akit köröznek gyilkosságért (Sh 61, Vp I, 58). Csao úr patrónusa (*ian vej*) a közeli Mandzsusri kolostornak (Sh 62, Vp I, 59). Számos szolgálégyénye van.¹⁴

3. A Vutajsan-hegyi Mandzsusri kolostor közelében egy „vásáros helyen” (*si sing*) a kocsmák a kolostor tulajdonai (Sh 69—71, Vp I, 66—67). Az egyik kocsmárost a regény *csuang csiónak* (*csuang-beli*, Sh 71) mondja.

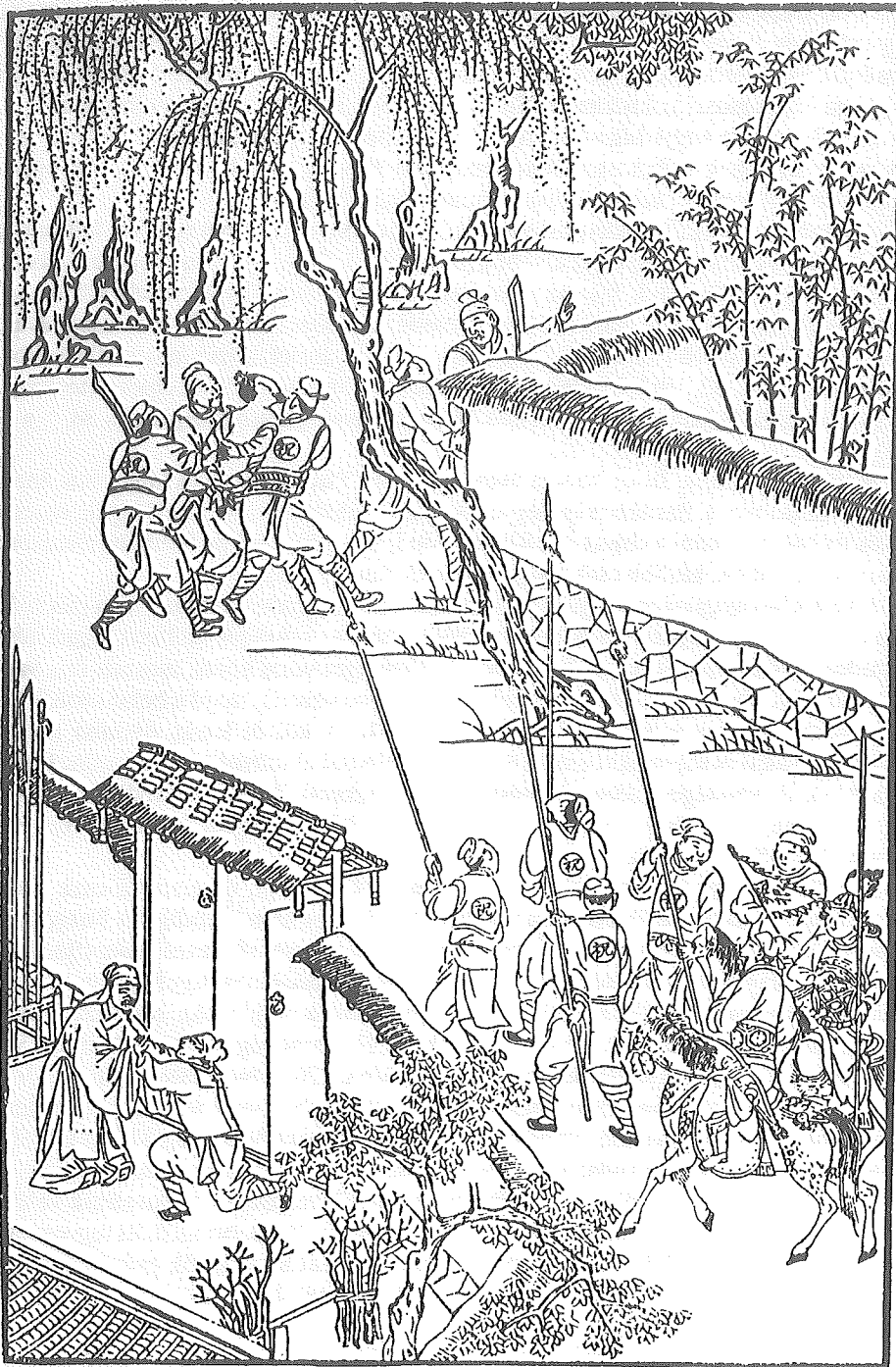
4. Taohuacsuang (Barackvirág *csuang*) Taohuacun (Barackvirágfalva) faluban a Taohuasan (Barackvirághegy) tövében (Sh 82, Vp I, 74—75) Csingcsou közelében, Santungban (Sh 83, Vp I, 75). Az udvarháznak kapuja van, fűzfák veszik körül, egy főépület (*csengtang*) van említve oldalszobával, esküvőre előkészített nászszobával, *ting*-csarnok és szérű (Sh 82—87, Vp I, 74—78). Az ételek közül marhahús és liba szerepel (Sh 82, 83, Vp I, 75, 76); a közrendű vendégek két gőzölt cipót (*mantou*), két szelet húst és bort kapnak (Sh 88). Utazásra gyaloghintó szolgál (Sh 88, Vp I, 81).

A birtokos Liu *taj kung*, hatvan éven felül van. Tizennyolc éves lánya van. Meg kellett hódolnia a Barackvirág-hegyen székelő rablóknak, akiknek egyik vezére feleségül akarja venni a lányát (Sh 82—84, Vp I, 74—76). Eleinte falubeliek (*csuang csia*) szerepelnek, később csak szolgálégyények (*csuang ko*).

5. Csaj Csin nyugati *csuangja* Henghajcsünben, Cangcsou tartományban (Sh 166, Vp I, 144). Az udvarház két-három mérföldre van az országút melletti fogadótól, kőhídon át vezet hozzá az út. Vizesárok és fűzfaliget veszi körül, meszelt fala van (Sh 137, 138, Vp I, 120). A vendéget először a *ting*-be vezetik, majd a belső szobákba (*hou tang*), illetve a *ting tangba* (Sh 139—140). A költői leírás tíz-husz lovat, vadászkutyákat és sólymokat említ (Sh 138), az elbeszélő szöveg húsz-harminc lovat (Sh 164). A vendéget előbb tál hússal, sült tésztával, borral kínálják, majd — nagyobb megbecsülés jeleként — gyümölcscsel, frissen vágott birkával, tengeri csemegével (Sh 139, 140).

A birtokos „egy falubeli gazdag úr, bizonyos Csaj Csin, de errefelé csak Csaj nagyúrnak (*ta kuan zsen*) nevezik, a folyók és tavak népe közt¹⁵ pedig Kis Forgószél a neve. A felséges Csou-házból¹⁶ származik, Si-cung császár leszármazottja... A Szung-ház alapítója kiváltságlevelet adományozott családjának, úgy hogy senki sem mer kikezdeni vele. Gyűjti maga köré a világban járó-kelő jó vitézeket, harmincat, ötvenet is tart a házánál...” (Sh 137, Vp I, 119). Harmincnégy-harmincöt éves (Sh 139, Vp I, 120), vannak szolgálégyényei (Sh 138, Vp I, 120), vívómestere (Sh 140, Vp I, 122). Az országúti fogadóban megszálló száműzetésbe menő fegyenceket hozzá kell küldeni, hogy megvendégelhesse, megajándékozhasssa őket (Sh 137, Vp I, 119). Jó barátja a cangcsoui mandarin, a közeli fegyenc tábor parancsnoka és felügyelője (Sh 142, Vp I, 125), de jóban van a liangsani rablók vezéreivel is, levelezik velük (Sh 163—164, Vp I, 141). Egy többszörös gyilkosságért körözött szökött fegyencet, aki hozzá menekül, kísérőjének öltöztetve csempész át az üldözők gyűrűjén, akik nem is gondolnak arra, hogy az illetőt az ő házánál keressék (Sh 164, Vp I, 141—142).

6. Csaj Csin keleti *csuangja*, negyven mérföldnyire, illetve hat órai járásra a nyugatitól. Az udvarház a költői leírás szerint japánakácok és fűzfák ligetében áll,

1. Bundás Párduc foglyul esik Csu család falvában (46. fej.)

vizesárok veszi körül. Kapuja előtt hűsellő lugas (*ting*, Sh 333, Vp I, 283), a kapu fölött torony (Sh 162, Vp I, 10. fej.). Említés történi főépületről (*cseng tang*, Sh 333), nyugati szárnyról (*hszi hszilan*, Sh 334), keleti tornácról (*tung lang*, Sh 334). A költői leírásban marha, birka, őszvér, ló, kacsa, tyúk, liba szerepel (Sh 332). Számos szolgálégyen van az udvarházban, néhány intéző (*csu kuan*, Sh 334, Vp I, 284 „belső emberek”), egy szabó (Sh 341, Vp I, 288). Birkát, disznót esznek (Sh 341).

Télen a rizses hombárokot (*mi tun*) parasztok (*csuang csia* — variáns: szolgálégyenek) őrzik (Sh 156—157, Vp I, 138). Csaj Csin rizsadót szed (*sou cu mi*, Sh 332, Vp I, 21. fej.).

Mikor Szung Csiang ágyasa megölése után hozzá menekül, Csaj Csin így nyugtatja meg: „Még ha tíz nagy vétket követtél volna is el, ha egyszer az én házamban vagy, nyugton lehetsz minden felől! Nem mintha dicsekedni akarnék híremmel, de a betyárokat üldöző seregek még képpel sem mernek az én birtokom felé fordulni! ... Még ha egy udvarbéli minisztert öltél volna is meg, még ha a császári kincsházat fosztottad volna is ki, nálam akkor is menedékre találtál volna!” (Sh 333, 334, Vp I, 284). Amikor azonban családja viszályba keveredik a mandarin sógorával, s ennek során Csaj Csin egyik embere a sógort agyonveri, a kiváltságlevél ellenére a mandarin börtönébe veti Csaj Csin, és ki akarja végeztetni (Sh 857—861, Vp 51. fej.).

7. Csaó Kaj, a Toronyhordozó *csuangja* Tungcsicun („Keletpatakfalva”) faluban, Santungban (Sh 200—201, Vp I, 169—170). Jüncsenghszienből, a járási székhelyről a birtokra az út lóháton egy óra (Sh 261, Vp I, 224). Az udvarháznak kapuja van, amit éjjelre bezárnak, a kapu felett torony, mellette kapus-szoba, beljebb fogadószoba, hátsó csarnok (*hou ting hszilan*), vendégház, az udvarban fegyverállvány lándzsákkal (Sh 201—204, Vp I, 170—175). Hátsó kert szőlőtőkékkel, végében hátsó kapu (Sh 262, 264, Vp I, 224, 227). Birkát, disznót esznek, bort isznak (Sh 219, Vp I, 188).

Csaó Kaj, a birtokos *pao cseng*: „gazdag család volt az övé már régóta ezen a vidéken. Egész életében igazságos és bőkezű ember volt, és szerfelett kedvelte a jó vitézeket. Ha csak jött egy ember és hozzá fordult, lehetett ilyen, vagy olyan, el nem eresztette, magánál tartotta. Ha meg aztán mégis elment, pénzzel, útravalóval bőségben ellátta, hogy legyen mivel kezdenie valamit. A legjobban a lándzsavívást, meg a fütőkősforgatást kedvelte, s erős, izmos ember volt maga is. Családja, felesége nem volt, így hát csak a fegyverforgatásnak élt” (Sh 200, Vp I, 169). „A Toronyhordozó kiskirály (*pa*) volt a falujában, s a folyók és tavak népe mindenfelé ismerte a nevét.” (Sh 200, Vp I, 170).

Számos szolgálégyene van és intézői (*csu kuan*, Sh 201, Vp I, 170).

A környéken razziázó Lej Heng cirkáló hadnagy (*tu tou*) foglyul ejt egy gyanús személyt; jó ismerősét, Csaó Kajt keresi fel foglyával legelőszőr, hogy „ha a mandarin őkegyelmessége vizsgálódni akar errefelé, hát meg tesszen tudni felelni mindenre” (Sh 201, Vp I, 170).

Csaó Kaj barátaival rablóbandát szervez, és elrabolják útközben a Caj Csing kancellárnak küldött születésnapi ajándékokat. Mikor hírt vesz, hogy a hatóság emberei a nyomában vannak, összecsomagolja értékeit, azoknak a szolgálégyeneknek, akik nem akarnak vele tartani, pénzt ad, hogy menjenek, keressenek más

gazdát maguknak, ő maga pedig felgyűjtja az udvarházat, s háza népével együtt elmenekül a liangszani rablókhoz (Sh 265, Vp I, 228).

8. Névtelen *csuang* a Huangnikang („Sárgasárdomb”, Sh 241, Vp I, 199) és az Erlungsan („Kétsárkányhegy”, Sh 243, Vp I, 208) között. Cao Cseng, a Böllérbicskás Ördög kajfengi mészáros ide vetődött Santungba. Pénze elfogyván haza nem mehetett, beállott hát vőnek egy „*csuang-paraszt*” (azaz *csuang-birtokos*) családjába, és kocsmáros lett (Sh 242, Vp I, 207).

9. A Szung család (vagy Szung *taj kung*, vagy Szung *ta hu* = a tekintélyes Szung-család feje) *csuangja* Szungcsiacunban („a Szung család falva”) Jüncsenghsien közelében, Santungban (Sh 327—328, Vp I, 276).

Az udvarházat fal veszi körül (Sh 563, Vp II, 93); fogadószoba (Sh 330, Vp I, 276), *cao ting*-csarnok (Sh 556), buddhista szentély (*fo tang*, Sh 329, Vp I, 278), hátsó kapu (Sh 557, Vp II, 93) van említve. Csirkét, libát esznek, bort isznak (Sh 328, 564, Vp II, 94).

A birtokos Szung *taj kung* (vagy *ta hu* = tekintélyes család feje, Sh 328). A család „*csuang-parasztok* családja” (*csuang nung cse csia*, Sh 331, Vp II, 21. fej.). Ifjabbik fiával, Szung Csinggel, a Vaslegyzőssel él együtt (Sh 259, Vp I, 222), szolgálégyenyei vannak. Idősebbik fia, Szung Csiang, a Jókorjött Eső jegyző (*ja sze*) Jüncsenghsienben, a mandarin hivatalában (Sh 259, Vp I, 222). Szung *taj kung* ezt a jegyző fiát formálisan kitagadja, nehogy a családnak baja származzék abból, ha hivatali pályáján netán büntetés éri (Sh 327—328, Vp I, 276, 281).

10. Csang *taj kung csuangja* a Vukung hágó alatt (Sh 492, Vp II, 31). A hágó alatt van a család temetője is tizenegynéhány gyászoló kunyhóval.¹⁷ A *taj kungot* és családját megölte egy taoista varázsló, aki aztán tanítványával és a *taj kung* leányával beköltözött a gyászoló kunyhókba. A leány rokonai, mivel *csuang-parasztok* (*csuang nung cse zsen*) voltak, nem tudtak semmit tenni ez ellen.

11. Kung *taj kung csuangja* a Pajhusan („Fehértigrishegy”) mellett (Sh 498, Vp II, 38). A közelében falu van, ahol rokonok laknak (Sh 499, Vp II, 31. fej.).

Az udvarház patak mellett áll, magas, fehérre meszelt falakkal, szomorúfűzek és fenyők veszik körül (Sh 496—497, Vp II, 35—36). Fogadószoba (Sh 497, Vp II, 36) és középső szoba (*csuang tang*, Sh 499, Vp II, 37) van említve.

Birkát, disznót esznek, bort isznak (Sh 499, Vp II, 39). Kung *taj kung* két fiával él együtt. Ezek eljárnak inni a közeli kocsmába, de a maguk ételét, italát fogyasztják (Sh 494—495, Vp II, 33). Egy ideig velük él mesterük (*si fu*, Sh 497, Vp II, 37). Legalább húsz-harminc szolgálégyenük van.¹⁸

12. Mu *taj kung csuangja* (Sh 654, Vp II, 116—117), valami két mérföldnyire Csiejangcsen városkától Santungban (Sh 581, Vp II, 108).

Az udvarház fűzfák között áll, fallal körülvéve. Kapusszoba, fogadószoba, szerű és hűsellő lugas van említve (Sh 582).

Szállás kérő száműzöttnek kását, levest, zöldséget adnak enni (Sh 581), egy lakomára ökröt, tizenegynéhány disznót és birkát, egy csomó csirkét, libát, kacsát vágnak le (Sh 654). A költői leírásban eperfa és kender szerepel (Sh 581).

A birtokos, Mu *taj kung* gazdag ember (*fu hu*, Sh 588). Fiai, Mu Hung és Mu Csun kiskirályok (*pa*) Csiejangcsenben (Sh 588, Vp II, 116).

Számos szolgálégyenük van.

13. Cao *taj kung csuangja* egy faluban a Csinling hágó alatt Santungban (Sh 700, Vp II, 212).

Fogadószoba és csarnok (*ting*) van említve (Sh 701), valamint szárnyépület (*hsziang*) és lakószobák (*hou tang*, Sh 702).

Cao *taj kung*, vagy *ta hu* visszavonult kishivatalnok (*hszien li*, S 700, Vp II, 212), aki a lakosság szipolyozásából gazdagodott meg. A Fekete Forgósél elejtette tigriseket az ő házához viszik, ott ünnepli a környék népe, a tekintélyes családok és a *li cseng*, a tigrisölő vitézt.

14. A Csu család *csuangja* a Tulungsan („Egysárkányhegy”) alatt, a Csu család-falujában, Santungban (Sh 767, Vp II, 264—265). Köröskörül háromszár *li* a Csu család *csuangja*.¹⁹

Az udvarház²⁰ a Tulungskang („Egysárkánydomb”) tetejére épült. Szomorúfűzekkel szegélyezett vizesárok veszi körül, (Sh 796, Vp II, 47. fej.). Falai három csang (kb. 9 m) magasak, kővel vannak borítva, felvonóhidakkal és tornyos kapukkal elől-hátul (Sh 781, Vp II, 273). A falakról fegyverek meredeznek. Említve van egy előlő csarnok (*csien ting*, Sh 824, „vendéglátó csarnok” Vp II, 314), börtön (Sh 828 Vp II, 319) és kút.

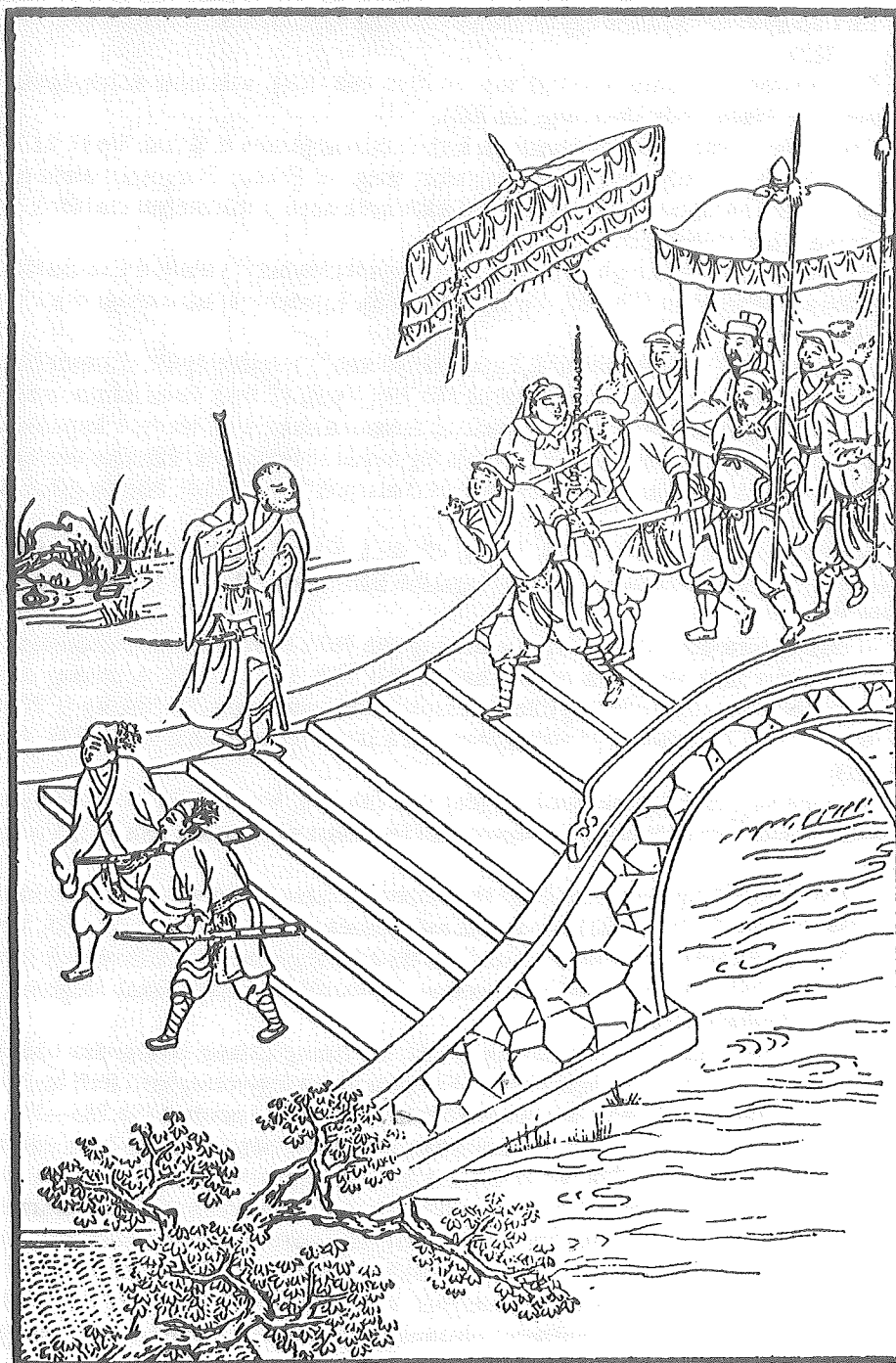
Marhát, lovat esznek (Sh 825, Vp II, 49. fej.), a jószágok közül marha, birka szerepel (Sh 829). A *csuang* lovassága legalább háromszáz főből áll (Sh 827, Vp II, 319).²¹

A *csuang* birtokosa Csu *taj kung, csao feng* (Sh 767). Három fia van, vívómesterrükkel együtt ezek vezetik a *csuang* hadait (Sh 767, Vp II, 270). A *csuang* ura szövetségben van külső ellenség ellen két szomszédos *csuang*gal (Sh 786, Vp II, 270, — lásd a 15. és 16. példát); jó viszonyban van a járási mandarinnal is (Sh 778, Vp II, 283).

A *csuang*ban ezer-kétezer szolgálégy van (Sh 778, Vp II, 270), és öt-hétszáz *tien-hu* család,²² ez utóbbiak mindegyike két lándzsást ad az úrnak (Sh 767, Vp II, 265).

A Csu család falujában (*cun fang*) tíz-húszezen laknak, többségük Csu családbeli (Sh 787, Vp II, 280—281). Kocsmák, mézárszékek vannak benne (Sh 785, Vp II, 279). Az országúti kocsmában állandóan tíz-húszer fegyveres alszik őrsgnek (Sh 767, Vp II, 265). A falu útjai tele vannak útvesztőkkel, csapdákkal idegenek, támadók távoltartására.²³

Egy tyúkper ürügyén a liangsaniak alvezérük, Szung Csiang javaslatára hadat indítanak a Csu család *csuangja* ellen.²⁴ Ekkor minden fegyverfogható férfi hadba vonul: sárga kabátot öltenek, hátán egy körben a Csu család nevével (Sh 785—786, Vp II, 280). A *csuang* a 15. és 17. példában lefrt szövetségeseivel tíz-húszer ezres sereget tud kiállítani (Sh 778, Vp II, 270). A harcban elpusztul az egész Csu család (Sh 829, Vp II, 320), a győzelem után pedig Szung Csiang arannyal és selyemmel jutalmazza az öreg Csung-lit, azt a parasztot, aki elárulta a liangsaniaknak az útvesztők titkát, „mindörökre helyi lakosnak nyilvánítja”²⁵ és megteszi a falu bejének, hogy ő ossza szét a zsákmányból a liangsaniak által a falu népének adományozott rizst. A liangsani sereg elvonulása után pedig „a helybeli nép földig rombolta a Csu család *csuangjá*(nak udvarházát), és falujá(nak hivatali épületét).”²⁵

2. Tarka Barát megtámadni készül Huacsou mandarinját (57. fejelet)

15. A Li család *csuangja* a Tulungsan hegy alatt (l. előző példa). A közelében falu van (Sh 778, Vp II, 269), az országút mellett pedig a *csuang* kocsmája (Sh 769—770, Vp II, 268).

Az udvarház öreg fűzfák ligetében áll, vizesárok veszi körül, meszelt falai vannak, kapujához felvonóhíd vezet (Sh 778, Vp II, 270). A vizesárok akkora, hogy a felvonóhíd felvonása után csónakkal lehet csak rajta közlekedni (Sh 794, Vp II, 287). A kaputoronyban dob van (Sh 794, Vp II, 287). Az udvarban a főépület (*ting*) előtt két oldalt húszegynéhány fegyverállvány tele fegyverrel (Sh 778, Vp II, 270), hátul lakóhelyiségek (Sh 782).

A *csuangban* marha, ló, birka, öszvér, szamár van (Sh 832, Vp II, 49. fej.). Teát és bort isznak (Sh 779, Vp II, 271).

A birtokos Li Jing, az Égretörő Sas; nagyúrnak (*ta kuan zsen*) emlegetik és szólítják (Sh 777—778, Vp II, 268). Van felesége, családja (Sh 782, 832, Vp II, 274, 325), „házi tudósa” (*men kuan hszien seng*, Sh 779, Vp II, 271), intézője (Sh 778, Vp II, 269), „segéd-intézője” (*fu csu kuan*, Sh 779), többszáz szolgálégye (Sh 780, Vp II, 273), *csuang*-katonája (*csuang ping*, Sh 294, Vp II, 287).

A Csu család és a liangsaniak harcában Li Jing, az előbbivel való szövetsége ellenére semleges marad. A liangsaniak győzelmük után csellel arra kényszerítik Li Jinget, hogy háza népével álljon be közéjük, magukkal viszik jószágát, udvarházát pedig felgyújtják (Sh 830—832, Vp II, 323—325).

16. Mao *taj kung csuangja* egy hegy tövében Tengcsouban, Santungban (Sh 806, Vp II, 297).

Az udvarházban tornácos főépület (*ting*), két szárnyépület (*lang*) és hátsó kert van említve (Sh 806—808, Vp II, 48. fej.).

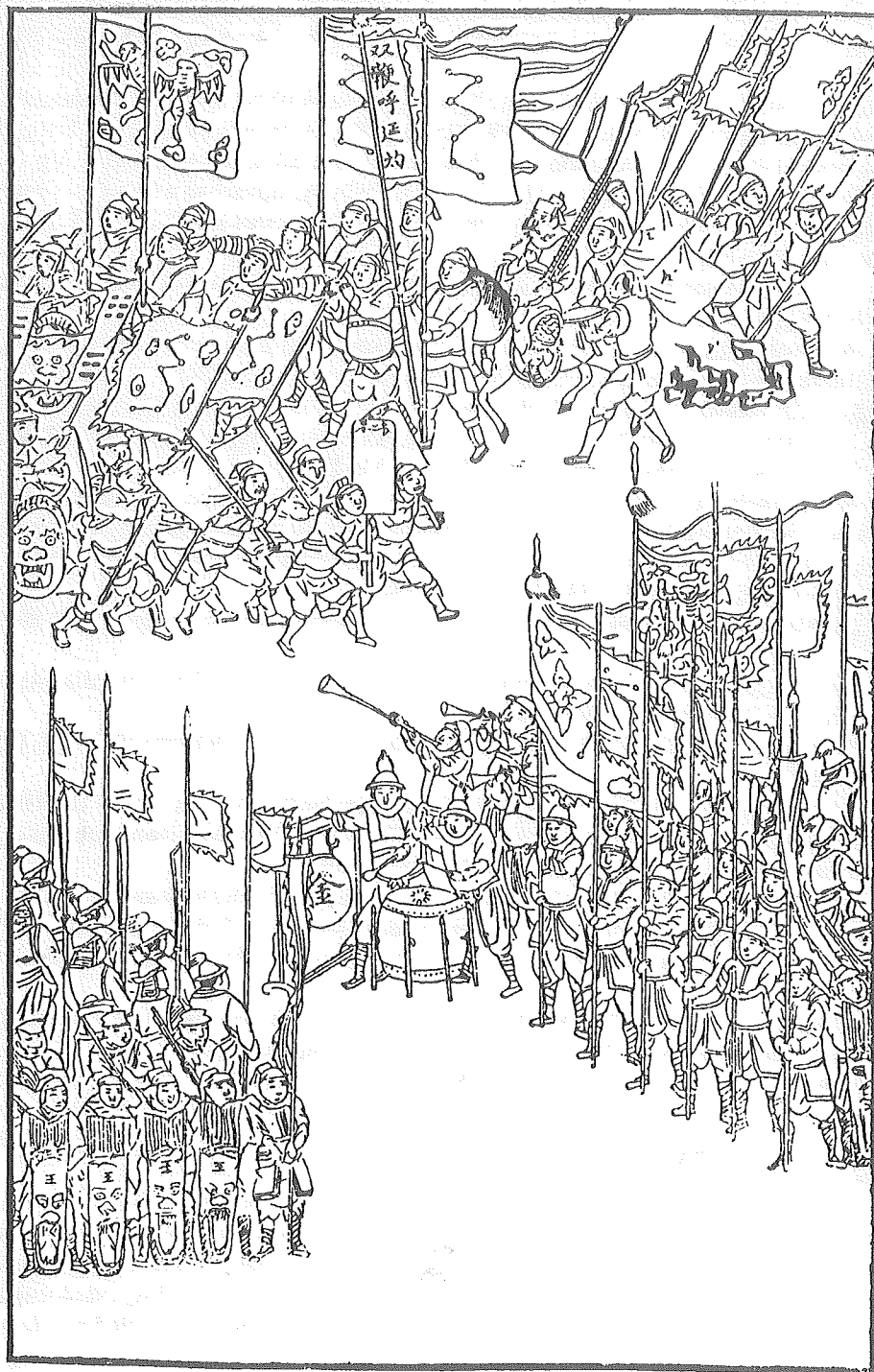
Teát isznak (Sh 807, Vp II, 298). Legalább hét-nyolc ló van a háznál (Sh 816, Vp II, 310).²⁷

Mao úr *li cseng* (Sh 807, Vp II, 299 tévesen „családfő”), két fia van és legalább húsz-harminc szolgálégye (Sh 808, Vp II, 299—300). Veje kishivatalnok (*liu an kung mu*, Sh 808, Vp II, 300, „ítélőbíró”) Tengcsouban.

Mao *taj kungot* Hszie Csen és Hszie Pao (l. alább) nagybácsinak szólítja (*po po*, tkp. apa bátyja), ő pedig őket unokaöccsnek (*cse*, tkp. fivérem fia, Sh 807, Vp II, 297). A szöveg falubelieket is említ (*csuang hu*, Sh 816, Vp II, 310 „Mao úr népe”).

Hszie Csen és Hszie Pao helybeli vadászok elejtenek egy tigrist, az a hegyről legurul Mao úr kertjébe. Mivel a vadállatot be kellene szolgáltatniok (Sh 806, Vp II, 296), lemennek, hogy megkeressék; Mao úr azonban, akinek mint *li csengnek* szintén parancsa van a tigris elejtésére (Sh 807, Vp II, 299), ellopja, a tiltakozó fivéreket pedig veje segítségével börtönbe juttatja, ahol meg akarja öletni őket.

17. Hu *taj kung* vagy a Hu család *csuangja* a Tulungsan hegy alatt (Sh 778, Vp II, 269). Szövetségben van a 14. és a 15. példa urával. A liangsaniakkal vívott háborúba a Hu család is belekeveredik, mindenki elpusztul, csak egy fiú, Hu Cseng marad meg. A harc közben Hu Cseng „látván, hogy rosszra fordult a dolog, odadobta a kantárszarat, s menekült fejvesztetten, hogy életét mentse. Meg sem állt Jenanfuig, — később, a Déli Szung-ház alatt tábornok lett belőle” (Sh 828, Vp II, 320).

3. A liangsanli sereg bűvös harci rendje (76. fejt.)

18. *Ti taj kung csuangja* Szeliucunban (Négy fűzfa falva) (Sh 1227—1228, 73. fej.). Fogadószoba (*cao ting*) van említve, birka, disznó, szolgálégynek. A Ti családnak több mint száz tagja van. Nagy udvarház.

19. *Liu taj kung* (Sh 1231) vaagy a Liu család (Sh 1252) *csuangja*, nem messze Csingmencsen városkától Santungban (Sh 1230). Fogadószoba (*cao ting*), oldalszoba, téglalágy van említve.

20.²⁸ A Kung testvérek *csuangja* a Kung család falvában (Sh 1580, 102. fej.) Hszinanhsien járásban (Sh 1581).

Faluban, erdő közepén nagy udvarház, két-háromszáz fűzfával körülvéve, vályogfallal. Fogadószoba (*cao tang*), oldalszoba, szérú van említve. Csirkét, kacsát, babot, barackot, hagymát, fokhagymát, halat esznek, bort isznak.

A birtokosok, Kung Tuan és Kung Cseng régi helybeli családból valók, a falu kétszázegynéhány családja őket tette meg pártfogójává (*csu er*, Sh 1581). Egy időre házukba fogadnak egy száműzetésbe menő feyencet, és mesterükké fogadják, hogy fűtykösforgató tudománya segítségével legyőzzék egy ellenségüket.

21. Fan Csüan fangcsoui börtönőr vásárol (*mai*, Sh 1590, 103. fej.) egy *cao csuangot* (kis birtok? Sh 1595), Tingsanpaoban, Fangcsou közelében, amely néhány szalmatetős kunyhóból és húzegynéhány *mu* földből áll, s kiküld rá néhány szolgálégynt, hogy műveljék meg (Sh 1590). Ide rejti el gyilkosságért körözött unokaöccsét.

22. A Tuan család *csuangja* Tingsanpaoban (Sh 1590—1595, 103—104. fej.). A birtokos Tuan *taj kung*. Két fia színházat és játékteret tart fenn Tingsanpaoban. Szolgálatukban áll egy jós, aki vívni tanítja őket.

A fentiekből már első látásra levonható két következtetés. Az egyik az, hogy a *csuang*, bár általában falu közelében van, nem falu, hanem valamiféle földbirtok.²⁹ A másik, hogy ennek a birtoknak gazdái nem maguk művelték meg földjüket, hanem úri birtokosok voltak. Ez megállapítható az udvarházak beosztásából és berendezéséből, a szolgálégynek, intézők, segédintézők, sőt katonák jelenlétéből, az ételek minőségéből³⁰ stb.

Ez az úri birtokos jelleg azonban a regényben a *csuang*-birtokosok társadalmi hovatartozásának kifejezésében csak felemás módon tükröződik: ahol erről egyáltalán szó van (a 8., 9., 10. példában), ott *csuang*-beli parasztoknak, *csuang*-belieknek nevezi őket, ráadásul a 10. példából az is kiderül, hogy egy *csuang*-birtokos családja tehetetlen egy ármányos gyilkossal szemben.

A *csuang*-birtokosnak ez a parasztok közé való besorolása látszólag ellentétben van azzal, hogy egyesek közül hivatali címeket viselnek: van köztük *jüan vaj* (2. példa, „tanácsos úr”), *ta kuan zsen* (5., 6., 16. példa — „nagyúr”, kb. főhivatalnok), *csao feng* (14. példa — kb. az udvarnak szolgáló). Valójában azonban a regény keletkezése korában már nem jelöltek valóságos hivatali állást, hanem csak udvarias, megtisztelő címek voltak.³¹ E mellett szól az is, hogy a *csuang*-tulajdonos családokban mandarint, mandarin-rokonságot sehol nem találunk említve.³²

A regényben ábrázolt *csuang*-birtokosok tehát nem tartoznak a birodalmat kormányzó mandarinok közé, de nem is földet művelő parasztok. Nem csoda tehát, ha a 14—17. század hivatalos történeti művében, a *Ming siben* a regényben található *csuang*okhoz hasonlókról nem igentörténi említés.³³ Mivel pedig a hivatalos

történeti munkák gazdasági fejezetei lényegében a birodalom adórendszerét írják le, a regénybeli típusok hiányzása e felsorolásból csak úgy értelmezhető, hogy nem tekintették őket az adórendszer részeinek, sem mint előjoguk alapján kivételezetteket, sem mint átlag eseteket.

Amellett azonban, hogy ezek a *csuangok* kívül estek az adózási rendszeren, az államapparátushoz, az állami bürokráciához való viszonyuk igen sokféle lehetett. A következő típusok különböztethetők meg közöttük:

1. A *csuang*-birtok, gazdájának vagyona, fegyveres ereje felér egy kisebb ókori kínai fejedelemséggel (14. példa): több mint tízezer alattvaló, több ezer fős hadsereg, várnak beillően megerősített udvarház. A regény tanúsága szerint egy vidéki mandarin sem feltétlenül rendelkezett ekkora fegyveres erővel.³⁴ Azt pedig, hogy a Csu család udvarházát *ja*-nak, hivatalnak nevezték, csak úgy értelmezhetjük, hogy Csu úr úgy viselkedett, akár egy mandarin — azaz adót szedett, közmunkát, robotot rótt ki a lakosságra, katonának sorozta őket, — de mindezt saját magának, nem pedig az állam részére. Feltűnő az is, hogy az uralma alá tartozó, tíz-húszezer lakosú területet a regény egyszerűen „falunak” (*cun fang*) nevezi. Mivel a falu nem volt közvetlen kapcsolatban a legközelebbi járási (*hszjen*) székhelyen székelő mandarral, csak a *li csengen* vagy *pao csengen* keresztül (1. alább), ez is olyasmire látszik mutatni, hogy a Csu család birtoka nem tartozott a mandarin fennhatósága alá.

Ugyanakkor ennek a valóságos kis fejedelemségnek a feje barátságos viszonyban volt a helyi mandarinnal: a liangساني rablók elleni harcban való együttműködésük és valószínűleg más, hasonló gesztusok voltak a biztosítékai a hivatalos hatalommal szembeni függetlenség fenntartásának.

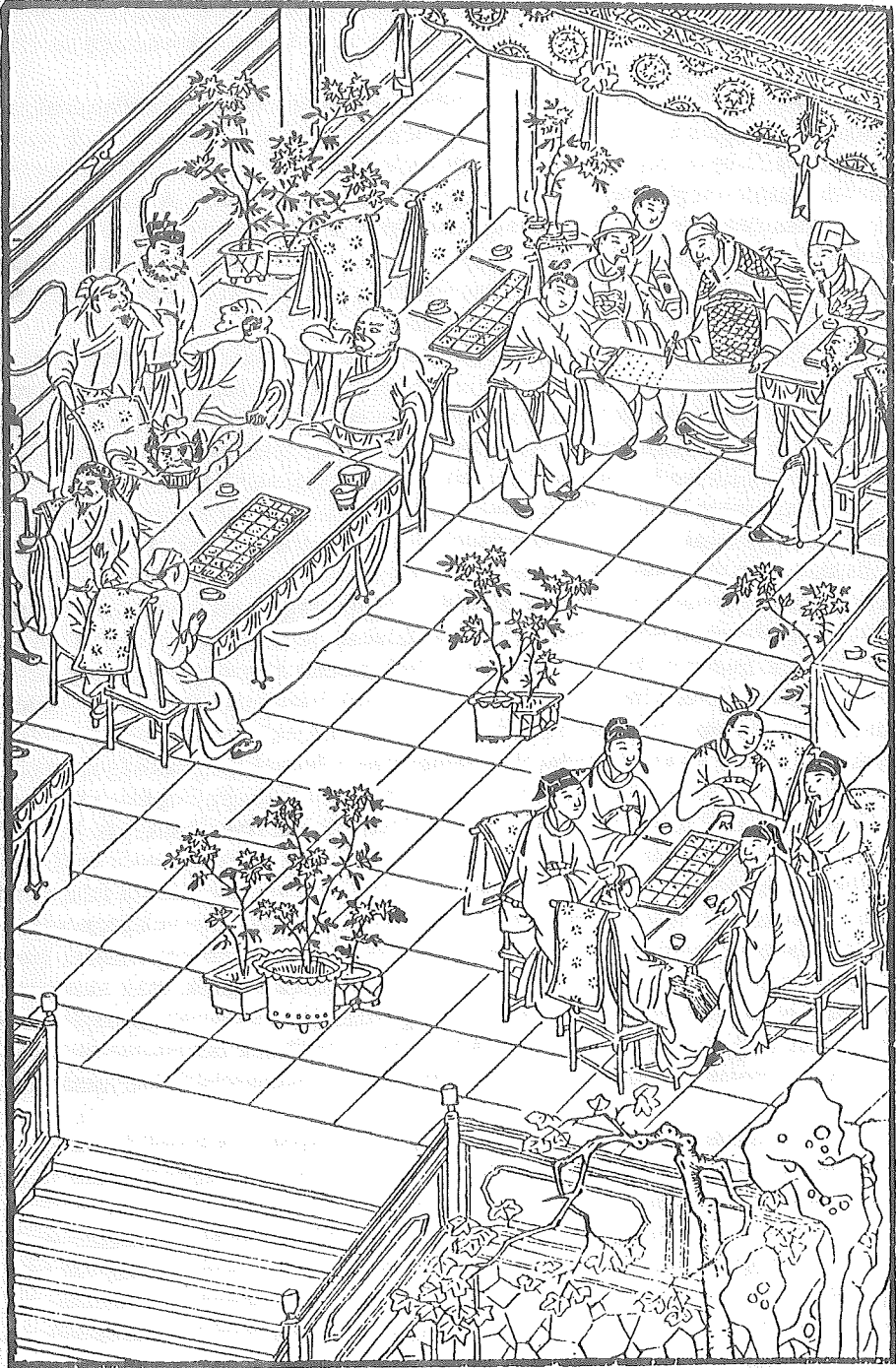
2. Bizonyos esetekben a *csuang* birtokosát szorosabb kapcsolatok fűzték az államhatalom helyi képviselőihez. Példáink kétféle ilyen kapcsolatot tükröznek:

a) A *csuang* birtokosa *li cseng* (1., 16. példa) vagy *pao cseng* (7. példa). E tisztségek viselőit a járási mandarin nevezte ki a helyi gazdagok közül. Mint Si Csin viselkedéséből, vagy a cirkáló hadnagy és Csao Kaj beszélgetéséből is kitűnik, ezek felelősek voltak a közrend fenntartásáért, — s ami ezzel egyet jelentett, az adórendben való befizetéséért. Személyes hatalmuk, privilegizált helyzetük feleslegessé teszi a kérdés feltevését, vajon adóztak-e vagy sem: megvoltak az eszközeik ahhoz, hogy a maguk adóját is a környékbeliekkel fiztessék meg.

b) A *csuang* birtokosának rokona kishivatalnok a járási székhelyen (9., 16. példa), vagy ő maga visszavonult kishivatalnok.³⁵ Ebben az esetben az államhatalom helyi képviselőjével közvettebb, távolibb volt a kapcsolat az előzőhöz képest, s ez a kapcsolat eléggé kétértelmű is volt: Cao *taj kung* (13. példa) valamikori hivatala tekintélyét zsarolásra, harácsolásra használta fel, Mao *taj kung* (16. példa) veje segítségével juttatta börtönbe ellenségeit, — ugyanakkor azonban Szung *taj kung* (9. példa) tanácsosnak látta fia kitagadásával óvni meg családját és magát a kishivatalnoki sors viszontagságaitól.

3. A 4. példa tanúsága szerint egyes *csuang*-birtokosokat a közelben tanyázó erős rablóbandák adófizetőiké tehettek. (Az már nem állapítható meg, vajon adózott-e a mandarinnak is.)

4. Két esetben a *csuang* gazdája városi lakos, a *csuangba* csak alkalmanként látogat el (2. és 21. példa). Közülük Csao *jüan vaj*, címéből ítélve gazdag kereskedő

4. A lisngsani vezérek lakomája (71. fejelet)

lehetett;³⁶ földesurasága talán nem független kolostori kegyuraságától. A 21. példa értelmezése bajos: a földterület³⁷ túl kicsi ahhoz, hogy birtoknak lehessen nevezni, s a megvásárlás körülményei nem ismeretesek.

A *csuang*-birtokosok címei között, a bürokratikus eredetűek mellett vannak patriarchális jellegűek is. Az esetek többségében *taj kung*nak címezik őket. E szót a már idézett *Tung szu pien* c. szótár, amely elsősorban a 18. század előtti élő nyelvi, vulgáris szavakat regisztrálja, „apa”, „nagyapa” értelemmel közli. A regényben a *taj kung* kivehetően idős férfi megtisztelő címe, átvitt értelemben értendő: az 1., 14. és 18. példában a közeli faluban él, s a *taj kunggal* azonos családnevet viselők száma százon felül van.³⁸ Majnem valamennyi *taj kung*ról tudjuk, hogy felnőtt gyermeke van, s kettő közülük túl van a hatvanadik életévén.³⁹

A patriarchális eredetű megtisztelő cím használata tulajdonképpen természetes: a bürokrácia keretein kívül, kis közösségeken belül a társadalmi presztízsnak ez volt a legmagátólértetudóbb kifejezési módja.⁴⁰ De társadalmi presztízst fejez ki az a tény is, hogy (a 20. példában) a Kung testvérek a falu „párfogói”, vagy hogy Csao Kaj (7. példa), illetve Mu *taj kung* fiai *pak*. Ez utóbbiról alább lesz szó.

Az udvariasságból hivatalinak hangzó címmel titulált, vagy patriarchálisan tisztelettel „nagyapának”, „öreg”-nek szólított *csuang*-birtokosok tekintélye nagyon is reális alapokon nyugodott. Szemelláthatólag többé-kevésbé jelentős lélekszámú háznépvel, kísérettel rendelkeztek. E kíséret egyik, nagyobbik része a szolgálégyenyek, akik idegenek, jövevények voltak a faluban (*csuang ko*), s akik szolgák, teherhordók, lovászok, küldöncök voltak. Ezek mellett a gazdagabb *csuang*-birtokosok néhány „derék vitézt” (*hao han*) is tartottak házuknál megbecsült vendégként,⁴¹ olykor mint vívómestert. Mivel a „derék vitézek” voltaképpen hivatásos verekedők voltak, s a szolgálégyenyek is nemegyszer jelennek meg valóságos magánhadseregként (1., 2., 14., 16. példa), a *csuang*-birtokosok valószínűleg igen valóságos értelemben az urai voltak a birtokuk mellett lévő falunak (falvaknak?) is. Ez azon felül, hogy a 6. példában meg van említve, hogy a *csuang* birtokosa adót szed, még két ténnyel valószínűsíthető: 1. azokban az esetekben, amikor mind a falu, mind pedig a *csuang* neve meg van említve (1., 4., 9., 14., 20. példa), a nevek azonosak; 2. a falvak lakosait *csuang-hu*-nak (*csuang*-beli család) vagy *csuang-csián*nak (ua.) emlegeti a regény (1., 6., 16. példa). Ezeknek az elnevezéseknek, csak akkor van értelmük, ha a falvak lakosai adót kellett, hogy fizessenek a *csuang* gazdájának, és meg kellett, hogy műveljék a földjét.⁴² A falu földművelőinek és a *csuang*-birtokosnak ez a kapcsolata természetes módon következett a patriarchális hagyományokból.

A fentiek alapján valószínűleg látszik, hogy a *csuang*ok és a közeli falvak miniatűr adózási egységet alkottak, amely bizonyos esetekben függetleníteni tudta magát a birodalmi adórendszerrel.

A földművelés és állattenyésztéssel a *csuang* birtokosa kereskedelemmel is kellett hogy foglalkozzék — a birtok többet termelt, mint amennyit maga és háza népe felélt, s a városban vásárolt holmikat jobbra csak pénzért szerezhetette be. Ezen kívül a 3., 5., 8., 11., 15. példában szereplő kocsmák, fogadók készleteiket a legtermészetesebb módon a *csuang*okból szerezhetik be, — ha ugyan nem valamennyien *csuang*-tulajdonban nem voltak. Ez a kereskedelmi tevékenység azonban

nem lehetett jelentős, mert a termékek felsorolása sehohsem mutat piacra termelő, szakosított tevékenységre.⁴³

A kereskedelem archiakus formáival rokon kincsfelhalmozásra és orgazdaságra viszont van példánk: az 1. példában a kölcsönös ajándékozgatások Si Csin és a rablóvezérek között, Csaj Csin levelezgetése a liangsani rablókkal (5. példa) csak úgy nyer értelmet, ha feltesszük, hogy a rablóktól „ajándékként” a *csuang*-birtokoshoz kerülő arany-ezüst holmi nemcsak teaurálásra, hanem valamely alkalmas helyen való értékesítésre volt szánva.

A kereskedelmi tevékenységgel kapcsolatos az a tény, hogy egy *csuang*-birtokos (7. példa) és egy másiknak két fia a *pa* címet viseli.⁴⁴ A regény egyéb adataiból kikövetkeztethetően a *pa* szó amolyan helyi kiskirályfélet jelent, aki vagyonánál, hívei számánál, nem utolsó sorban pedig testi erejénél fogva egy-egy vidék üzleti forgalmának a vámszedője volt.⁴⁵

A *csuang*-birtokosok és a környékbeli rablóvezérek kapcsolataira már utaltunk: a gyengébbek közülük adót fizettek a rablóbandáknak, az erősebbek szembeszálltak velük, — de akartak olyanok is, akik egyenesen keresték a rablóbandák vezéreivel való kapcsolatot. Ez alól még Csaj Csin, a császári házból származó, kivételezett helyzetben lévő előkelő úr sem volt kivétel: nemcsak pártfogolta, segítette az átutazó száműzötteket, hanem menedéket ajánlotta fel a törvény elől menekülőknak házáat. Csao Kaj pedig, aki pedig *pao cseng* volt és *pa*, azaz a környék mind hivatalosan, mind illegálisan leggazdagabb és legtekintélyesebb embere, habozás nélkül elvállalja a születésnap ajándék elrablásának megszervezését.⁴⁶ Ez a szoros kapcsolat a törvényen kívüli elemek és a *csuang*-birtokosok között nagyban hozzájárul a regény cselekményének érdekességéhez, kalandosságához, de nem pusztán az írói képzelet terméke, hanem magának a *csuang*-tulajdonnak a természetéből következik. A következőkben ezért azt vizsgáljuk, mi derül ki a regényből a *csuang*-birtok megszerzésére és elvesztésére vonatkozóan.

A megszerzésre vonatkozóan a 21. példa szűkszavú és nehezen értelmezhető adatán kívül nem találunk közvetlen utalást. Valószínűleg többféle útja-módja lehetett. Elvesztésének körülményei és következményei azonban több esetben adatolva vannak. A 14. példában idézett szövegváltozatból az következik, hogy a *csuang*-tulajdonosok halálával a *csuang*-birtok megszűnt létezni.⁴⁷

Még figyelemreméltóbb az a körülmény, hogy bár a történet során számos *csuang*-birtokosnak ott kellett hagynia birtokát,⁴⁸ nincs sehol utalás arra, hogy az elmenekültek bármelyike is megpróbálta volna birtokát visszaszerezni, vagy akár oda visszatérni.⁴⁹ Ez csak úgy magyarázható, hogy a *csuang* birtoklása törvényes védelemben nem részesült, bírásának nem volt jogi garanciája, s birtoklásának veszélyeztetése esetén a birtokos csak emberei számában, s az ő, valamint a saját fegyverforgató ügyességében bízhatott. Csaj Csin esetéből (5., 6. példa) kivehetően válságos helyzetben a császári kiváltságlevél sem sokat számított a helybeli mandarin előtt. A *csuang*-birtokosok tehát az esetek többségében ugyanúgy csak a fegyverek erejére hagyatkozhattak, mint a rablóvezérek.

A birtoklás jogi garanciája azonban — legalábbis a regényből kivehetően — nemcsak a *csuang*-földbirtok esetében hiányzott, hanem az üzleti vállalkozásoknál is. „Gyermekségemtől fogva tanultam a folyók és tavak népe mestereitől a lándzsa-

vívást, füttykösforgatást, ezért is kaptam vitézi nevet Mengcsou vidékében; úgy neveznek, hogy Arany szemű Párduc” — meséli a mengcsoui fegyenc-tábor parancsnokának fia, Si En Vu Szungnak. „Van nekünk itt a keleti kapun túl egy vásározó helyünk (*si csing*), a Víg Élet Ligete. Aki kereskedő csak jött ide Santungból, Hopejből, mind ott kereskedik. Van ott vagy száz nagy kereskedőház (*ko tien*), húsz-harminc játékház, töméntelen kis bolt. Meglévén hozzá egyfelől a képességem és a becsületem, másfelől meg hogy magam mellé vettem vagy nyolcvan-kilencven elszánt rabot, megnyitottam ott egy fogadót, de részes voltam kereskedőházakban is. Ha énekeslányokkal érkezett valaki, nálam tett látogatást először, csak azután hagytam, hogy megszálljon valahol. Nap nap után pedig gyűlt e helyeken a nyugágpénz (*hszien csien*), a hónap végére két-háromszáz lat ezüst is jutott nekem, egy szóval gyűlt a vagyon. Akkor azonban Csang, az egyik tiszt a táborból, aki nemrég került ide Tunglucsouból, idehozott egy embert magával. A fickót Csiang Csungnak hívták, de volt vagy kilenc láb magas, úgy is nevezték a folyók és tavak vitézei, hogy Kapubálvány. De nemcsak nagy, behemót ember volt, hanem igen fürge is: lándzsavívásban, füttykösforgatásban, öklözésben, lábbal verekezésben verhetetlen. Járt is a szája váltig, hogy három év óta, amióta idekerült nem akadt ellenfelére, de hogy az ég alatt nincs is senki, aki hozzá mérhető. Így aztán elvágta az utamat, és amikor nem akartam megengedni neki, olyan verést kaptam tőle, hogy két hónapig nyomtam az ágyat... Először katonáimmal akartam elveretni, de a barátja, Csang tiszt, katona, s ha verekezésre került volna sor, mindenekelőtt a táborban lett volna rendbontás... (Sh 447—4448, Vp I, 378—379). Si En nem talált más módot elrabolt tulajdona visszaszerzésére, mint hogy új barátját, a félelmes erejű Vu Szungot kéri meg arra, hogy Csiang Csungot betűi szerint verje ki a bitorolt fogadóból.⁵⁰ Az már a regény társadalomszemléletéből következik, hogy az igaz ügynek végül el kell buknia: a megvert Csiang Csung pártfogója csapdát állít Vu Szungnak, rablás vádjával börtönbe juttatja és az életére tör, Si Ent pedig Kapubálvány újra kiűzi fogadójából.

A *Suj hu csuan*ból tehát megállapítható, hogy a *csuang* szó, legalábbis a 14—16. században több földbirtokfajta elnevezésére szolgált. Hivatalosan a *csuang*-birtokosok egy részének ismerték el, legalizálták a tulajdonjogát, a többség, vagyona és tekintélye ellenére a hatóságok előtt paraszt-számba ment.⁵¹ E *csuang*-birtokosok vezető szerepet játszottak a falvakban: valóságos földbirtokosként a maguk hasznára adót szedtek a parasztoktól, és valószínűleg földjeiket isvelük műveltették, vagy pedig a járási mandarin nevezte ki őket az adóbeszolgáltatás és a közrend felelőseivé. Törvényes védelem híján a *csuang*-birtok megtartásához nem egyszer fegyveres erőre is szükség volt. Társadalmi helyzetük bizonytalansága következtében a *csuang*-birtokosok viselkedése környezetükkel szemben eléggé változatos: hol kíméletlen kizsákmányolói a környékbeli falvaknak, hol védelmezőik a nagyobb rablókkal szemben; hol a helyi hatóság oldalán állnak a törvényen kívüliek elleni harcban, hol a környékbeli rablókkal szövetkeznek. A regény cselekményének menete azt az álláspontot sugallja, hogy a *csuang*-birtokosoknak létérdeke az összefogás a társadalom hasonlóan ingatag helyzetű, mozgékony elemeivel (katonákkal, kereskedőkkel, csavargókkal), mert a fennálló rend keretei közt a *csuang*-birtok pusztulásra vannak ítélve.

JEGYZETEK

1 A regény keletkezéséről és történetéről lásd R. G. Irwin, *The Evolution of a Chinese Novel — Shui hu chuan*. Cambridge Mass., 1953. A cikkhez Cseng Csen-to. *Suj hu csüan csuan* I—III, Peking 1954 c. folyamatos lapszámozású kritikai szövegkiadását idézzük (a továbbiakban Sh). A magyar fordítások közül a Si Naj-an, *Vízparti történet* I—III. Budapest, 1977 c. kiadást idézzük (Vp), lapszám szerint csak akkor, ha az illető adat a magyar fordításban is felismerhető, különben csak a fejezetszámot adjuk meg. A magyar fordítás fogalmazásait, különösen, ha eltérnek e cikk megfogalmazásaitól, zárójelben és idézőjelben adjuk. — A regény 1121—1126 közt játszódik, a benne leírt állapotok azonban valószínűleg inkább a 15—16. századnak felelnek meg, amikor a regény ma ismert formájában létrejöhett.

2 A *csuangról* lásd főként Kato Shigeshi, *Origin and Organization of the Chuang-yüan during the T'ang Dynasty*. In: Töyö Gakuho 7 (1917), 313—338; H. Maspero, *Les régimes fonciers en Chine*. In: *Mélanges posthumes* III, Paris 1950; E. Balazs, *Le régime de la propriété foncière en Chine du IVe au XIVe siècles*. In: *La Bureaucratie céleste*, Paris 1968. Magyarul E. Balázs, *Gazdaság és társadalom a régi Kínában*. Budapest, 1976, 91—96.

3 Különösen áll ez az egyes csatákban résztvevők számára — már ahol egyáltalán szerepelnek számok —, vagy a ritmikus prózában, választékos nyelven írt költői leírásokra: alább az 1. példában ismertetett *csuang* ilyen leírása például „ezer bérest” emleget, holott a harcba közülük csak 30—40 megy, stb.

4 Például a fogyasztott ételek közt gyakran szerepel disznóhús, de sertés a háziállatok közt egy ízben ha szerepel.

5 Ez az átmeneti jelleg lényeges vonása a *csuang*nak. Különben tanulságos jelenség, hogy a regény a falut — amelyet különben világosan megkülönböztet a *csuang*-tól — jóformán nem is ábrázolja. Egyszer történi csak meg, hogy az egyik hős belátogat egy faluba (Si Hszü, a Halálmegvető, Sh 785—788, Vp II, 279—285), de ez is különleges helyzetben, harcok során, az ellenség kikémlelésére történik. A regényben túlröződő világkép e hiányosságát csak úgy tudjuk magyarázni, hogy írói, olvasói és kiadói szemében a falutól izgalmas, érdekes, azaz epikai értelemben vett történések nem voltak várhatók. Különbben maguknak a *csuang*oknak is a leírása, szerepeltetése a klasszikus kínai regényirodalomban tudomásom szerint csak a Vízparti történetben fordul elő.

6 Egy halász otthonát a regény három ízben is *ta jü csuang*nak (kb. halászó *csuang*) emlegeti (Sh 272, 273, 276); ez a jelentés a *csuang* ma is élő „üzleti vállalkozás” jelentésével rokonítható. Mivel nyilvánvalóan nem földbirtokot jelent, a továbbiakban nem foglalkozunk vele.

7 Egy udvarház sincsen teljesen leírva; a részletekből kivehetően mintájuk a hagyományos kínai úriház lehetett, több épülettel, nagy gazdasági udvarral.

8 A kifejezés mins szótlárova: funkciójára számos előfordulása alapján következtetünk. Egyes *csuang*oknál *cao üng* a neve.

9 A hagyományos kínai úriház udvarokból állt: ez esetben úgy kell elképzelnünk, hogy a vendégek a fogadó szoba előtti udvaron ültek asztalhoz, a házigazda maga ült csak fent, lépcsők tetején a fogadó szobában.

10 Egy rablóbandával való összecsapás alkalmával (Sh 28, Vp I, 40) csak a *csuang* birtokosa harcol lóháton.

11 Ennek és más címeknek a magyarázatát lásd alább. — A magyar fordításban „nemzettségő”.

12 A már idézett költői leírás zret emleget, ám a rablók ellen a falubeliekkel együtt harminc-negyen markos szolgálégény vonul csak (Sh 28, Vp I, 41).

13 Számos vívőmester szerepel a regényben: egyesek hasonlóképpen udvarházakhoz szegődnek el, mások fegyverforgató művészetük bemutatásából és gyógykenőcsök árulásából élő vándor mutatványosok (pl. Sh 46, 47, 572, 573, Vp I, 49, II, 104, 105), ismét mások kiképző tiszték a hadseregben (Sh 19, 113, 519 Vp I, 29, 30, 97, II, 56).

14 Csao úr arra a hírre, hogy ágyasa távollétében férfit fogad, húsz-harminc füttyökösökkel felfegyverkezett szolga legénnyel indul megbüntetésükre (Sh 60, Vp I, 57—58).

15 A „folyók és tavak népe” (*csiang hu sang — ti hao han*) a regényben egyfajta cseményi közösséget jelent, amelyben főként a fegyverforgatáshoz értő s az európai kóbor lovagokéhoz hasonló besütlekódással rendelkező, se állandó lakással, se megélhetéssel nem rendelkező kóbor elemek tartoznak.

16 Az ún. Kései Csou-házról van szó (951—960), amely átadta a hatalmat a regény cselekménye korában uralkodó Szung-dinasztiának.

- 17 A néha hónapokig tartó gyászdíót volt szokás itt tölteni.
- 18 Ennyien üldözik Vu Szungot (Sh 496, Vp II, 35).
- 19 A fordításban tévesen „harminc mérföld”. Hosszmértékként a *li* kb. ötszáz méter, de jelenthet huszonöt, sőt száz családot magában foglaló települést is.
- 20 Hol *csuang*nak van említve (Sh 796), hol a gazda lakásának (*csu csaj*, Sh 767), hol hivatalának (*ja*, Sh 786).
- 21 A liangسانيakkal vívott harcokban ez a legnagyobb említett csapatlétszám.
- 22 A szó csak itt fordul elő a regényben. A szótárak alapján eredeti jelentése „földműves”, a 17—19. században kimutatható „gazdag ember földjén dolgozó földműves” jelentése is.
- 23 Sok más adattal együtt ez is arra mutat, hogy a „falu” a regényben nem zárt település, hanem a legjobb esetben is egy központontról rendelkező tanyacsoport-féleség.
- 24 Vö. Sh 783, Vp II, 277: „...Hallottam már igen sokszor, hogy a Csu család ellenséges miveltünk! ...Várunkban igen nagy számmal van a sereg már, pénzünk, élelmünk pedig megkevesebedett, s nem is mintha mi keresnénk őket, de éppenséggel ők azok, akik szétfújván a szórt tetvésszéknek rajtunk! Használjuk fel az alkalmat, s kerítsük kézre őket! Abból a faluból lenne gabonánk, élelmünk négy-öt évre is elegendő...” (Szung Csiang szavai).
- 25 Szó szerint: *jung vej hsziang min*. Nevéből ítélve Csung-li nem volt Csu családbeli, ezért jóvevénynek, azaz nem teljes jogú lakosnak számíthatott.
- 26 Két régi kiadásból ez a mondat hiányzik vö. Sh 835, 58 jegyzet.
- 27 A falubelieknek (*csuang hu*) is vannak lovaik (uo.). Kínai viszonyok közt a lovaknak ez a bősége valószínűtlen — földművelő munkában a lovat nem használták. Szerepeltetésüket a magyarázza, hogy a Mao úr udvarházát feldúló, őt és családját kiirtó ellenségei (lásd Vp II, 48. fej.) menekülés közben, hogy az üldözöttest elkerüljék, katonai osztagnak adják ki magukat, az ehhez szükséges lovakat pedig a regény leírta környezetben máshonnan nem szerezhették.
- 28 A következő példák a regény egy kései részéből valók; vö. Irwin *i. m.* 66—75.
- 29 Ez azért is lényeges, mert napjainkban már a *csuang* felvette a „helység”, „falu” jelentést is, s számos helynév részeként előfordul.
- 30 Húsétel asztalra kerülése parasztoknál Kínában szinte napjainkig évente egyszer ha előfordul, kivételes ünnepi alkalom volt.
- 31 Lásd a *Tung szu pien* c. szótár megfelelő címszavait. — A *jüan vaj* és a *csao feng* különben eredetileg is pénzen (gazdag kereskedők által) megvásárolható címek voltak. Ilyen pusztá udvariassági cím a regényben a *hsziu caj* is, amely pedig eredetileg csak az alsófokú hivatali vizsgát letett írástudót jelentette.
- 32 A kishivatalnokokról alább lesz szó.
- 33 A *Ming si* egyik gazdasági fejezetében a következő *csuang*féleségek vannak felsorolva: „Császári *csuang*, hercegi *csuang*, hercegnői *csuang*, érdemes rokonok *csuangja*, magas hivatalnokok *csuangja*, eunuchok *csuangja*, buddhista kolostorok *csuangja*, taoista kolostorok *csuangja*” (*Ming si* 77 cs., a *Csuang-hua su-csu* Peking 1974. kiadás 7. kötetében, az 1881. lapon). E felsorolásban a regényben szereplők közül legfeljebb a Vutajsan-hegyi kolostor *csuangja* (3. példa, buddhista kolostor), és esetleg a kiváltságlevéllel rendelkező Csaj Csin két *csuangja* (5., 6. példa — érdemes rokon?) ismerhető fel. — E felsorolásból arra következtethetünk, hogy a *csuang* kifejezésnek legalább két értelme van: a császári hercegi és hercegnői *csuang*ok esetében — mivel mindezek a személyek, az uralkodó réteg csúcsát alkotván, a birodalom adóbevételét tetszés szerinti mértékben sajtóították el — feltehetően bizonyos, nagyúri háztartások szükségleteit kielégítő termékekre specializálódott földbirtokokról, gazdaságokról van szó, a többiek esetében pedig arról, hogy e földbirtokok hozama után birtokosuknak nem kellett adózni.
- 34 Sim Csin udvarházát (1. példa) három-négy száz fős milícia zárja körül; Jüncseng mandarinjának azonban már csak negyven fegyverese van, akiket a liangساني betyárok szemmel tartására és a gyanús elemek összefogdosására mozgósítani tud (Sh 194—195, Vp I, 167—168); Szun Li és barátai, akik Jüncsengbe erősítésnek küldött katonai osztagnak adják ki magukat, szintén csak negyvenen vannak (Sh 813, Vp II, 308, 314); bizonyos, rablóbandák által különösen veszélyeztetett vidéken azonban többszáz fős helyőrségek állomásoztak, pl. Tisztaszellő vároakában (Sh 513, 516, 529, Vp II, 50, 52, 63). — A belső rend fenntartani hivatott e helyőrségek kis létszáma a régi kínai államrendek abból az ellentmondásából következett, hogy a fővárostól távolos, s így összpontosítása óhatatlanul a túlságos önállóság (adó-megtadás, sőt lázadás) veszélyével járt.

35 A kishivatalnok (*li*) és a mandarin (*luan*) közt nagy különbség volt: az utóbbi hivatali vizsgák sorozatának letételével juthatott hivatalhoz, s a legalantasabb pozíció, amelyet elfoglalhatott, egy magyar megyének megfelelő országrész (a fordításban „járás”) kormányzó helye volt, de bekerülhetett a császár közvetlen környezetébe, a kormányba is, — ám saját szülőföldjére nem nevezhették ki, s egy helyen általában nem maradhatott három-négy évnél tovább. A kishivatalnok viszton rendszerint a helyi lakosságból került ki, hiszen értenie kellett a helyi nyelvjárást, írni, ügyintézői munkát végzett, ő volt a mandarin és a lakosság közti kapcsolat egyik láncszeme (egyik másik volt a már említett *li cseng* és *pao cseng*). Kishivatalnokból, kishivatalnoki családból származókból rendszerint nem lehetett mandarin. A kishivatalnok és a mandarin közti különbségről különben világosan szól a regénynek — a maga nemében egyetlen — alábbi elmélkedő része: „Akkor régen, a Szung-császárok idejében könnyű volt a magasrangú hivatalnokok dolga, de igen keserves a kisebbeké. De hát miért ment könnyen a nagyuraknak? Mert hitvány emberek álltak akkor ott fent, a császári udvarban, rágalmaikkal, cselszövénnel minden hatalmat a markukba ragadtak, s rokonságukat dugták be mindenhová, s összeharcsolták mindent, amit tudtak. S miért volt keserves a kisebbeknek? Mert ha, természetem, egy jegyző vétett valamit, ha könnyebbet, máris száműzték valamely istentelen vidékre, de ha nagyobbak ítélték a bűnét, ráment az egész vagyona, ha ugyan nem az élete!...” (Sh 331, Vp I, 280).

36 Ugyanezt a címet viseli a regényben Lu Csin-ji, a Jáde Egyszarvú (Sh 1024—1025, Vp III, 96—98 „tanácsos úr”), a gazdag kereskedő.

37 Kb. 1,25 hektár.

38 A magyar fordítás a *taj kungot* „nemzettségfő”-vel adja vissza (pl. Vp I, 33, 74, II, 30, 38 stb.). E jelentésnek azonban ellene mond az, hogy pl. ez esetben az 1. példában Si *taj kung* halála után a Si család falvának (és a *csuangnak*?) vezetését egy új *taj kung* kellett volna hogy a kezébe vegye, — ennek azonban semmi jelle: az új birtokos, Si Csin címe, életkorának megfelelően *ta lang* (kb. „legidősebb fiatalúr”), s láthatóan ő a falu családjainak elismert vezetője is. — A regényben különben a „nemzettség” terminus (*cu*) egyetlen helyen fordul elő: Hua Zsung elfogott barátját, Zsung Csiangot azzal akarja Liu mandarin kezéből kiszabadítani, hogy Liu Csiangnak nevezi remélvén, hogy a mandarin megkönyörül a saját nemzetiségébe tartozón (Sh 518, Vp II, 55 — hibásan „Cseng”).

39 A hatvan éves kor volt hagyományosan apaszitok (*nung*) számára kötelező közmunkákban való részvétel felső korhatára. Feltűnő, hogy mindkét hatvan éven felülnek mondott *taj kung* gyermeke viszont csak tizenhét-tizennyolc évesnek van mondva. E feltűnően nagy körülönbség azt az ötletet sugallja, hogy a „hatvan évesség” egyszerűen csak robot alól való mentességet jelent.

40 A 16. példában idézett „bácsi — öccs” megszólítás is mutatja, hogy e rokonságjelölő szavak már nem eredeti értelmükben használatosak.

41 Lásd például Vang Csin történetét a Vp 1. fejezetében, vagy Zsung Csiangét, Vu Szungét a 22.-ben.

42 A 21., különben is kivételes példa kivételével sehosem szól a regény arról, hogy kik művelik meg a *csuang* földjét, s a birtok nagysága is csak két, végtelen esetben van megadva (14. és 21. példa). Az a körülmény, hogy a regény a *csuang*-birtokonfolyó termelő munkáról sehosem szól, azt jelenti, hogy a munkaerő toborzása a *csuang* földjének megművelésére nem jelentett problémát a birtokos számára (s a regény szerzői, kiadói, és olvasói számára sem), más szóval nem volt társadalmi konfliktusok forrása. Ugyanakkor elképzelhetetlen, hogy a birtok földjét a falu földjeinek kisajátításával, a földművelők elűzésével lehetett volna növelni: egyszerűbb és hagyományosan elfogadott mód volt, ha megadóztatták őket.

43 A 7. példában szereplő szőlőtövek nyilván csak Csoo Kaj gazdságának illusztrálására szolgál-
nak.

44 E cím az i. e. első évezred közepe táján tűnik fel a kínai írásbeliségben, s olyan fejedelmet jelölnek vele, aki — szemben a *vang* szakrális hatalmával — katonai és gazdasági erejével lett a többiek vezetője. — A regényben különben az utóbbi cím is előfordul, *ta vang* (kb. „nagy király”) formában rablővezérek megtisztelő megszólításaként (Sh 84, Vp I, 77 „nagyuram” — a szónak ez az értelme ma is él).

45 Vö. például a 12. példában szereplő egyik testvér, Mu Csun, a Kis Feltartózatlan elbeszélését: „...A városban egy kuruzsló vívómester túrhetetlen módon nem tisztelgett nálunk, mielőtt kiment volna a piacra művészetét mutogatni s kenőcseit árulni. Mi persze meghagytuk a népeknek, ne merjenek adni neki egy garast is! ...ez a bitang vívómester megragadott, földhöz vert, és úgy megrugdosott, hogy még most is sajog belé a derekam. Én aztán szétküldtem az embereket, hogy mondják meg minden

kocsmában, fogadóban, be ne merjék fogadni őket! ... A vívómestert el is kaptuk, elvertük jó alaposan: most ott kuksol megkötözve a cirkáló-hadnagy házában. Holnap meg levisszük a folyópartra, s a vízbe hajítjuk, hogy lehűtsem vele bosszúmat!...” (Sh 582,, VP II, 109). — Kiskirályok még a regényben: Li Li, a Nyakazóbíró (Sh 588, Vp II, 116), és Si En, az Aranyszemű Párduc (Sh 447, Vp I, 378), kocsmárosok; Li Cstün, az Örvények Sárkánya, Csang Heng, a Kutypofájú (Sh 588, Vp, I, 116) és Csang Sun, a Fehér Hullámtaraj, hajósok, caempészcek, halászok.

46 Vö. Sh 204, Vp I, 171—174.

47 Illetve: Csü úr „hivatalának” lerombolása azt is kifejezi, hogy a falubeli parasztoknak új urai vannak, — a győztes liangساني rablók, akik Csung-li személyében főnököt is állítottak fölébük.

48 Si Csin (1. példa) és Csao Kaj (7. példa) az elfogatás elől menekül; Csanj Csint 5., 6. példa) letartóztatják, rabságba esik — végül a liangساني vitézek kiszabadítják, de ekkor közéjük áll, hazatérése lehetőségéről nem esik szó (Sh 908, Vp II, 390); Li Jinget, az Égretörő Sast (15. példa) a liangسانيak csellel kényszerítik, hogy közéjük álljon, házat felgyújtják, jószágát, vagyonát, háza népét magukkal viszik.

49 Különösen beszédes e tekintetben a Hu család utolsó sarjának esete (17. Példa).

50 A győzelem után Vu Szung összehívja a Vig Élet Ligetének „kiválóságait”, és előttük mintegy jóváhagyásukat kérve kijelenti, hogy igazságtalanságot torolt meg, — s hogy neki különben Si Enhez semmi köze. Ez a jelenet Vu Szungnak a hagyományok szerint igazságot osztó szerepéből következik (Sh 459, Vp II, 6).

51 Nyilván ez a magyarázata annak a különben paradoxnak ható jelenségnek, hogy a parasztok (*nung*), noha adóikkal és robotmunkájukkal ők voltak lényegében az egész társadalom eltartói, a hagyományos kínai társadalomszemléletben rögtön az írástudók és mandarinok (*si*) után következtek, és elvben hivatali vizsgát tehettek, azaz bejuthattak a felettük állók közé, míg a lakosság másik két hagyományos kategóriája, a kézművesek (*lung*) és kereskedők (*sang*) ebből a lehetőségből elvileg ki voltak zárva. A regényben is egyes *csuangok* költői leírásaiban szerepelnek olyan kitételek, hogy „az állványokon sok könyv, az ivadékok kiválóak” (Sh 581).

Simon Róbert

Kelet és Nyugat: a ciklikus és a lineáris történelmi reflexió elágazásai (Az ógörög és az arab út egybevetése)

A józan közgondolkodás evidenciaként fogadja el azt, hogy a jelen a múlt terméke, vagyis a múlt és a jelen között egyszerű kauzális összefüggés létezik. Ebből következik az a további evidenciaként tételezett föltevés, hogy a múlt a jelen holmi gyermekibb, egyszerűbb, úgyszólván kicsinyített előképe. A 18. századtól kialakuló naiv fejlődéseszmé történelmi konzekvenciáiban, tudjuk, egyképpen osztozott a hegelianizmus, a marxizmus és a pozitívizmus. Ennek a jegyében vélte pl. Marx, a 19. század tipikus gondolkodójaként azt, hogy a polgári fejlődés jelenti a férfikort, s a görög ókor rendelhető ehhez normális gyermekkorként (ami azt is jelenti, hogy az összes többi korai fejlődés, vagyis az emberiség akkori 95—99%-a természetesen abnormális, vagy koravén gyermekkorban leledzett).¹ A filozófiában kevésbé járatos szemlélő is nyomban látja a hasonlóságot, a hasonló organicista teleológikus gondolkodás lényegi egyezését a hégelianizmussal (az abszolút szellem önmegvalósulása a görög antikvitás művészi „Weltzustand”-ján a kereszténység vallási állapotán keresztül ível a polgári kor filozófiájáig) és a modern tudományok előfeltevéseit döntően meghatározó pozitívizmussal (az emberi fejlődés három stádiumát itt a teológiai, majd a metafizikai, végül pedig a pozitív-tudományos korszakok jelentik).

Ismeretes, hogy Ranke és a német historizmus naív-reflektálatlan múlt-megközelítése a „wie ist es eigentlich gewesen” lényegében ebből a problémátlan lineáris evolúciós fölfogásból fakadt. Ez a megközelítés tehát magátólértetődő kontinuitást tételezett a múlt és a jelen között, s nem csak a múlt — bizonyos kutatási szabályok betartásával történő — egyértelmű megismerhetőségét vallotta, hanem azt is, hogy a múlt mindig azonos önmagával. Ma már persze tudjuk, hogy éppen ez a naív történelemszemlélet teljesítette ki azt a gyakorlatot, amelynek korábbi korok időnként tudatában voltak, vagyis azt, hogy a múlt mint olyan valójában nem létezik, hanem az, ha a történelmi reflexió tárgya, akkor mindig az állandó jelen szerint modellálódik. Idézzük föl Walter Benjamin klasszikus megfogalmazását: „A történelem olyan konstrukció tárgya, mely nem a homogén és üres, hanem a Most-tal kitöltött időben megy végbe. Robespierre számára az antik Róma Most-tal telített múlt volt, amelyet kiszakított a történelem kontinuumából. A francia forradalom a föltámadt Rómának gondolta magát”.²

A jelen-meghatározta múlt-konstrukciók érzékeltetésére elég, ha utalunk Arnaldo Momigliano, a nagy antik tudománytörténész műves ideológiakritikai elemzésére:³ hogyan próbálta rekonstruálni merőben eltérően a múlt század néhány nagy történésze a római földtulajdon eredetét a maguk nemzeti, politikai és osztálymeghatározottságai alapján. Így pl. Barthold Georg Niebuhr már 1804-ben megfogalmazott nagyszabású, noha nem publikált írásában, majd 1810—11-ben papírra vetett *Römische Geschichte*-jének első megfogalmazásában azt az álláspon-

tot képviselte, hogy a római történelem a megfogható kezdetektől kezdve a földmagántulajdonra épült. Niebuhr álláspontját, tudjuk, éppennygy meghatározta a dán parasztság iránti plebejus elkötelezettsége, mint a francia forradalom ultrabaloldali szárnyához tartozó Babeuf kommunisztikus érvelésének az elutasítása, aki főleg Appianus és Plutarchos félreértelmezésével a korai római történelem feltételezett agrárkommunizmusával próbált érvelni a maga igaza mellett. Theodor Mommsen — akire hatott Haxthausen és Maurer földközösség-teóriája — 1856-ban a nemzetség kollektív földtulajdona mellett szállt síkra. Henry Sumner Maine — bizonyos indiai adatok alapján — 1861-ben ugyancsak az indo-európai népek közös nemzetségi földtulajdonát képviselte. Ezzel szemben a nagy francia történész, Fustel de Coulanges — nem utolsósorban a főleg németek által képviselt tudománytalan faluközösségi teória elvetése miatt — megcáfolta a primitív kommunizmus fantazmagóriáját, és a föld családi magántulajdonát bizonyította. Jól tudjuk, hogy hasonló, évszázados vita zajlott a poliszgazdaság értelmezését illetően is, aholis az egyik fél (így pl. a nagy Eduard Meyer, és vele együtt sajátos módon a legtöbb szakmabeli történész) a kapitalizmus terminusaival jellemezte a polisz gazdasági életét, míg a másik fél (Karl Rodbertustól Max Weberen át Karl Polányi-ig) élesen föllépett a modernizáló álláspont ellen és a zárt oikosz-gazdaság nem-piaci jellege mellett szállt síkra.⁴

Mivel a jelen is állandóan változik, s ki-ki azt is másképpen éli át, több kevesebb joggal feltételezhetnénk, hogy a történelmi önreflexió típusainak is se szeri, se száma. Természetesen éles különbséget kell tennünk a pusztá eseménytörténeti nézeteltérések, vagy az egyes történelmi szereplők szándékainak és tetteinek érthetően eltérő sokféle értelmezése és a történelmi mozgásformák általános megítélése között. A történelmi reflexió kétféle szintje közti különbséget már a korábbi korok néhány nagy gondolkodója is világosan látta, ám éppen azok, akik az utóbbi, vagyis az általános törvények felől szemlélték az egyes eseményeket.

Idézzünk föl már most két véleményt, két olyan gondolkodótól, akiknek a teljesítményeit a későbbiekben helyezük megfelelő összefüggésükbe. Nézzük először Arisztotelész ismert szövegét a költészet, vagyis az általánosat, a törvényszerűt kifejező forma és a történetírás, vagyis az egyes, az esetleges műfaja megkülönböztetéséről:⁵ „A történetírót és a költőt ugyanis nem az különbözteti meg, hogy versben vagy prózában beszél-e (mert Hérodotosz művét versbe lehetne foglalni, versmértékben is történetírás maradna, mint versmérték nélkül is), hanem az, hogy az egyik megtörtént eseményeket mond el, a másik pedig olyanokat, amelyek megtörténhetnek. Ezért filozófikusabb és mélyebb a költészet a történetírásnál; mert a költészet inkább az általánosat, a történelem pedig az egyedi eseteket mondja el. Az általános az, ahogy egy bizonyos ember bizonyos meghatározott módon beszél vagy cselekszik, a valószínűség és a szükségszerűség szerint, s erre az általánosra törekszik a költészet, bár egyéni neveket gondol ki; az egyedi viszont az, hogy pl. mit tett ténylegesen Alkibiadés, vagy milyen élményben volt része”. Idézzük továbbá a 14. században élt Ibn Haldūnt, a legnagyobb muszlim történeti és politikai gondolkodót, aki a civilizáció új tudományának megalapozásával meghaladta a görög ciklikus történetlátást. Amikor arról beszél, hogy a civilizáció lényegének a megismerését hányféle akcidentális dolog túlhangsúlyozása, vagy félreismerete

nehezíti, egyebek között a következőket mondja: „Egy másik, minden eddiginél fontosabb ok: a civilizációban előforduló jelenségek igazi természetének nem-ismerete. Minden eseménynek, akár valami lényegből fakad, akár valami aktualizálódott cselekedet, meghatározott természete van, ami éppúgy vonatkozik lényegére, mint akcidentális jelenségeire. Ezért, ha a kutató tisztában van az események természetével, a (valóban) létező körülményekkel és azok szükségszerűségeivel, ismerete segíti őt abban, hogy alaposan megvizsgálja a híradást és megkülönböztesse az igazat a hamistól. Ez hatékonyabb a vizsgálatban minden egyéb felmerülő módszernél”.⁶

A történelmi múlt valós vagy hamis sokfélesége tehát csupán a jelenségek megítélésére vonatkozik, arra, hogy Alkibiadés mit tett, vagy milyen élményben volt része, a történelmi folyamatok értelmét, *telos*-át nem érintik. Az utóbbira vonatkozó történelmi reflexiók száma, ha nem számítjuk az ókori kelet — teokratikus szemléleten alapuló — nem-történelmi „kvázi-történetírást”, akkor megdöbbenően kevés, csupán kettő. Az egyik a ciklikus történetlátás, amely az emberre vonatkozó történéseket a kozmosz, a természeti jelenségek meg-megújuló (születő, kibontakozó és elpusztuló) színváltásainak megfelelően modellálja. A másik történetlátás a lineáris, amely szerint a történelem mozgása egy meghatározott cél (*telos*), bizonyos végső dolgok (*eskhaton*) felé halad, s éppen ez a cél, ez a végső megvalósulás ad értelmet, jelentést a történelemmé vált múltnak és a jelennek.

Rendkívüli óvatossággal bizonyos kísérletet lehet tenni arra, hogy a történelmi reflexió két alaptípusát legalábbis viszonyítsuk a társadalmi szerveződés szintén nem nagyszámú alapformáival. Ez utóbbi esetben is a törzsi formát nem számítva, tk. két alapformával számolhatunk: az egyik a különböző minőségeket szervesen egymás mellé rendelő, adózásra épülő és katonailag-politikailag szervezett redistribúciós birodalmiság, ami az ókori keleti birodalmaktól, a polisz birodalmi tendenciáit is kiteljesítő hellénisztikus birodalmakon keresztül a középkor és újkor birodalmain át a mai szovjet és kínai birodalmi alakulatokig fvel. A társadalmi szerveződés másik alapvető integrációs sémája a kereslet és kínálat piaci elvére épülő polgári társadalom, amely az előbbi katonai-politikai szempontjaival ellentétben gazdaságilag meghatározott, az elosztás helyett a termelésre épül, s a szervesen mellérendelés helyett szervesen meghatározott struktúra.

Anélkül, hogy abszolút szabályról lenne szó, óatosan megfogalmazható, hogy a ciklikus történelemlátás a poliszra és a birodalmiság történelmi tudatára volt jellemző. Ez a sajátosság érdekes és jellemző vonatkozásban minősíti a poliszforma potencialitását, hiszen, ha csak a spártai és az athéni fejlődésre gondolunk, tudhatjuk, hogy belső problémáikat „minibirodalmiságuk” tendenciáinak megfelelően mindig hajlamosak voltak külső terjeszkedéssel levezetni, s belenövésük a hellénisztikus birodalmakba e nem is latens birodalmisági tendenciának megfelelően történt. A ciklikus történetlátás természetesen a világpiaci elv jelentkezése után egyre kevésbé jellemzi a birodalmi fejlődéseket (a szovjet típusú alakulatokat pl. a zsidó-keresztény messianisztikus lineáris történelemszemléletet folytató marxista üdvtörténelmi szemlélet jellemzi), ugyanakkor a polgári fejlődés százszentendős aranykora után, az első világháborúval kezdődő új szakasz után a polgári fejlődésen

belül is jelentkeztek az újabb ciklikus történelmi konstrukciók (gondoljunk Spengler és Toynbee elméleteire!).

A lineáris forma genezise és elágazásai már sokkal több problémát vetnek föl. Ismeretes, hogy a 18. századtól kialakuló polgári gondolkodás — amely minden korábbit a ma normális vagy torz előzményének tekintett — hajlamos volt az evolúciót a piacorientált polgári fejlődés korrelatívumának tekinteni. Valójában az evolúciós gondolkodás a zsidó-keresztény futurista történetlátás szekularizált formája csupán, amely minél jobban sejtí az őseit, annál inkább próbálta megtagadni azokat. A lineáris történelemlátást ugyanis a birodalmak perifériáján élő zsidóság „fedezte föl”, amely ezáltal a történelem és a történeti látásmód igazi felfedezőjének tekinthető. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy nem a görögök fedezték föl a történetírást, s noha a ciklikus történetírásnak valóban itt voltak az ókorban a legnagyobb teljesítményei, a szubsztancialista görög tudományfelfogás miatt nem is a görögök, hanem a korábban említett Ibn Haldün alapozta meg tudományos igényvel az önálló tárggyal és módszerrel rendelkező történettudományt.

Tudjuk jól, hogy a szubsztancialista görög lételméletből logikusan következő ismeretelmélet szerint csupán az ismerhető meg tudományosan, ami változatlan és önmagával mindig azonos, vagyis a kozmosz mindig azonosan megismétlődő születésének és elmúlásának a törvényei. Ismeretes, hogy az ógörög világlátás az azonos szubsztancia örök visszatérését vallja (gondoljunk Hérakleitosz lapidáris megfogalmazásaira: „Ezt a kozmoszt itt, amely ugyanaz mindenkinek, sem isten, sem ember nem alkotta senki, hanem volt mindig és van és lesz örökké élő tűz, amely fellobban mértékre és kialszik mértékre” LXXXVIII—IX; vagy: „odos anó kató mia kai hóuté”: „Az út fel és le ugyanaz” XCIII). Ez természetesen azt is jelentette, hogy a történelem tárgya, vagyis az esetleges, a változó, az emberi lényege szerint nem lehetett a tudományos megismerés, az *epistémé* tárgya, az csupán csak *doxa*, vélekedés lehetett. Ahogy Moses Finley, az antikvitás egyik legnagyobb modern történésze megfogalmazta: „Evidence from the past as a source of paradigms, is one thing; history as a systematic study, as a discipline, is another. It is not weighty enough, not philosophical enough, not even in comparison with poetry. It cannot be analysed, reduced to principles, systematized. It tells us merely what Alcibiades did or suffered. It establishes no truths. It has no serious functions.”⁷ Ebből következett mindenekelőtt a történetírás lenézett, másodrendű volta, amit a korábban idézett arisztotelési verdikt kellőképpen érzékeltetett. Ennek megfelelően a történetírók zöme igyekezett eleget tenni a filozófikusabbnak tartott költészet és retorika elvárásainak, ami természetesen a történetírói hitelesség rovására mehetett csupán. Tudjuk, hogy a Hérodotoszi csúcsteljesítmény után már Thukydidesz elindult ezen az úton. Ennél lényegesebb volt, hogy az emberi történelem ábrázolása a kozmikus ismétlődés ciklikussága szerint modellálódott, ahogy azt már Homéros utánóhozhatatlan költőiséggel megfogalmazta:

„Hőszívű Tüdeidész, minék is kutatod születésem?

Mint levelek születése, olyan csak az embereké is.

Földresodorja a lombot a szél, de helyébe az erdő

mást sarjaszt újból, mikor eljön a szép tavasz újra:

Igy van az emberi nemzet is, egy nő, más meg aláhull.”⁸

A szubsztancialista módon felfogott ciklikus történetlátáson belül a lineáris progresszivitás gondolata éppenúgy nem vetődött föl, mint a természetben sem. Itt csupán katasztrófák (*peripeteiai*) tagolhatják az események egymásutániségát.⁹ Így nyilvánvalóan nem jelent valóságos progressziót Polybios anagyklósis teóriájában az államformák körforgása (hordaforma → monarchia → tyrannis → oligarchia → demokrácia → kheirokratia)¹⁰ éppenúgy, mint Hésiodos *Munkák és Napok* c. művében a különböző korokról szóló hallatlan pesszimista mítosz. Idézzük ismét Moses Finleyt: „Hesiod’ s vision is not one of progressive deterioration, of evolution in reverse. Each race of men (Hesiod speaks of races, *gené*, not of ages) does not evolve into the next; it is destroyed and replaced by a new creation. Each race exists neither in time nor in place. The races of man are as timeless as the Trojan War: for the future as well as the past”.¹¹

Mindezen okok miatt az ókori görög történetírás nem válhatott tudománnyá, még legkimagaslóbb teljesítményében, Hérodotos munkájában sem, hiszen — a szubsztancialista tudományszemléletről most nem beszélve — az ógörög történetírás ritkán dolgozott evidenciákkal, még az autopszia követelménye is legfeljebb kortárs szemtanúkra építhetett, s a történetíró legfeljebb saját kora memoáírója lehetett. Collingwood emlékezetes szavaival: „Szinte azt mondhatnánk, hogy az ókori Görögországban nem voltak történészek, abban az értelemben, ahogyan voltak művészek és filozófusok, hiányoztak azok az emberek, akik életüket a történelem tanulmányozásának szentelték volna. A történész csak nemzedékének önéletrajzírója volt, az önéletrajzírás pedig nem szakma.”¹²

A döntő lépést a történetírás történettudománnyá változtatásában föltehetően a korábban említett muszlin Ibn Haldün (1332—1406) tette, aki egyszersmind az iszlám legnagyobb politikai gondolkodója volt. Forradalminak nevezhető úttörését különösen akkor méltányolhatjuk kellőképpen, ha figyelembe vesszük, hogy eljárása során két korlátot is keresztüllépett.

Ismeretes, hogy Mohamed, az iszlám sajtószerűseinek a kidolgozása során, jelentős módosításokkal ugyan, de átvette a zsidó-keresztény messianisztikus lineáris történelemlátást. Ez, mint tudjuk, két fázisban történt — jelentős módosításokkal. A mekkai periódusban — többé-kevésbé még differenciálatlanul — a maga igehirdetését egyértelműen a korábbi két nagy monotheista vallás, a judaizmus és a kereszténység egyenes folytatásának tartotta, s magát a korábbi próféták folytatójának és „pecsétjének” nevezte (Korán, 33:40). Azokat a népeket, amelyeknek a birtokában az égben „jól őrzött táblán” (85:21—2) lévő eredeti alapján egy-egy speciális kinyilatkoztatás található (85:18; 87:19; 53:36), azokat „az Írás népének” nevezte. Mohamed tehát kezdettől fogva a maga küldetését egy egyetlen üdvtörténet, mondhatnánk világtörténeti dimenziókban képzelte el. Ebben a lineáris üdvtörténeti történelemlátásban nem a korai, hanem a kései judaizmus és a kereszténység messianisztikus futurizmusa dominál — a világvége és az Utolsó Ítélet hangsúlyozásával, s azzal, hogy a bűnös népek pusztulása mintegy anticipálja Allah végső ítéletét. Az üdvtörténet harmonikus egysége, ismeretes módon, a medinai korszak második évében bomlik fel véglegesen, miután a medinai zsidók nem fogadták el Mohamed hirdetését, s a kereszténységgel is szakított. Ezt követően dolgozta ki az iszlám sui generis sajátossága gyanánt az ún. „Ábrahám-vallást”.

Ennek során új őst keresett az iszlám számára, ezt Ábrahámban találta meg, aki „Nem volt zsidó, se keresztény, hanem hanif, muszlim volt és nem volt a pogányok közül való” (3:67).

Így az iszlám immár nem a korábbi monoteista vallások folytatásaként jelent meg, hanem azoknál ősbib, eredetibb valamiként. Ezzel Mohamed létrehozta a repriminatio tanát, ami az iszlám lineáris történelemszemléletének alappillére. Amíg a judaizmus futurista történelemlátásának a kulcsa az Ígéret, amelyet a zsidó közösség és Jahve között megkötött kétoldalú szerződés (*b^rit*) szavatol, s amely a vég, az *eskhaton* felől minősít mindent visszafelé, s amíg a kereszténység történelemlátásának a kulcsa Jézus eljövetele és megváltása, s a második eljövétel csupán az első Ígéreteit teljesíti ki, addig a mohamedai történelemlátás a *recursus ad originem* jegyében tételeződik, s a Próféta mint *restaurator ordinis pristini* jelenik meg. Tudjuk, hogy az iszlám majd másfélezer éves története során a muszlim közösség konszenzusát kifejező megújulási kísérletek mindig a repriminatio jegyében zajlottak le, vagyis visszatérésként a kezdetek autentikus forrásaihoz, a Koránhoz és a prófétai hagyományhoz. Ilyen értelemben a középkortól kezdve minden fundamentalista (tehát az eredetekhez visszatérő) mozgalom az iszlámon belül a próféta paradigmáját követte, aki, úgymond, visszatért az „Ősfráshoz” (3:7; 13:39; 43:4) és az Ó- és Újtestamentumi prófétáknál korábbi Ábrahámhoz.

A klasszikus muszlim történetírás határait ez az egyetemes üdvtörténeti koncepció jelölte ki, s tudjuk, hogy pl. a klasszikus muszlim történetírás talán legnagyobb teljesítménye, at-Tabarī hatalmas munkája (jellemző címe: *Ta'rih ar-rusul wa'l-mulūk* = „A próféták és a királyok története”) alapvető Koránkommentárja kiegészítésképpen készült. Ezzel a gyakorlattal szakított radikálisan Ibn Haldūn, amikor az iszlám lineáris történelemfelfogásával szemben (pontosabban mellett) egy egyértelmű ciklikus történelemlátást alapozott meg, amely azonban meghaladta az ógörög ciklikus történetírást, amely még nem vált tudománnyá. Láttuk korábban, hogy a szubsztancialista görög gondolkodásmód az emberi cselekedeteket a maguk akcidentális jellegük miatt nem tartotta méltónak arra, hogy a filozófia vagy a tudomány tárgya legyen. Ezzel szemben Ibn Haldūn az emberi történéseknek önálló létezését biztosított. Ennek során kidolgozta az emberi társulás, a civilizáció (*umrān*) mint csupán önmagából magyarázható és saját törvényszerűségekkel bíró struktúra elméletét. Forradalmi jelentőségű tettének szentelte, ismeretes módon *al-Muqaddima* („Bevezetés”, t. i. a történelemben) c. munkáját, amelyet 1377-ben, 45 éves korában írt, miután politikai ambícióival föl hagyott. Az új tudomány — a nála szociológiával, gazdasági elmélettel, technikatörténettel stb.-vel kiegészült — történettudomány megalapozása során alapvető fontosságú volt a tudomány tárgyának szilárd és egyértelmű körülhatárolása — hiszen ennek révén különült el a filozófiától és a többi tudománytól, s lett mással helyettesíthetetlen. Íme: „Tudj meg, hogy a történelem, valójában, híradás az emberi társadalomról, amely nem más, mint a világ civilizációja. Foglalkozik azokkal a jelenségekkel, amelyek megszabják a civilizáció természetét: pl. a vadsággal, a társas életmóddal, a különböző csoportszolidaritásokkal és uralmi formákkal, amelyeket az emberek egyik része gyakorol a többi fölött, s milyen királyi hatalom és dinasztikiák jönnek létre ennek során, a megfelelő tisztségekkel együtt. Foglalkozik azzal, hogy az emberek külön-

böző tevékenységükkel és foglalatosságukkal milyen megélhetési módoknak, tudományoknak és mesterségeknek szentelik magukat, s foglalkozik minden egyéssel, ami jelenségei természetének megfelelően megtörténik ebben a civilizációban”.¹³

A történettudomány önállóságának és sajátosságának a védelmében megteszi azt is, amit egyetlen ógörög történetíró sem merészelt volna akárcsak elgondolni is: radikális bírálat tárgyává teszi a filozófiát, s kimutatja, hogy az általánosból kiinduló, logikai érvekkel történő valóságmegközelítés eredendően hamis: „Tudnunk kell, hogy az általuk vallott vélemény minden szempontból hamis. Ők minden létezőt az első értelemre vonatkoztatnak és megelégszenek azzal, hogy (csupán) az halad a Szükséges (egy) felé. Ez (az álláspont) mit sem tud kezdeni azokkal a fokozatokkal, amelyeket Allah teremtett (az első értelem) után. A létezés pedig sokkal szélesebb körű ennél... Azzal, hogy csupán az értelem állítására szorítkoznak és elhanyagolják azt, ami mögötte van, olyanok ők, mint azok a természetbúvárok, akik csupán arra szorítkoznak, hogy a testek (létezését) állítsák, nem véve tudomást a lélekről és az értelemről, mert úgy vélekednek, hogy a test után nincsen semmi a létezés bölcs (elrendezésében). Azok az érvek, amelyekkel hitük szerint (alátámasztják) a létező dolgokra vonatkozó állításait, s amelyeket elősorjáztnak a logika normáira és szabályaira vonatkozóan, azok teljességgel elégtelenek erre a célra”.¹⁴

Forradalmi tetteivel Ibn Haldün megszabadította a történetírást a filozófia és a teológia gyámságától és önálló tudománnyá tette.

JEGYZETEK

Angol nyelvről előadásként elhangzott a XII. Mediterrán Konferencián (Athén, 1989 július 7—10.).

- 1 Marx, *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*: MEM 46/1, Budapest 1972, 36.
- 2 W. Benjamin, *A történelem fogalmáról*. XIV. In: *Angelus novus*, Magyar Helikon, 1980, 970.
- 3 *New Paths of Classicism in the Nineteenth Century*. In: *History and Theory. Studies in the Philosophy of History*. Beiheft 21, 3—32.
- 4 A kérdés kitűnő rövid összefoglalását ld. H. W. Pearson, *A Secular Debate on Economic Primitivism*. In: *Trade and Market in the Early Empires. Economics in History and Theory*. Ed. by Karl Polányi, Conrad M. Arensberg and Harry W. Pearson. The Free Press, New York, 3—11.
- 5 Aristotelés, *Poétika*. IX, 1451a—b; Ford. Sarkady János (Helikon, 1974) 22.
- 6 *Prolégomènes d'Ebn-Khaldoun*. Texte arabe publié par M. Quatremère, Notices et Extraits des manuscrits de la Bibl. Impériale (Paris, Firmin Didot, 1857), I, 57—58.
- 7 M. I. Finley, *Myth, Memory and History*. In: *The Use and Abuse in History*. The Viking Press, New York, 1975, 12.
- 8 *Ilias*, VI, 145—9.
- 9 A számtalan példa közül utaljunk csak Platón, Timaios 21E—23C híres történetére.
- 10 *Historia* (ed. Dindorf), VI, 5—9.
- 11 Finley, *i. m.* 16.
- 12 Robin G. Collingwood, *A történelem eszméje*. (Gondolat, 1987), 76—7.
- 13 *Prolégomènes*, i, 56.
- 14 *Op. cit.* III, 213—4.

Dávid Géza

A népesség vándormozgalma a Budai szandzsákban, 1546—1559

A történeti demográfia napjainkig igen eltérő mélységű és megbízhatóságú eredményeket mondhat magáénak a világ különböző régióiban és a történelem egyes korszakait tekintve.¹ A törökség és ezen belül az Oszmán Birodalom népesedési viszonyairól máig igen hézagosak az ismereteink, s több vonatkozásban a legalapvetőbb mutatókkal sem vagyunk tisztában.² A kérdést nagy mértékben bonyolítja, hogy soknyelvű államalakulatról van szó, amelyben bizonyos különbözőségek joggal feltételezhetők akár a családstruktúra,³ akár a születési és halálozási értékek, akár a városi és a falusi lakosság aránya terén⁴ a különböző népek és vallások között, még akkor is, ha a középkor sok szempontból homogénabb volt demográfiai vonalon, mint a 20. század. Hosszú-hosszú idő fog eltelni addig, amíg valamelyest is megközelítő adataink lesznek az egyes részterületekről, amelyek alapján néhány kérdésben egykor szintézist is alkothatunk. Ugyanakkor teljességgel tisztában kell lennünk azzal, hogy jó néhány fontos aspektust — megfelelő forrás hiányában — soha nem fogunk tudni megvizsgálni.

Jelen tanulmányomban a Budai szandzsák 1559. évi tahrir-defterének a migrációra vonatkozó adatait dolgoztam fel.⁵ Ennek az összeírásnak különleges értéket az kölcsönöz, hogy nem letisztázott változat, hanem fogalmazvány vagy más szóval munkapéldány. Készítésekor először lemásolták a Budai szandzsák mindaddig első, 1546-ból való defterét, majd személyenként haladva nevük fölé jegyezték az időközben bekövetkezett esetleges változásokat. A munkával megbízottak törekvése nemcsak a halottak, eltűntek és jövevények számbavételére terjedt ki, hanem annak is igyekeztek utána járni, hogy a hiányzók hová költöztek el, ritkábban annak, hogy az újonnan érkezettek honnan jöttek. Az összeírás vezetőjének rendkívüli gondosságát mutatja, hogy esetenként ellenőrizte, hogy csakugyan szerepel-e az illető a bementett új lakhelyen, másfelől azt is figyelemmel kísérte, hogy nem fordul-e elő valaki megismételten a felvételben. Tevékenységét nehezítette, hogy elvben 10 éves helyben tartózkodás kellett ahhoz, hogy egy alattvalót új lakóhelyén vehessenek listára, annak elteltéig a régebbi településen kellett feltüntetni. Bár e téren bizonyára voltak eltérések az idők során, hiszen az ezzel kapcsolatos állítások gyakran ellenőrizhetetlenek voltak, s ezért egyszerűbb lehetett az éppen aktuális viszonyokat rögzíteni, a jelen defterben általánosságban továbbra is helyben lakónak tekintették a meghatározott településre elköltözöttnek jelletteket, ugyanakkor az 1546-os népességből levonták az „eltűnt” és „megszőköt” kategóriába vontakat és — természetesen — az elhalt személyeket.⁶ S nem könnyíti értékelési nehézségeinket az sem, hogy az 1559-ben más helyen lakókként feltüntetettek közül jópáran még a három évvel későbbi új defterben is régi településüknél találhatók csak meg.⁷

E tanulmányt a Soros Alapítvány támogatásával készítettem el.

Ismét mások az 1562-es defterben a szóba jöhető — azaz a régi és az új — települések egyikében sem szerepelnek, aminek megint több oka lehet. Számunkra azonban mindez most nem volt lényeges, célunk csupán az 1559-es bejegyzések alapján a lakosság belső vándorlásáról kibontakozó kép rögzítése volt. Nézetünk szerint az illetén aprómunka megcsinálása vihet csak közelebb a nagyobb összefüggések felismeréséhez.

A vizsgálatot, amint azt a fentiekben mondták részben meghatározták, az alábbi bontásban végeztem el:

A) Ismeretlen helyre költözöttek („eltűntek” vagy „megszököttek”). Ezen belül:

I. Családfők

II. Nem családfők

- Ezen belül:
1. Családfők nőtlen testvérei
 2. Családfők nőtlen fiai
 3. Vezetéknév nélkül szereplő nőtlenek (szolgák)

III. Ismeretlen helyre költözöttek összesen

B) Ismert helyre költözöttek. Ezen belül:

1. 1559-ben a Budai szandzsákbeli új lakhelyén összeírtak⁸
2. 1562-ben a Budai szandzsákbeli új lakhelyén összeírtak
3. Se új, se régi lakhelyén nem szereplők, bizonytalanok⁹
4. 1562-ben a régi lakhelyén összeírtak¹⁰
5. A szandzsákon kívülre költözöttek
6. Ismert helyre költözöttek összesen
7. Ismert helyre költözött családfők összesen

C) Összeírt családfők összesen (1546)¹¹

D) Összeírtak száma összesen (1546)

E) A migrációban részt vevő családfők összesen

F) A migrációban részt vevők összesen

Náhiyénként haladtam, s elkülönítettem egymástól a falvakat és a városokat. A falvak közül kirekesztettem azokat, amelyeknél semmiféle változást nem tüntettek fel, ezek egytől-egyig pusztásodó helyek, számuk összesen 16 volt. Ha azonban a falu lakatlanná vált ugyan, de egyenként beírták hogy kivel, mi történt, akkor azt a helységet felvettem (az egyetlen ilyen: No. 85. Fősócsút). A végén kategóriánként összesítettem az egész szandzsákot. A helységenkénti eredményeket az alábbi táblázat tartalmazza (az egyéb jelek magyarázata: a. = a helység sorszáma [vö. az 5. jegyzettel], b. = a helység neve, c. = a helység jogállása [V = város, F = falu], % = F:D).

a.	b.	c.	A			B							C	D	E	F	%		
			I.	II.	III.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.							
				1.	2.													3.	
I. Budai náhije																			
1.	Budun	V	4		1	5	3	2			5	2	269	366	6	10	2,7		
2.	Tetem	F		1	1								43	47	—	1	2,1		
5.	Ért	F	1		1								28	28	1	1	3,5		
6.	Százhalom	F						2	3		5	5	10	10	5	5	50,0		
10.	Zsánbok	F	3	1	6	10		1		1	2	2	65	99	5	12	12,1		
13.	Töke	F	1		1								7	12	1	1	8,3		
18.	Nagy Báté	F					1	2	5			8	4	9	15	4	8	53,3	
22.	Keszi	F		2	1	3							48	84	—	3	3,5		
25.	Almás	F	1		1								43	58	1	1	1,7		
27.	Szigedfő	F											15	18	—	—	0,0		
28.	Adon	F	2		2		1			1	1	1	51	69	3	3	4,3		
36.	Besenyő	F					2				2	2	14	18	2	2	11,1		
37.	Budun-i Atik	V			1	1	1				1	1	63	104	1	2	1,9		
38.	Pentele	F					2					2	1	27	36	1	2	5,5	
39.	Venim	F	1		1								53	92	1	1	1,1		
45.	Etyek	F	5		5								20	22	5	5	22,7		
49.	Marton Vásár	F					1	1				2	2	12	15	2	2	13,3	
52.	Gyura	F	1	1	2								8	11	1	2	18,1		
54.	Alsótábaj	F											10	14	—	—	0,0		
57.	Tordas	F											3	3	—	—	0,0		
58.	Berki	F											10	11	—	—	0,0		
61.	Bia	F						2			2	2	4	7	2	2	28,6		
62.	Tinnye	F					2	1			3	3	4	7	3	3	42,9		
66.	Sóskút	F											29	32	—	—	0,0		
71.	Ercsi	F	2	1	3								28	54	2	3	5,5		
73.	Órsziget	F					5				5	5	6	6	5	5	83,3		
75.	Ákszenpetri	F	1		1								12	17	1	1	5,9		
83.	Örs	F						1		1	1	1	3	3	1	1	33,3		
85.	Fősócsút	F	2	1	1	4							2	4	2	4	100,0		
86.	Fődvár	V	4	1	6	11							131	192	4	11	5,7		
87.	Bócska	F	1		1								131	176	1	1	0,6		
88.	Madacsa	F			3	3		1		1	—	—	26	45	—	4	8,8		
89.	Előszállás	F	1		1								33	44	1	1	2,2		
93.	Karácsonszállás	F						2			2	2	28	37	2	2	5,4		
99.	Föven	F	1		1								12	12	1	1	8,3		
100.	Vái ¹²	V	4	2	2	8	17	1	4		7	29	28	143	207	32	37	17,9	
	Összesen		35	3	9	19	66	30	5	25	3	8	71	61	1400	1976	96	137	
	Város		12	—	3	10	25	21	1	6	—	7	35	31	606	869	43	60	
	Falu		23	3	6	9	41	9	4	19	3	1	36	30	794	1107	53	77	
II. Pesti náhije																			
114.	Peste	V	3	2	4	4	13			4		4	2	122	177	5	17	9,6	
117.	Varsán	F						4		1		5	4	6	9	4	5	55,5	
118.	Takson	F								1		1	1	17	22	1	1	4,5	
119.	Nemeg	F	1		1	2							22	28	1	2	7,1		
122.	Szekcsuj	V		1		1							48	69	—	1	1,4		
124.	Szentomáskáta	F	1		1	2							19	29	1	2	6,9		
125.	Szenmártonkáta	F											34	41	—	—	0,0		
126.	Bódogasszonkáta	F	3	1	1	2	7		1		6		7	6	20	25	9	14	56,0

DÁVID/A NÉPESSÉG VÁNDORMOZGALMA

a.	b.	c.	A			B							C	D	E	F	%		
			I.	II.	III.														
			1.	2.	3.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.							
127.	Szenlőrinc-káta	F	6	1	2	1	10					1	1	—	29	40	6	11	27,5
128.	Egrőskáta	F													20	29	—	—	0,0
129.	Csekekáta	F													19	23	—	—	0,0
130.	Újszáz	F	3		1		4		1		3	4	3	44	57	6	8	14,0	
131.	Réklás	F	1				1				1	1	1	16	17	2	2	11,8	
132.	Folta	F						1		1		2	2	29	41	2	2	4,9	
134.	Tetőtlen	F												5	9	—	—	0,0	
136.	Félegyház	F												22	31	—	—	0,0	
137.	Gyömrő	F	2				2		1		1	2	2	20	25	4	4	16,0	
138.	Veresegyház	F	1			1	2		1		1	1	1	58	80	2	3	3,8	
139.	Szada	F	1				1	1				1	1	44	64	2	2	3,1	
140.	Rátót	F								1		1	1	30	50	1	1	2,0	
141.	Szenmiklós	F	2			2	4		1	1	1		3	1	35	66	3	7	10,6
142.	Tápiószentmárton	F				1	1							58	90	—	1	1,1	
143.	Pánd	F	3		3	3	9							28	45	3	9	20,0	
146.	Ság	F	4		2	1	7							19	32	4	7	21,9	
148.	Csiktarcsa	F	1			2	3							22	31	1	3	9,7	
149.	Kistarcsa	F												10	13	—	—	0,0	
150.	Irsaszeg	F				1	1		1			1	1	29	42	1	2	4,8	
151.	Mende	F												7	8	—	—	0,0	
153.	Ölle	F	1				1							31	45	1	1	2,2	
156.	Vecsecs	F												6	10	—	—	0,0	
157.	Gonba	F	2	3	2		7		1	1		2	—	32	51	2	9	17,6	
158.	Zsiger	F	2			3	5							22	29	2	5	17,2	
159.	Bicske	F	10			4	14			1		1	1	44	68	11	15	22,1	
160.	Herencsén	F	2				2							27	38	2	2	5,3	
163.	Lackház	F	2				2	1				1	1	22	40	3	3	7,5	
166.	Vacs	F	2				2							48	64	2	2	3,1	
172.	Mikebuda	F												23	31	—	—	0,0	
174.	Szenkirál	F			1		1							8	13	—	1	7,7	
175.	Bial	F												14	20	—	—	0,0	
178.	Hügye	F												13	17	—	—	0,0	
180.	Bankház	F												9	17	—	—	0,0	
182.	Imrefalva	F		1			1							7	9	—	1	11,1	
183.	Pereg	F												3	6	—	—	0,0	
184.	Csév	F	3				3							26	33	3	3	9,1	
185.	Nyáregyház	F												19	27	—	—	0,0	
186.	Maglód	F	1				1		1	3	4		8	6	11	19	7	9	47,3
187.	Dabas	F	6				6							20	35	6	6	17,1	
188.	Peszér	F				4	4							10	22	—	4	18,2	
191.	Inacs	F				1	1							19	29	—	1	3,4	
193.	Sári	F				1	1	1				1	1	11	18	1	2	11,1	
194.	Kiscsaba	F							1			1	1	11	14	1	1	7,1	
195.	Bilje	F								3	6		9	8	14	20	8	9	45,0
196.	Gyón	F												9	13	—	—	0,0	
198.	Szinkota	F												39	49	—	—	0,0	
201.	Besnyő	F	3	1			4	1				1	1	9	11	4	5	45,5	
202.	Pécel	F		4	1		5			2		1	3	3	26	46	3	8	17,4
203.	Ókcsa	F												41	60	—	—	0,0	
206.	Demsőd	F												28	37	—	—	0,0	

a.	b.	c.	A			B							C	D	E	F	%
			I.	II.	III.												
			1.	2.	3.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.					
209.	Szentomás	F	1	2	3	1				1	1	18	25	2	4	16,0	
210.	Szenmiklós	F	1		1							28	41	1	1	2,4	
213.	Gubacs	F				5	1	4			10	9	12	18	9	10	55,6
215.	Hernád	F	11	1	12								35	45	11	12	26,7
216.	Vecse	F				2					2	1	43	59	1	2	3,4
219.	Jánoshida	F	1	1	2	4							32	46	1	4	8,7
221.	Tódkér	F	1		1								20	29	1	1	3,4
222.	Pódharaszti	F							1	1	1		17	23	1	1	4,3
223.	Csaba	F	4		4								49	91	4	4	4,4
227.	Kerepes	F	1		1								42	61	1	1	1,6
228.	Gödöl	F											3	3	—	—	0,0
229.	Bcsnyó	F											13	19	—	—	0,0
230.	Alberti	F	1		1								31	44	1	1	2,3
231.	Irsa	F					1	2		1	4	4	17	18	4	4	22,2
232.	Molnár	F			1	1							21	31	—	1	3,2
233.	Uri	F	2		2								13	20	2	2	10,0
234.	Petrefalva	F	1		1	2							8	12	1	2	16,7
244.	Hartján	F	2		2								10	12	2	2	16,7
246.	Vadas	F						1			1	1	5	7	1	1	14,3
247.	Szalk	F											8	9	—	—	0,0
248.	Felsőbokor	F					3	6	3	2	14	8	14	24	8	14	58,3
250.	Alsóbokor	F	1		1								10	17	1	1	5,9
251.	Verseg	F											80	96	—	—	0,0
253.	Heréd	F	1	1	1	3							16	22	1	3	13,6
254.	Kálló	F											19	37	—	—	0,0
256.	Hévíz	F											24	33	—	—	0,0
257.	Bódokfalva	F	3		3								100	156	3	3	1,9
258.	Szántó	F	5	3	1	1	10						25	38	5	10	26,3
260.	Zsámbok	F	6	1	1	1	9						49	84	6	9	10,7
261.	Kóka	F	2		2	4							57	79	2	4	5,1
262.	Dáni	F	1		1								17	28	1	1	3,6
263.	Bak	F	2	1	5	8	1				1	1	64	108	3	9	8,3
265.	Kartal	F	1		1			8	15	1	24	20	30	39	21	25	64,1
267.	Lőrinci	F	1	2	2	7							82	122	1	7	5,7
269.	Monostor	F			1	1	1	3	4		8	8	13	19	8	9	47,4
270.	Györk	F	1		1								54	71	1	1	1,4
273.	Tura	F			13	13							89	128	—	13	10,2
274.	Sámsonház	F	2		2					1	1	1	26	42	3	3	7,1
275.	Szóllós	F	2		2	4							97	135	2	4	3,0
276.	Ecseg	F	2	1		3							66	80	2	3	3,8
277.	Jobbágyi	F								1	1	—	35	51	—	1	2,0
278.	Valkó	F			1	1							30	46	—	1	2,2
279.	Szenlászló	F	1		1					1		1	18	28	2	2	7,1
280.	Györgye	F			1	1							35	47	—	1	2,1
281.	Szele	F											27	40	—	—	0,0
282.	Sóshartján	F			1	1							19	44	—	1	2,3
285.	Bágyon	F											24	40	—	—	0,0
286.	Márkház	F			1	1							5	11	—	1	9,1
287.	Gede	F											11	16	—	—	0,0
288.	Csécse	F			1	1							23	30	—	1	3,3

DÁVID/A NÉPESSÉG VÁNDORMOZGALMA

a.	b.	c.	A			B							C	D	E	F	%		
			I.	II.	III.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.							
			1.	2.	3.														
289.	Palotásbatvan	F	4		4								36	63	4	4	6,3		
290.	Kőrös	V	1		3	4							157	210	1	4	1,9		
291.	Kőkénös	F	4	1	2	7							25	43	4	7	16,3		
292.	Híhalom	F			8	8		4	3	7	5		33	60	5	15	25,0		
293.	Homokterenne	F											13	19	—	—	0,0		
295.	Nemtin	F	6	6	2	2	16						11	22	6	16	72,7		
296.	Megyer	F											40	95	—	—	0,0		
297.	Dengeleg	F			2	2							11	21	—	2	9,5		
298.	Újlak	F			1	1		1	2	3	1		16	32	1	4	12,5		
302.	Cegléd	V	6		4	10							199	302	7	14	4,6		
304.	Bénye	F											8	9	—	—	0,0		
305.	Almás	F							1	1	1		5	7	1	1	14,3		
306.	Pálfalva	F			3	3			14	14	5		14	39	5	17	43,6		
307.	Keresztúr	F							3	3	3		6	8	3	3	37,5		
308.	Keszi	F	5		1	6			3	3	3		78	108	8	9	8,3		
311.	Újfalva	F	1			1							31	40	1	1	2,5		
312.	Pilis	F											12	16	—	—	0,0		
314.	Domon	F	1			1	1	1	1			3	3	7	8	4	4	50,0	
315.	Zsidó	F				1		1	8			10	7	11	15	7	10	66,7	
316.	Kocsi	F				1					1	1	25	38	1	1	2,6		
317.	Haraszti	F											3	5	—	—	0,0		
321.	Dab	F											11	13	—	—	0,0		
322.	Tas	F	1		1	2	4						3	8	1	4	50,0		
324.	Szengyörgy	F											6	8	—	—	0,0		
325.	Szenmárton	F	2			2	4						9	9	2	4	44,4		
326.	Kazár	F											9	17	—	—	0,0		
Összesen			154	31	28	99	312	22	10	53	51	43	179	134	3797	5623	288	491	
Város			10	3	4	11	28	—	—	4	—	4	8	3	526	758	13	36	
Falv			144	28	24	88	284	22	10	49	51	39	171	131	3271	4865	275	455	

III. Kecskeméti nájije

335.	Kecskemét	V	2		1	61	64							295	471	2	64	13,6	
342.	Ferencszállás	F					2				2	—		27	36	—	2	5,5	
344.	Orgován	F	2				2							7	8	2	2	25,0	
345.	Mizse	F	2			4	6	5				5	4	39	62	6	11	17,7	
349.	Lajos	F				4	4	1				1	1	24	29	1	5	17,2	
351.	Pálka	F												23	35	—	—	0,0	
352.	Paládics	F	6		2		8		1	3		1	5	5	20	27	11	13	48,1
353.	Tószeg	F												15	22	—	—	0,0	
354.	Szenkirál	F								1		1	—	41	53	—	1	1,9	
355.	Szenlőrinc	F												33	40	—	—	0,0	
356.	Fősőalpár	F								1		1	1	22	24	1	1	4,2	
357.	Farnas	F	1				1							24	32	1	1	3,1	
358.	Sőreg	F												15	19	—	—	0,0	
359.	Kürd	F												32	45	—	—	0,0	
360.	Aba	F	10			1	11							156	221	10	11	5,0	
361.	Füzesmegyer	F	4	6	2	2	14			1	1	2	1	31	54	5	16	29,6	
362.	Gyolja	F												27	57	—	—	0,0	
363.	Jenő	F	1				1							26	39	1	1	2,6	
364.	Kara	F	3				3			1		1	1	32	50	4	4	8,0	

a.	b.	c.	A			B							C	D	E	F	%	
			I.	II.	III.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.						
			1.	2.	3.													
365.	Szászszeg	F										14	20	—	—	0,0		
366.	Törtel	F	1		1		1		1	1		69	94	2	2	2,1		
368.	Baracsna	F	2		2	4		1		1	1	26	37	3	5	13,5		
369.	Szengyörgy	F	1		1	2						6	9	1	2	22,2		
370.	Jakabszállás	F							1		1	9	10	1	1	10,0		
372.	Adacs	F										2	2	—	—	0,0		
373.	Bene	F			1	1						3	5	—	1	20,0		
374.	Beszter	F	1			1						6	6	1	1	16,7		
376.	Alsóalpár	F										13	13	—	—	0,0		
377.	Kerekegyház	F	3		1	4						14	19	3	4	21,0		
378.	Izák	F	1		1	2						13	18	1	2	11,1		
379.	Kisszállás	F	1		1	2						20	31	1	2	6,5		
380.	Vatya	F										10	12	—	—	0,0		
387.	Csán	F			2	2						42	56	—	2	3,6		
388.	Fölgyő	F										32	40	—	—	0,0		
389.	Egyház	F	1		1	2						7	9	1	2	22,2		
Összesen			42	6	5	82	135	8	1	6	4	2	21	16	1175	1705	58	156
Város			2	—	1	61	64	—	—	—	—	—	—	—	295	471	2	64
Falu			40	6	4	21	71	8	1	6	4	2	21	16	880	1234	56	92

IV. Váci nájije

401.	Vác	V	6	1	1	6	14	1				1	1	213	316	7	15	4,7	
402.	Kozsd	F	2			5	7	1	2	10			13	10	101	172	12	20	11,6
404.	Cselete	F	5		1	5	11			2		2	1	70	117	6	13	11,1	
405.	Nozál	F				1	1			5		1	6	41	62	2	7	11,3	
406.	Rádót	F				6	6							54	98	—	6	6,1	
408.	Némeg	F	3		1		4							50	84	3	4	4,8	
409.	Szilágy	F			1	1	2				1		1	20	31	1	3	9,7	
411.	Hartján	F	1			2	3							24	37	1	3	8,1	
412.	Csörög	F												20	37	—	—	0,0	
413.	Penc	F			2	4	6							49	87	—	6	6,9	
414.	Szód	F												30	57	—	—	0,0	
419.	Verovics	F			2	2				1		1	1	38	52	1	3	5,8	
421.	Szokol	F			3	3								56	78	—	3	3,8	
422.	Ecsed	F	1			1			1	2	3	2		26	45	3	4	8,9	
423.	Duka	F							1		1	1		9	16	1	1	6,3	
425.	Agárd	F			2	2								29	50	—	2	4,0	
427.	Keszeg	F						5	1	4		10	8	22	28	8	10	35,7	
428.	Legénd	F	1				1							13	20	1	1	5,0	
429.	Nézsá	F												12	20	—	—	0,0	
430.	Szenti	F												11	17	—	—	0,0	
431.	Püspökhatvan	F							4	11		15	13	37	49	13	15	30,6	
432.	Kelecsén	F			1	1								9	16	—	1	6,3	
433.	Kövezsd	F							1			1	1	6	7	1	1	14,3	
434.	Acsa	F	1				1							12	17	1	1	5,9	
435.	Sáp	F	6		3		9							17	26	6	9	34,6	
436.	Szondakér	F												13	28	—	—	0,0	
440.	Csitár	F												9	14	—	—	0,0	
441.	Almás	F												8	14	—	—	0,0	
442.	Gárdon	F								1	1	1		2	3	1	1	33,3	

DÁVID/A NÉPESSÉG VÁNDORMOZGALMA

a.	b.	c.	A			B							C	D	E	F	%		
			I.	II.	III.														
				1.	2.	3.	1.	2.	3.	4.	5.	6.						7.	
444.	Kiskér	F										9	18	—	—	0,0			
445.	Csalár	F	2		2							13	30	2	2	6,7			
447.	Galabofcse	F										14	20	—	—	0,0			
448.	Kiscsitár	F							1		1	10	18	1	1	5,6			
449.	Táp	F		1	1	1		3		4	8	7	10	20	7	9	45,0		
450.	Mácsa	F											31	42	—	—	0,0		
454.	Szügy	F	1		1								14	18	1	1	5,6		
455.	Koplán	F											6	12	—	—	0,0		
456.	Mohora	F											20	30	—	—	0,0		
457.	Nagybercel	F				1					1	1	50	63	1	1	1,6		
458.	Kisbercel	F							2		2	2	7	7	2	2	28,6		
459.	Kóvár	F											9	13	—	—	0,0		
460.	Bér	F	2		2								33	51	2	2	3,9		
463.	Csesztvi	F			1	1	2		1	3	2	8	4	8	13	4	9	69,2	
464.	Bakófalva	F											4	7	—	—	0,0		
465.	Haraszti	F											10	16	—	—	0,0		
467.	Terén	F											28	44	—	—	0,0		
468.	Magyaród	F			1	1							15	28	—	1	3,6		
470.	Rimóc	F	2		1	3							15	27	2	3	11,1		
472.	Bátka	F											9	17	—	—	0,0		
473.	Szelescsén	F											7	14	—	—	0,0		
474.	Buják	V	1		1								36	54	1	1	1,9		
475.	Szirák	F	1		1								21	32	1	1	3,1		
476.	Várbó	F											16	26	—	—	0,0		
478.	Dra	F			1	1				1	1	1	15	23	1	2	8,7		
481.	Varásán	F	2	1		3							18	20	2	3	15,0		
483.	Debercsén	F											13	21	—	—	0,0		
484.	Becske	F				3		1			4	3	46	62	3	4	6,5		
485.	Nándor	F				1		1			2	2	39	63	2	2	3,2		
486.	Ipolkér	F											13	14	—	—	0,0		
487.	Egyháznénye	F	5		2	7							13	18	5	7	38,9		
489.	Sipek	F	1			1							6	7	1	1	14,3		
492.	Surán	F	1			1							11	11	1	1	9,1		
497.	Csóri	F											10	10	—	—	0,0		
Összesen			44	2	14	40	100	15	3	33	20	11	82	63	1580	2467	107	182	
Város			7	1	1	6	15	1	—	—	—	—	1	1	249	370	8	16	
Falu			37	1	13	34	85	14	3	33	20	11	81	62	1331	2097	99	166	

V. Visegrádi nhije

502.	Marosa	V	1		1	3	5						94	122	1	5	4,1		
503.	Bogdán	F						1				1	—	33	40	—	1	2,5	
505.	Vácrév	F												19	27	—	—	0,0	
506.	Tódfalva	F												7	7	—	—	0,0	
510.	Bolgár	F						1				1	1	17	22	1	1	4,5	
512.	Szentendri	F							1			1	1	19	24	1	1	4,2	
513.	Kisorosfalva	F												23	32	—	—	0,0	
515.	Pócsmegyer	F	2			2								43	56	2	2	3,6	
516.	Torda	F												12	14	—	—	0,0	
517.	Monosto	F			1	1	1				1	1	14	17	1	2	11,8		
Összesen			3	—	2	3	8	3	—	1	—	—	4	3	281	361	6	12	
Város			1	—	1	3	5	—	—	—	—	—	—	—	94	122	1	5	
Falu			2	—	1	—	3	3	—	1	—	—	4	3	187	239	5	7	

a.	b.	c.	A			B							C	D	E	F	%		
			I.	II.	III.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.							
			1.	2.	3.														
<i>VI. Kuvini nájije</i>																			
534.	Kuvin	V	38	1	1	56	96								536	670	38	96	14,3
538.	Újfalva	F													28	38	—	—	0,0
539.	Szenmárton	F					1		1	2	2			46	55	2	2	3,6	
540.	Szenmihál	F									3	3	2	16	25	—	—	0,0	
541.	Háros	F									3	3	2	55	70	2	3	4,3	
542.	Tököl	F	1		3	4	2		1	3	1			91	109	2	7	6,4	
544.	Csepel	F	4			4								58	69	4	4	5,8	
545.	Szőlős	F	1			1				3	3	3		53	60	4	4	6,7	
546.	Szenmiklós	F	3		4	7								96	118	3	7	5,9	
547.	Becse	F						1		1	1			41	52	1	1	1,9	
548.	Gyala	F			1	1								30	38	—	1	2,6	
549.	Makád	F	4		1	5								50	57	4	5	8,8	
550.	Simonfalva	F												8	8	—	—	0,0	
551.	Lóré	F	1			1								35	38	1	1	2,6	
552.	Lak	F						2			2	2		9	12	2	2	16,7	
Összesen			52	1	1	65	119	3	2	1	8	—	14	11	1153	1419	63	133	
Város			38	1	1	56	96	—	—	—	—	—	—	—	536	670	38	96	
Falu			14	—	—	9	23	3	2	1	8	—	14	11	617	749	25	37	

A nájijenkénti összesítésnél az ismert helyre költözők csoportjait összevonva az itt következő főbb mutatók nyerhetők (a jelek feloldását l. a 39. oldal tetején):

I. Falvak

Nájije	A			B			C			D		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Budai	23	18	41	30	6	36	53	24	77	794	313	1 107
Pesti	144	140	284	131	40	171	275	180	455	3271	1594	4 865
Kecskeméti	40	31	71	16	5	21	56	36	92	880	354	1 234
Váci	37	48	85	62	19	81	99	67	166	1331	766	2 097
Visegrádi	2	1	3	3	1	4	5	2	7	187	52	239
Kuvini	14	9	23	11	3	14	25	12	37	617	132	749
Összesen	260	247	507	253	74	327	513	321	834	7080	3211	102 91

II. Városok

Budai	12	13	25	31	4	35	43	17	60	606	263	869
Pesti	10	18	28	3	5	8	13	23	36	526	232	758
Kecskeméti	2	62	64	—	—	—	2	62	64	295	176	471
Váci	7	8	15	1	—	1	8	8	16	249	121	370
Visegrádi	1	4	5	—	—	—	1	4	5	94	28	122
Kuvini	38	58	96	—	—	—	38	58	96	536	134	670
Összesen	70	163	233	35	9	44	105	172	277	2306	954	3 260

III. Falvak és városok összesen

Budai	35	31	66	61	10	71	96	41	137	1400	576	1 976
Pesti	154	158	312	134	45	179	288	203	491	3797	1826	5 623
Kecskeméti	42	93	135	16	5	21	58	98	156	1175	530	1 705
Váci	44	56	100	63	19	82	107	75	182	1580	887	2 467
Visegrádi	3	5	8	3	1	4	6	6	12	281	80	361
Kuvini	52	67	119	11	3	14	63	70	133	1153	266	1 419
Összesen	330	410	740	288	83	371	618	493	1111	9386	4165	13 551

(A = Ismeretlen helyre költözők, B = Ismert helyre költözők, C = A migrációban részt vevők összesen, D = Az 1546-os defterben összeírtak, 1 = családfők, 2 = nem családfők, 3 = családfők és nem családfők összesen)

Az arányok terén azt tartom a legfontosabbnak bemutatni, hogy miként oszlik meg a migráció az ismeretlen és az ismert helyre költözők között egyfelől a családfők (E, F), másfelől a nem családfők (H, I) szempontjából a családfők és a nem családfők összlétszámához viszonyítva, valamint e két fő kategóriához soroltaknak az összes családfőkhöz (G), illetve az összes nem családfőkhöz (J) mért százalékos viszonylatát, végül hogy a teljes népességből mekkora volt az ismeretlen (K) és az ismert (L) helyre menők részesedése, legutoljára pedig, hogy az összalakosságot mily mértékben érintették e mozgások (M).

I. Falvak

Náhije	E	F	G	H	I	J	K	L	M
Budai	2,9	3,8	6,7	5,8	1,9	7,7	3,7	3,3	7,0
Pesti	4,4	4,0	8,4	8,8	2,5	11,3	5,8	3,5	9,3
Kecskeméti	4,6	1,8	6,4	8,8	1,4	10,2	5,8	1,7	7,5
Váci	2,8	4,6	7,4	6,2	2,5	8,7	4,0	3,9	7,9
Visegrádi	1,1	1,6	2,7	1,9	1,9	3,8	1,2	1,7	2,9
Kuvini	2,2	1,8	4,0	6,8	2,3	9,1	3,0	1,9	4,9
Összesen	3,7	3,5	7,2	7,7	2,3	10,0	4,9	3,2	8,1

II. Városok

Budai	2,0	5,1	7,1	4,9	1,5	6,4	2,9	4,0	6,9
Pesti	1,9	0,6	2,5	7,8	2,1	9,9	3,7	1,0	4,7
Kecskeméti	0,7	0,0	0,7	35,2	0,0	35,2	13,6	0,0	13,6
Váci	2,8	0,4	3,2	6,6	0,0	6,6	4,0	0,3	4,3
Visegrádi	1,1	0,0	1,1	14,3	0,0	14,3	4,1	0,0	4,1
Kuvini	7,1	0,0	7,1	43,3	0,0	43,3	14,3	0,0	14,3
Összesen	3,0	1,5	4,5	17,1	0,9	18,0	7,1	1,4	8,5

III. Falvak és városok összesen

Budai	2,5	4,4	6,9	5,4	1,7	7,1	3,3	3,6	6,9
Pesti	4,1	3,5	7,6	8,6	2,5	11,1	5,5	3,2	8,7
Kecskeméti	3,6	1,3	4,9	17,6	0,9	18,5	7,9	1,2	9,1
Váci	2,8	4,0	6,8	6,3	2,1	8,4	4,1	3,3	7,4
Visegrádi	1,05	1,05	2,1	6,3	1,2	7,5	2,2	1,1	3,3
Kuvini	4,5	1,0	5,5	25,2	1,1	26,3	8,4	1,0	9,4
Összesen	3,5	3,1	6,6	9,8	2,0	11,8	5,5	2,7	8,2

(E = A1:D1, F = B1:D1, G = C1:D1, H = A2:D2, I = B2:D2, J = C2:D2, K = A3:D3, L = B3:D3, M = C3:D3)

Az értékelés első szempontjával a migráció területi, ezen belül a falvak és a városok közötti megoszlása kínálkozik. Általánosságban leszögezhető, hogy a Budai szandzsák a maga mintegy 11 400 km²-es kiterjedésével a magyarországi oszmán

közigazgatási egységek legnagyobbika volt. Nyolc korábbi magyar megye kisebb-nagyobb részeit ölelte magába — eltérő földrajzi adottságú és különböző népsűrűségű vidékeket, melyek közül az északiak ráadásul abba a zónába estek, amelyek jobban ki voltak téve katonai összecsapásoknak. A sajtóságos török közigazgatási besorolási szisztéma miatt igencsak változatos volt az egy-egy néhijéhez tartozó helységek, csakúgy mint ezen belül a városok és városlakók száma. A visegrádi náhijéba osztott települések közül 10-et vontunk vizsgálatunkba, alig valamivel többet, 15-öt — köztük a kor szintjén hatalmas névadó várost — a Kuvin-Ráckeve központtal működőből. E két náhijénél óvatosaknak kell lennünk: a migráció %-os értéke torzíthat. E miniegységekhez képest közepes nagyságúnak mondható budai (36 hely) és kecskeméti (35 település) náhijében közel azonos mennyiségű település szerepel, s míg az előbbi népességének 44%-a élt városban, addig az utóbbiban, a később a hódoltság egyik legnagyobb központjává kinövő Kecskeméten írták össze a náhije népének jó egynegyedét. A váci náhije már nagyra tekinthető, 63 számkra használható adatokat nyújtó helységével, de még így sem érte el felét sem a hatalmas, 134 lakott hellyel rendelkező pesti náhijének.

Bár a közigazgatási egységek különböző kiterjedése rejthetne magában megtévesztési lehetőséget, ha a %-os összesítés M/III. oszlopára nézünk, mégsem találunk — az egy visegrádi náhije kivételével — igazán nagy különbségeket az alegységek között, főleg nem a teljes szandzsák átlagához képest. A legnagyobb arány a legvédelemben, szigeten fekvő (!) kuvini náhijében mutatkozik (9,4%), azt egy szintén nagyobb biztonságban lévő, mert délebbre fekvő egység, a kecskeméti követi (9,1%). Elég azonban egy pillantást vetni a városi migráció (M/II. oszlop) arányára, hogy magyarázatot kapjunk e kilengésre. S ezen a ponton vissza kell utalnom az előző paragrafusban mondottakra is, miszerint Kuvinhoz alig tartozott falu, s emellett a város népessége többre rúgott azok összlakosságánál; hacsak a falvakat vesszük, épp ez a náhije mutatja fel a második legalacsonyabb értéket. A többi járásban vagy egészen közel járt egymáshoz a falusi és a városi migráció aránya — mint Budánál — vagy utóbbi az előbbinek meglehetősen alatta maradt — mint Vácánál és különösen Pestnél (ez az egyetlen náhije, ahol a falvak költözési mértéke az átlag fölött van!) — vagy enyhén meghaladta — mint Visegrádnál. Ez utóbbi náhijéhez viszont azt hozzá kell fűznünk, hogy 1546 és 1559 között 3 települése — maga Visegrád és 2 falu — vált néptelenné, s ha ezek lakóit egy az egyben költözőnek vennénk — ami nyilvánvaló módszertani hiba lenne, hisz elhalálozásokkal is számolnunk kell —, akkor épp ez az egység kerülne az élre.

A városok között tehát Ráckeve viszi a prímet, amikor összlakóinak 14,3%-a, ezen belül — különösen az igen mozgékonyak bizonyuló szolgák révén — nőtleneinek csaknem fele odébbáll. Ebben szorosán követi őt Kecskemét, ahonnan szintén a szolgák távoztak tömegesen, míg a családfők közül jóformán senki.¹³ A városi családfők egyébként kevésbé voltak vándorhajlamúak, mint falubeli társaik, Ráckeve kivételével, amihez még a budai náhijét kapcsolhatjuk, ahol a két érték igen közel áll egymáshoz.

A legélesebben kirajzolódó jelenség a családfők nagyobb részének helyben maradása, szemben a nőtlenek erőteljesebb mozgékonyosságával (vö. a G és J oszlop). A falvaknál kisebbek az eltolódások, három néhijében (budai, váci, visegrádi)

1% körül jár, a másik háromban pedig 3—5% között van. A városoknál viszont hatalmasak az ingadozások: míg a budai néhiében a távozó családfők némi többségben vannak a nőtlenekkel szemben, addig másutt akár nagyságrendiek a differenciák a másik irányban. Végső összesítésben csak mintegy fele annyi családfőt látunk elvándorolni, mint nőtlen férfit (6,6% családfővel szemben 11,8% nem családfő).

Szintén jellegzetesek a különbségek aszerint, hogy ismerték-e az eltávozottak új tartózkodási helyét vagy sem. Itt is döntő tényezőnek bizonyul, hogy városokról vagy falvakról van-e szó. (Előbbiek az összes költözők 12, utóbbiak 88%-át tették ki.) A budai náhijét kivéve a városokban alig-alig tudtak válaszolni a „hova ment?” kérdésre, akár családfőkről, akár legényekről érdeklődtek. A falvaknál viszont a családfők tekintetében három náhiében (budai, váci, visegrádi) is több a pontos információ, mint a bizonytalan. A nem házásoknál viszont egységesen ritkább az új lakhely ismerete. Összesítésben a falvak családfőinél minimális az eltérés a szőköttek és eltűntek javára (3,7% ismeretlennel szemben 3,5% ismert), a városoknál már 100%-os (3,0%-kal szemben 1,5%). Az egyedülállókról is a falvak lakói tudtak többet, de itt már jó háromszor annyi a nem tudott új lakhely (7,7, illetve 2,3%), ugyanakkor a városoknál tizenhétszeres ez a különbség (17,1% az ismeretlen és csak 0,9% az ismert). Világos tehát, hogy a falusi népesség belső információs csatornái jobban működtek, mint a városiaké.

Mindent egybevéve az 1546-ban összehírt és itt megvizsgált 13 551 személy közül 13 év alatt összesen 1111 fő, azaz 8,2% (évi átlagban 0,63%) tűnt el, szőkött meg vagy költözött ismert helyre. A migrációban részt vevő családfők száma 618, ami a 9386 családfőnek 6,6%-a (évi átlagban 0,51%). A nem családfők vándor mozgalmának értéke ennél jóval magasabbra, 11,8%-ra rúg (4165 főből 493 — éves átlagban 0,91%). Ez utóbbiak közül azonban 308-an szolgalegények voltak, azaz a nőtlenek 62,5%-át ők tették ki. Ezek a migrációs együttműködők még akkor is igen alacsonyak, ha a magas halálozási ráta, melynek sem bemutatására, sem értékelésére most nem vállalkozom, eleve redukálta azok körét, akik abban részt vehettek volna, s ilyen értelemben az életben maradt lakosságnak természetesen nagyobb hányada volt elköltöző. Csakhogy az ilyen jellegű vizsgálatnál mindig a kiindulási helyzethez viszonyított változásokat szokás és érdemes figyelemmel kísérni. Én is ezt tettem.

Az ismert helyre ment 371 személy közül csupán 81 főt lehetett 1559-ben már ott megtalálni, ami kerekítve 22%-ot ad ki. Hozzájuk társul 21 férfi, akit 1562-ben regisztrálnak a megjelölt településen (6%). Ezzel szemben közel egy negyede a szóban forgó embereknek még 1562-ben is eredeti lakhelyén tűnik fel (86 fő). A legnagyobb hányadot azok képviselik, akik egyik összefrásban sem bukkannak fel a megadott új helyen, de 1562-ben már a régi faluban vagy városban sem szerepelnek. 119 személyről, a vizsgáltak 32%-áról mondhatjuk ezt, bár az értéket kissé torzítja, hogy közéjük került néhány nagyvárosba költöző, akiket — mint említettem — nem próbáltam meg azonosítani, illetve pár eleve bizonytalan olvasatú helynévvel feltűnő férfi. Végül a szandzsák határain kívüli településsel 64 főt jeleztek, s mivel ezek 1562-ben már hiányoznak eredeti helyükről, ténylegesen elmenteknek számíthatók (17%). Kívülük még 7 olyan esetet tudok, akiknek neve

főle ugyan valami távoli helységet írtak, ám 1562-ben még mindig ugyanott lajstromozták őket, mint korábban (s ezért a helységenkénti bontás B/4-es kategóriájába kerültek).

Nagyon tanulságos áttekíteni a vándorlási irányokat is. Kifejezetten a hódoltságon kívülre mindössze 6 fő távozott, természetesen csak az ismertek közül. Öten Egerbe, egy valaki pedig Nagyszombatba (ma Trnava) ment. Nyilvánvaló, hogy az elszőköttek-eltűntek között (és ők voltak túlsúlyban, még hozzá kétharmadát kiteve az összes migrációban részt vevőnek), még jócskán lehettek ilyenek, azonban számuk felbecsülésére nem vállalkozhatunk. Jobban kellene ismernünk a közösségi emlékezet határait. Az azért szembeszökő, hogy míg a nős távozók 46,5%-áról tudták hová ment, addig az egyedül állóknak csak 17%-áról. Hogy aztán a szolgalégyenyek sokkal mozgékonyabbak lettek volna, mint mások, az nyitott kérdés... Akinek tudjuk „úticélját” — akár családfők lettek legyen, akár nem —, azokról az derült ki, hogy túlnyomó többségükben egész közeli falut vagy várost néztek ki maguknak, igen gyakran kifejezetten a szomszéd települést. S ebben teljesen véletlenszerű volt, hogy az mely világtáj felé feküdt. Semmi jel sem mutat arra, hogy északra igyekeztek volna az emberek, a délebbre eső vidékek legalább annyira csábították őket. Nagyobb mérvű városba törekedés sem bontakozik ki példainkból. Az emberek java része, mégpedig a 371 főből mintegy 280, azaz pont 75%-uk 15—20 km-en belül mozgott, amint ez a kis, ám méretarányos térképekről leolvasható.¹⁴ Számomra mindez váratlan, s nem utal a háborúk következtében felbolydult lakosságra.

Ha az 1111 költözőt elosztjuk a 293 település között, átlagosan 3,8 főt kapunk. A falvaknál ez a mutató érthetően alacsonyabb, míg a városoknál magasabb (3,0, illetve 21,4 személy). S mialatt valamennyi városnál találtak elmenőket, addig 80 falunál, azaz 28,6%-uknál senki neve fölé nem jegyezték be változást ebben az összefüggésben. Ez utóbbi arány mögött azonban az egyes náhijéknél ismét meglehetősen nagyok az eltérések: míg a Budához sorolt falvaknak csupán 15,6%-át nem érintette a migráció, addig a Pesthez tartozók 26,9, a Kecskemét központúaknak 32,3, a Vácból irányítottaknak 36,1, a Visegrádhoz számítottaknak 44,4, végül a Ráckeve alá osztottaknak 21,4%-a jelentkezik ebben a kategóriában. E különbségekből nem helyénvaló messzemenő következtetéseket levonni, hiszen a fenti érték alapján Buda környékét tarthatnánk a legfelkavarodottnak, ugyanakkor éppen ott találjuk — Visegrád után — a migráció érintette legtöbb olyan falut, ahonnan csak 1—5 személy ment el. (A 27 helységből 25 ilyen.)

A konkrét számszerűség tekintetében egyébként a felső határt 20 főnél vontam meg, s még így is csak 4-et találtam az összes vizsgált település közt, amelyikből ennél többen vándoroltak el (ezekből is 3 város: Kecskemét, Ráckeve és Vác és csak egy falu). S még a 16—20 fővel csökkenő helyiségek száma is csupán 5 (4 falu, 1 város). Azaz az esetek hatalmas többségében a kitapintható vándorlás nem súlyos. Tovább haladva lefelé: a 11-15 fővel szereplő helyek száma 16, a 6-10 fővel jellemezhetőké pedig 30. Ezekkel szemben nem kevesebb mint 158 településben (azaz az összes helység mintegy 54, a tényleges költözést felmutatók 74%-ában) csupán 1-5 távozót rögzítettek. Ha arra gondolunk, hogy ekkor a Budai szandzsákban az átlagos falunagyság — a bizonyára hiányos adatok korrigálása nélkül is — 125 fő

körül járt,¹⁵ aminek mintegy a fele volt férfi, akkor önként adódik, hogy a vándormozgalom, néhány kivételtől eltekintve, nem öltött jelentékeny méreteket.

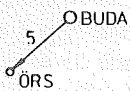
A szóban forgó értékeket térképre vetítve sem mutatkoznak jelentősebb góccok, ahonnan markánsan többen keltek volna útra. Mégis, a Zagyva, Tápió és Galga folyók mentén, illetve Vác közelében némiképpen sűrűsödnek azok a pontok, ahonnan 5—15 fő vált meg. Ugyanakkor a délebbre fekvő részekben, valamint a Szentendrei- és a Csepel-szigeten a helyek többségéből alig távoztak. Ez mondható el a legészakibb területekről is: itt különösen sok a migrációtól egyáltalán nem érintett falvak száma.

Mindazonáltal felmerül még egy szempont: nem változik-e a régiónkénti megoszlás, ha a százalékos értékeket visszük térképre. E számításoknál ugyan kísért annak veszélye, hogy a kis lélekszámú helyeknél már egyetlen össze nem írt személy miatt is meglehetősen nagyot változik az arány, ha nem állítunk fel túl sok kategóriát és azokat jól választjuk meg, a torzulás esélye csökken. Ismét 6 csoportot hoztam létre: a 0%-osok mellett a 0,1—10,0%, a 10,1—20,0%, a 20,1—40,0%, a 40,1—60,0% közöttit és a 60,1% felettit. A szórás — mint az várható volt — nagyobb lett: míg a „szűzen maradt” helyek mennyiségében természetesen nem következett be változás, a legkedvezőbb alosztályba jutottaké némileg fogyott, de még mindig nagy számú helység, 124 esett ide. (Ne feledjük: ezekben évi 1% alatt maradt a migráció!) Ezt 44 településsel követte a harmadik, majd 22-vel a negyedik csoport. E közepes migrációjú helyekhez képest az élénk vándorlásra utaló ötödik és hatodik kategóriában 17, illetve 6 helység sorolódott. Mindez amellel érvel, hogy a náhijenkénti, illetve a szandzsák-szintű átlagok mögött nem búj meg sok kirívóan magas egyedi variáció, más szóval: drasztikus méreteket csak fél tucat településen öltött a felkerekedési tendencia.

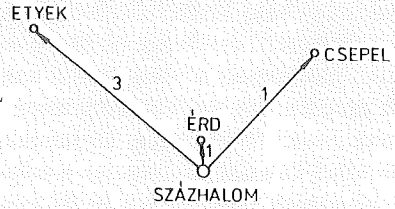
A területi eloszlást mutató térkép is színesebb lett, de igazán jelentős változást nem lehet regisztrálni. A Tápió-mente továbbra is viszonylag jobban érintettnek tűnik, de most már délen és északon is több magas hányados bukkan fel. A két nagy Duna-sziget viszont továbbra is őrzi meglehetősen intaktságát.

Nem hallgathatunk azonban az összeírásban meglévő ellentmondásosságról sem. Ez abban áll, hogy az újonnan lajstromba vettek száma gyakran jócskán meghaladja a migrációs adatokból kikövetkeztethető értéket, s összességében is többszöröse, mint az eltűnteket és szökötteket is tartalmazó végeredmények. Nyilvánvaló, hogy ha aprólékosan megvizsgálánk ezt a kérdést, akkor sok esetben az derülne ki, hogy az újak nagy hányada valamilyen formában a „törzsökös lakosság”¹⁶ részét alkották, azaz nem beköltözők. A még ezután is fennmaradó rétegek érkezési helye további magyarázatokat igényelne, s féltő, hogy ezen a ponton már rejtélyekbe ütköznénk. Ezek feloldásához csak akkor juthatnánk némileg közelebb, ha számítógépen rendelkezésünkre állna az ország, de legalább a hódoltság eddig feldolgozott anyagának névkatasztere. Addig csak azt szögezhetjük le, hogy a szerény vizsgálat konkrét adatai a várttól meglehetősen eltérő eredményeket hoztak,¹⁷ akár a migráció nagysága, akár iránya terén.¹⁸

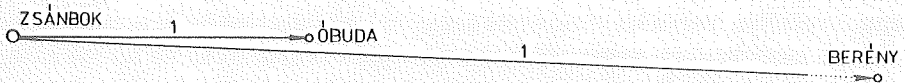
1. BUDA

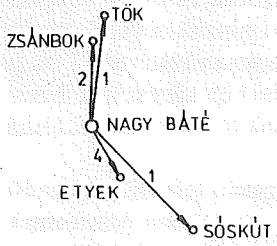
6. SZÁZHALOM

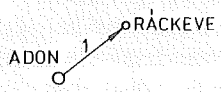
10. ZSÁNBOK

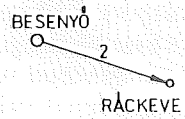
18. NAGY BÁTÉ

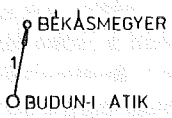
28. ADON

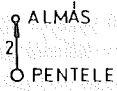
36. BESENYŐ

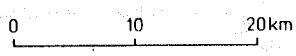
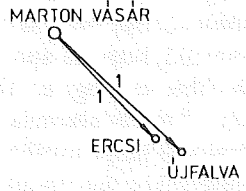
37. BUDUN-I ATIK

38. PENTELE

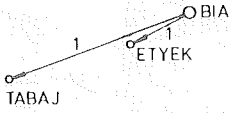

49. MARTON VÁSÁR

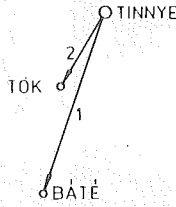

I. BUDA

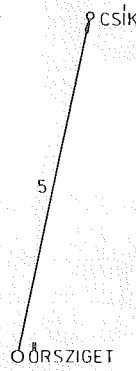
61 BIA

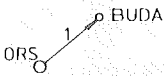
62 TINNYE

73 ÓRSZIGET

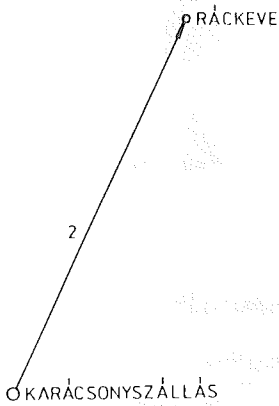
83 ÓRS

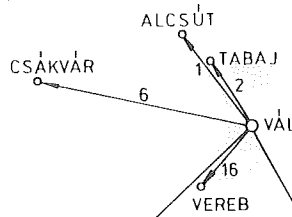
88 MADACSA

93 KARÁCSONSZÁLLÁS

100 VÁL

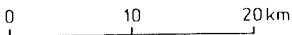

KARÁCSONSZÁLLÁS

FEHÉRVÁR

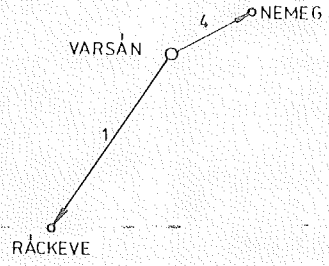
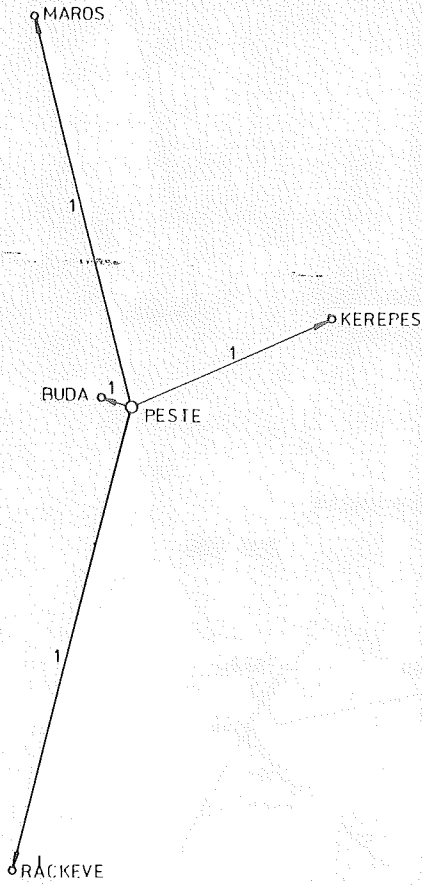
I. BUDA

ALMÁS

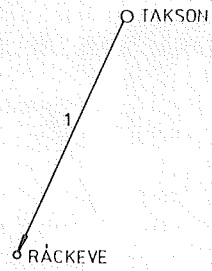

114. PESTE

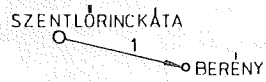
117. VARSÁN

118. TAKSON

127. SZENTLŐRINCKÁTA

0 10 20 km

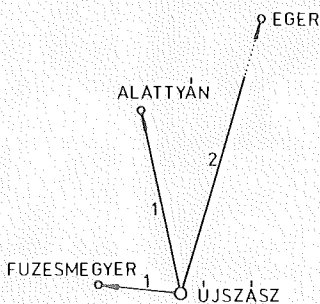

II. PEST

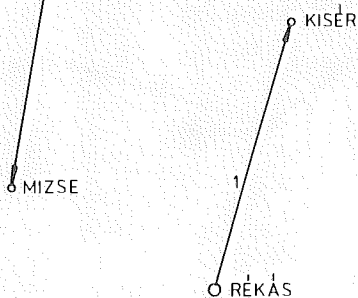
126. BÓDOGASSZONYKÁTA

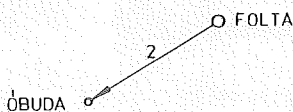
130. ÚJSZÁSZ

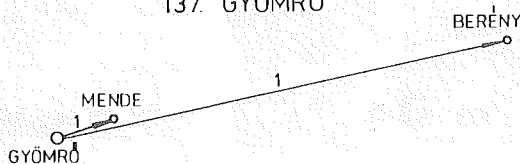
131. RÉKÁS

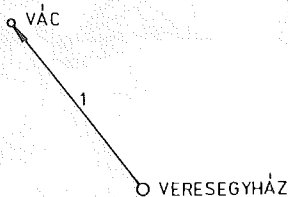
132. FOLTA

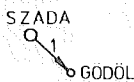
137. GYÖMRŐ

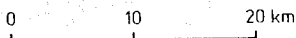
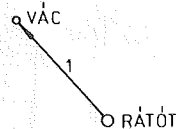
138. VERESEGYHÁZ

139. SZADA

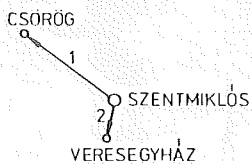

140. RÁTÓT

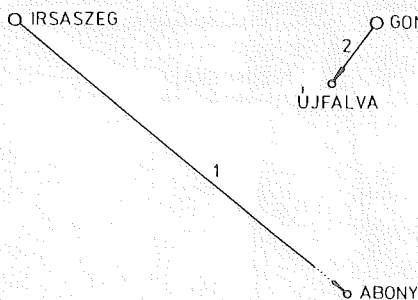

II. PEST

141. SZENTMIKLÓS

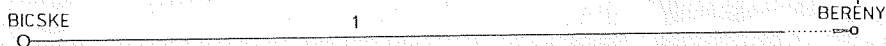

150. IRSASZEG

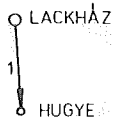

157. GONBA

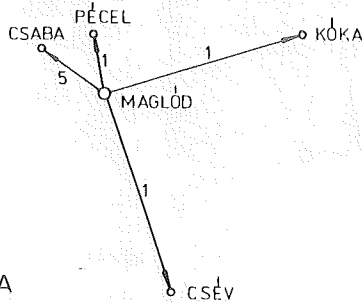
159. BICSKE

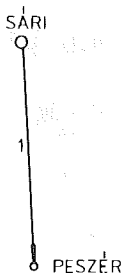
163. LACKHÁZ

186. MAGLÓD

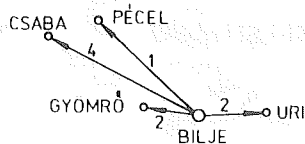
193. SÁRI

194. KISCSABA

195. BILJE

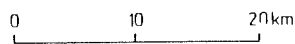
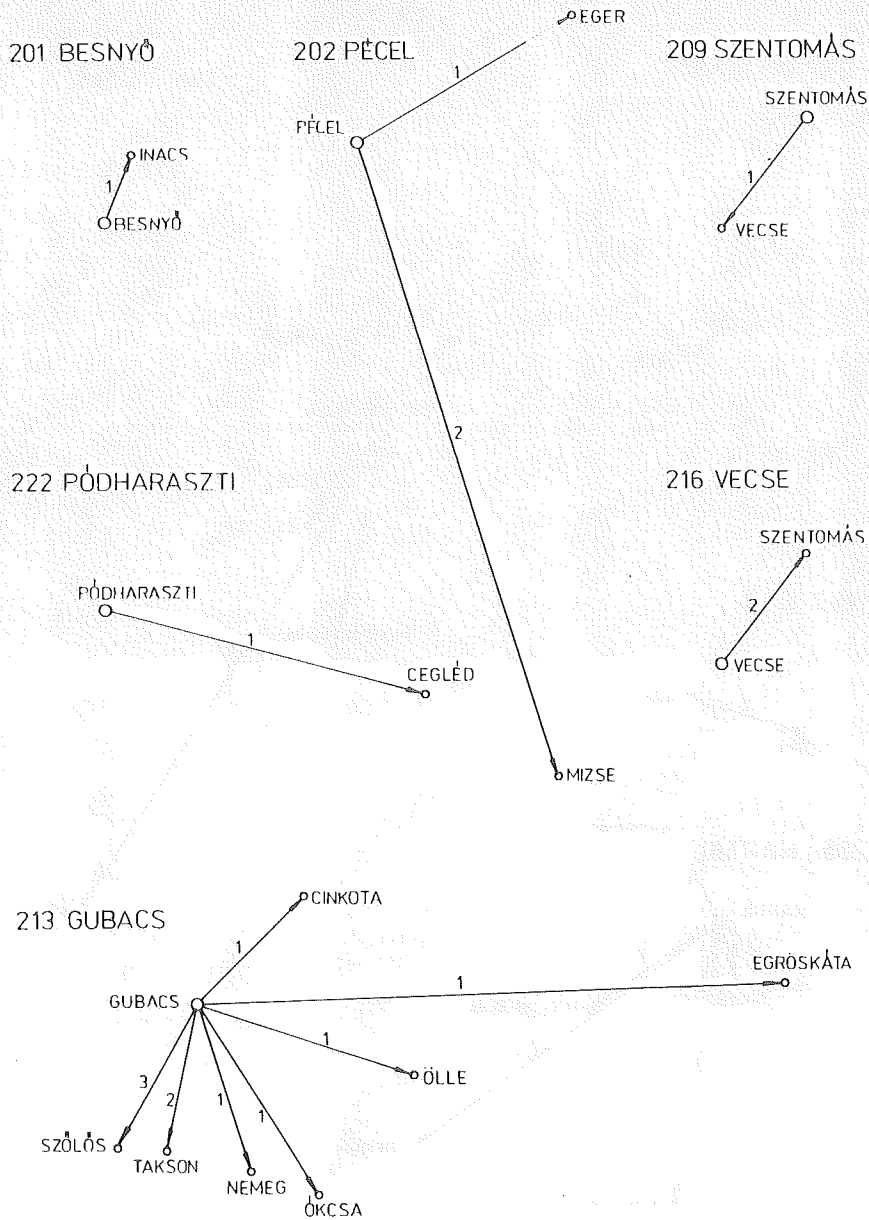

0 10 20 km

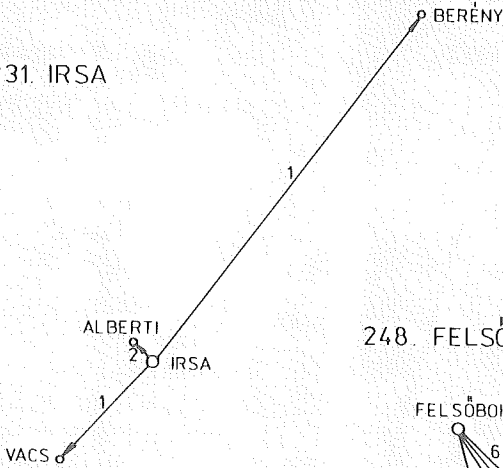
II. PEST

DÁVID/A NÉPESSÉG VÁNDORMOZGALMA

II. PEST

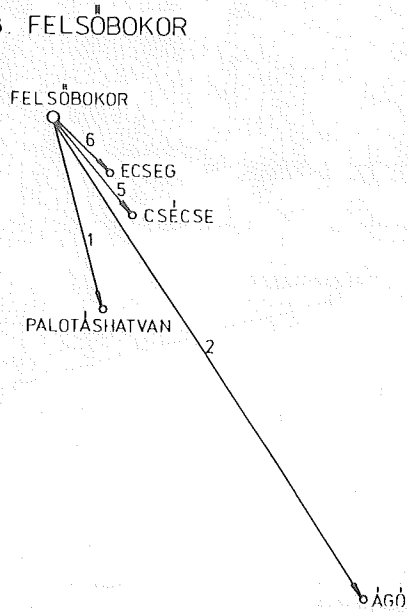
231. IRSA

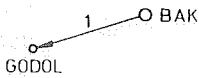
246. VADAS

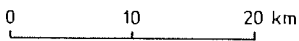
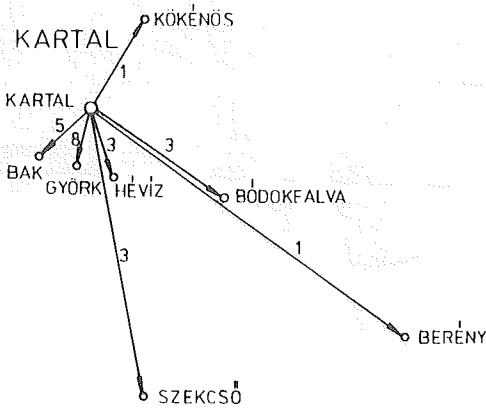
248. FELSŐBOKOR

263. BAK

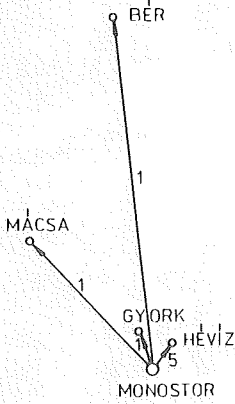

265. KARTAL

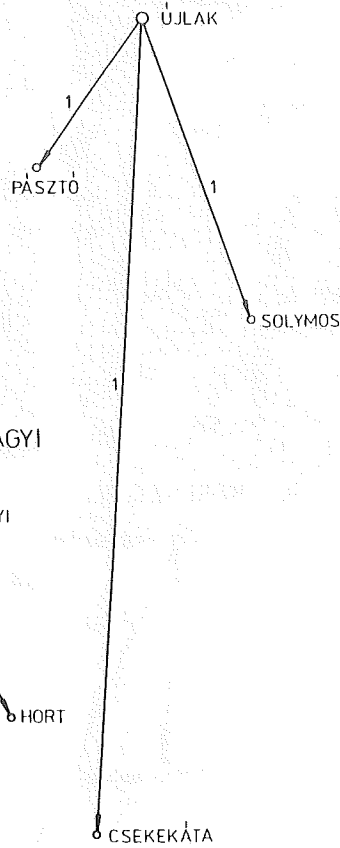

II. PEST

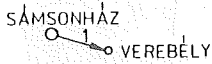
269. MONOSTOR

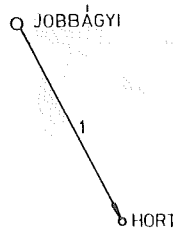
298. ÚJLAK

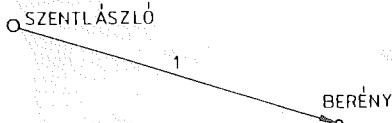
274. SÁMSONHÁZ

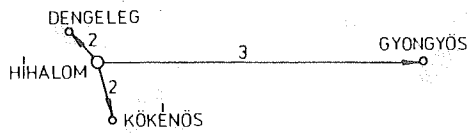
277. JOBBÁGYI

279. SZENTLÁSZLÓ

292. HÍHALOM

0 10 20 km

II. PEST

DÁVID/A NÉPESSÉG VÁNDORMOZGALMA

342. FERENC SZÁLLÁS

FERENC SZÁLLÁS

345. MIZSE

MIZSE

5

SZABADSZÁLLÁS

2

KISSZÁLLÁS

349. LAJOS

LAJOS

352. PALÁDICS

HÉVÍZ

1

SZABADSZÁLLÁS

1

ABA

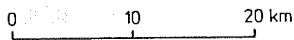
?

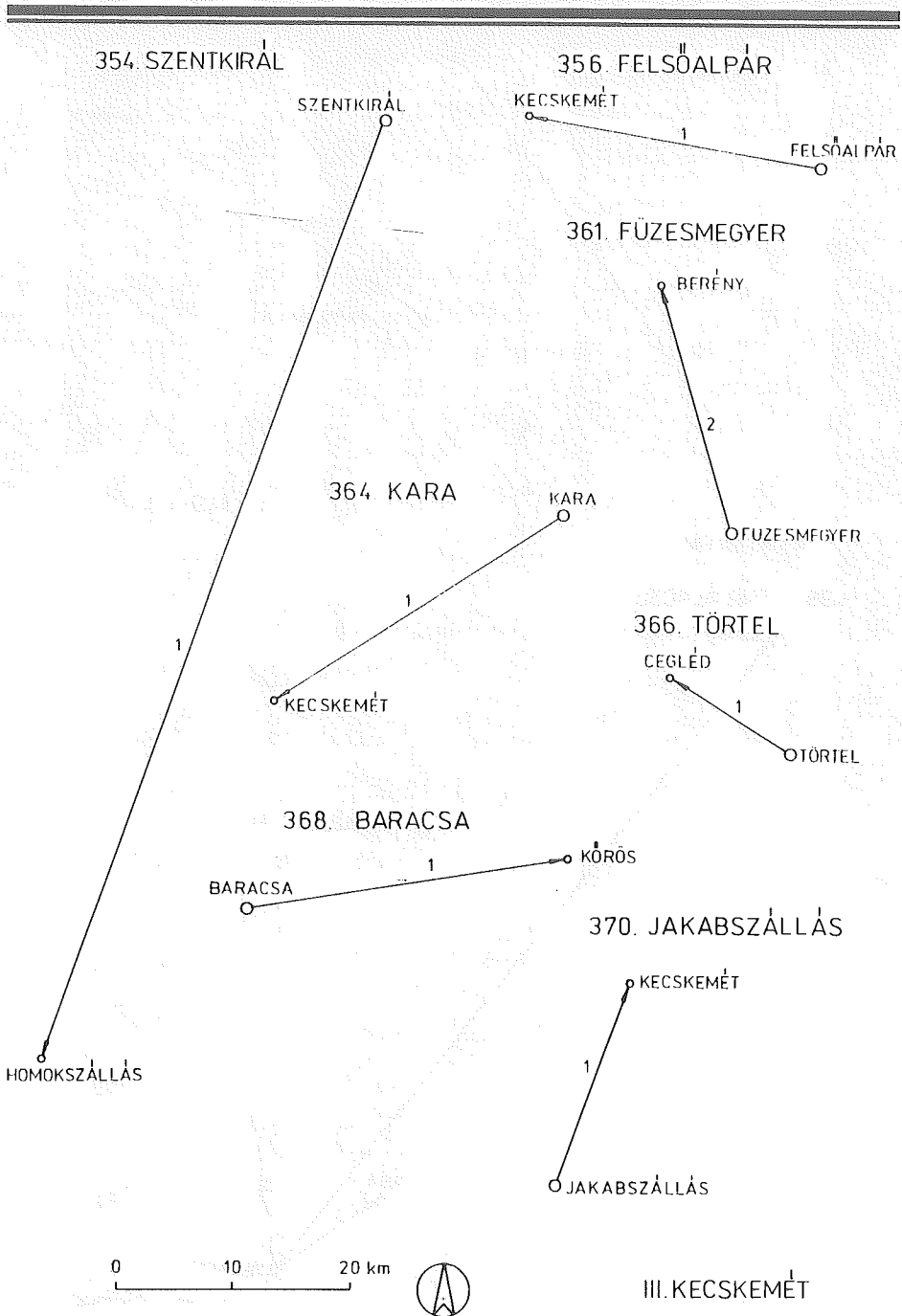
1

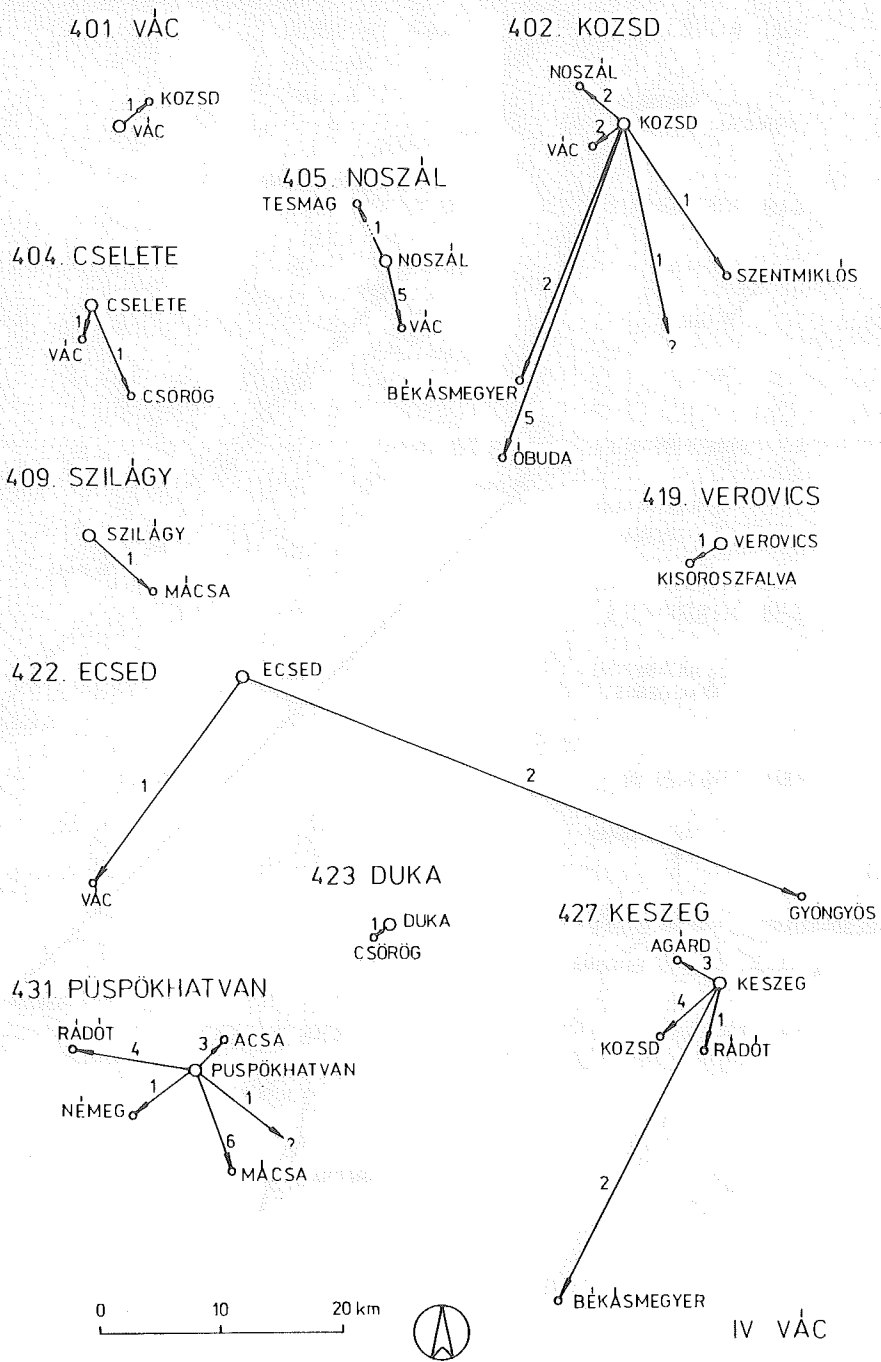
3

PALÁDICS

III. KECSKEMÉT

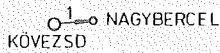

IV VÁC

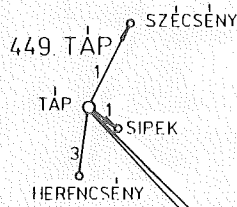
433. KÖVEZSD

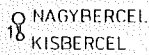
442. GÁRDON

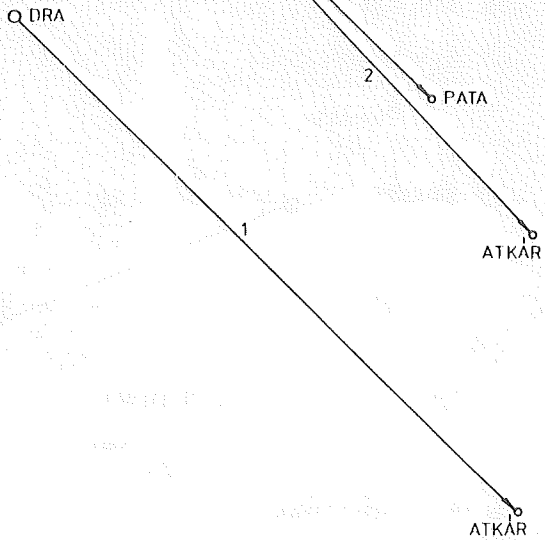
448. KISCSITÁR

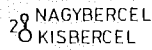
457. NAGYBERCEL

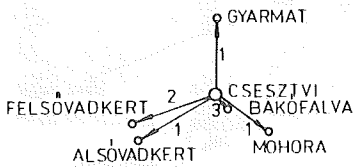
478. DRA

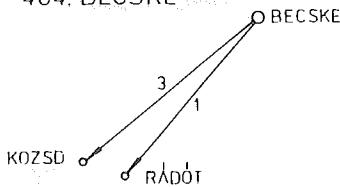
458. KISBERCEL

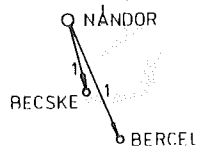
463. CSESZTVI

484. BECSKE

485. NÁNDOR

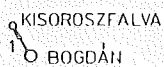

0 10 20 km

IV. VÁC

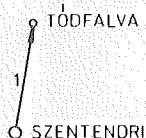
503 BOGDÁN

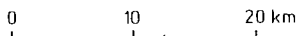
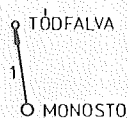
510 BOLGÁR

512 SZENTENDRI

517 MONOSTO

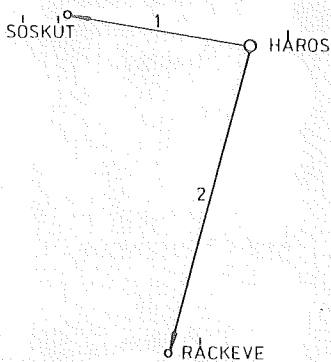

V. VISEGRÁD

539. SZENTMÁRTON

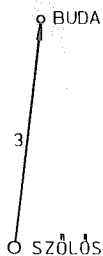
541. HÁROS

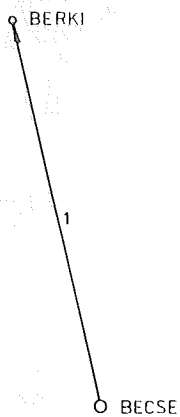
542. TÖKÖL

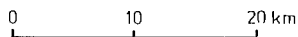
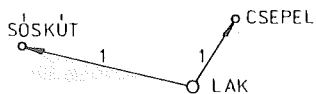
545. SZÖLŐS

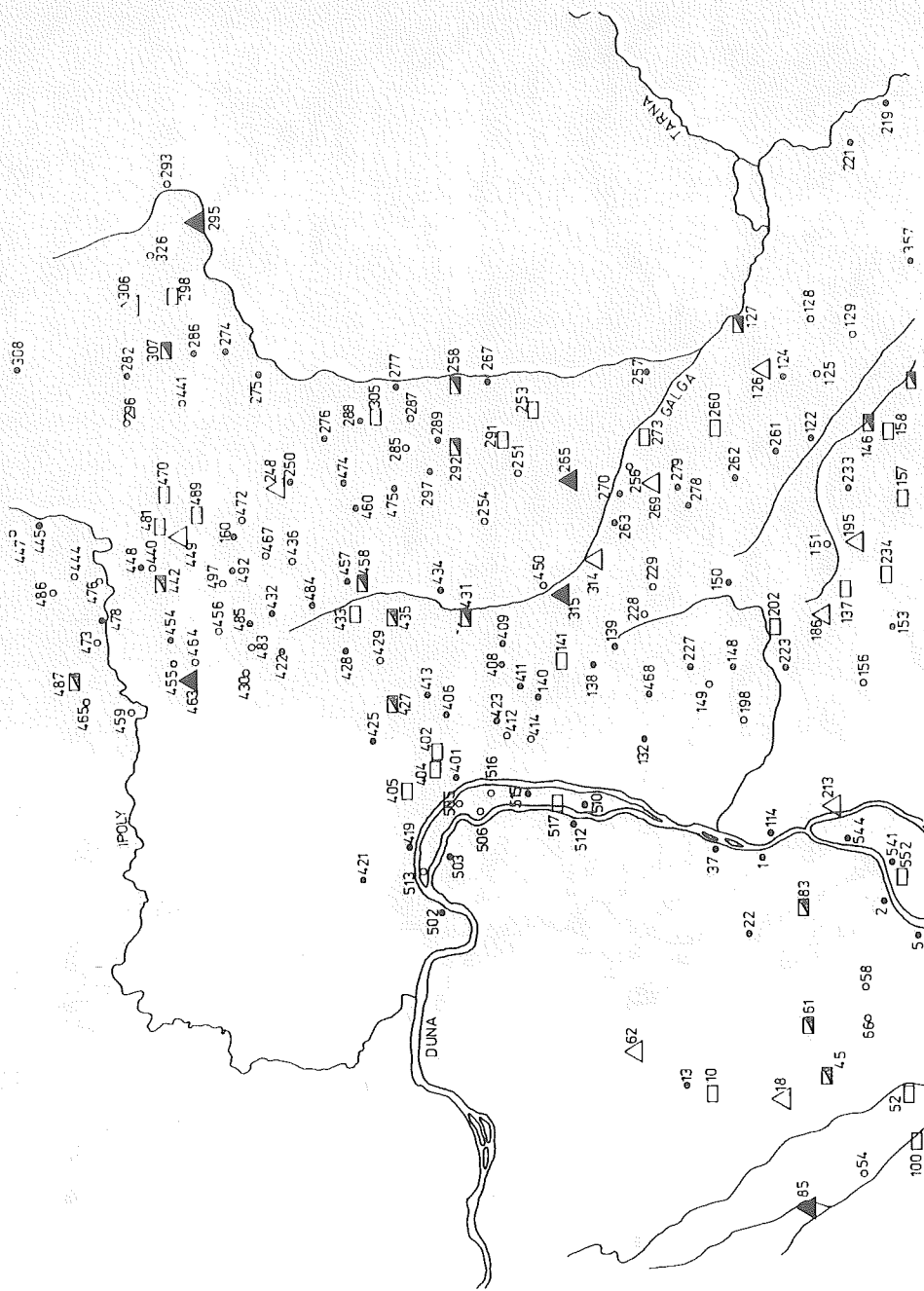
547. BECSE

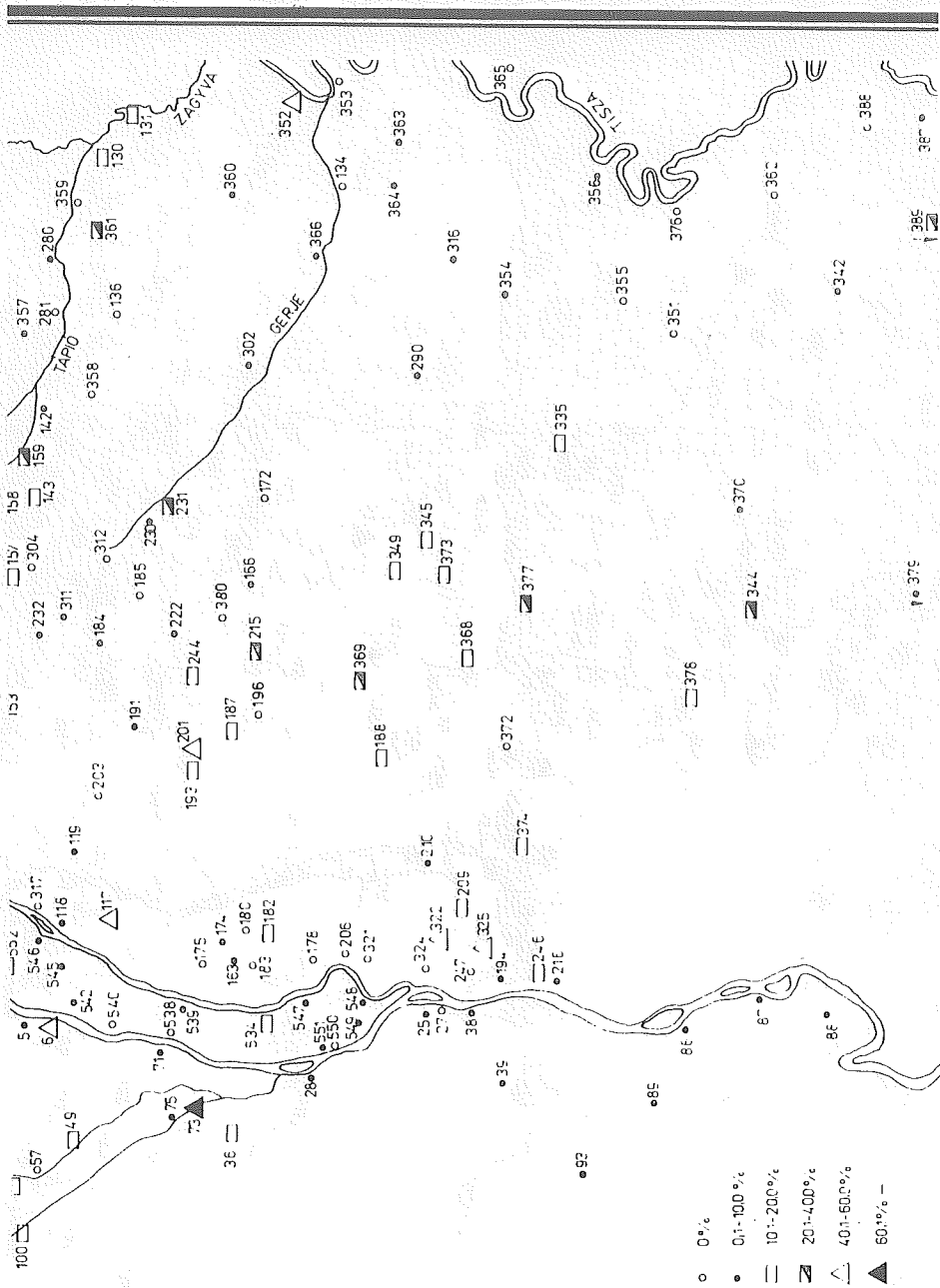

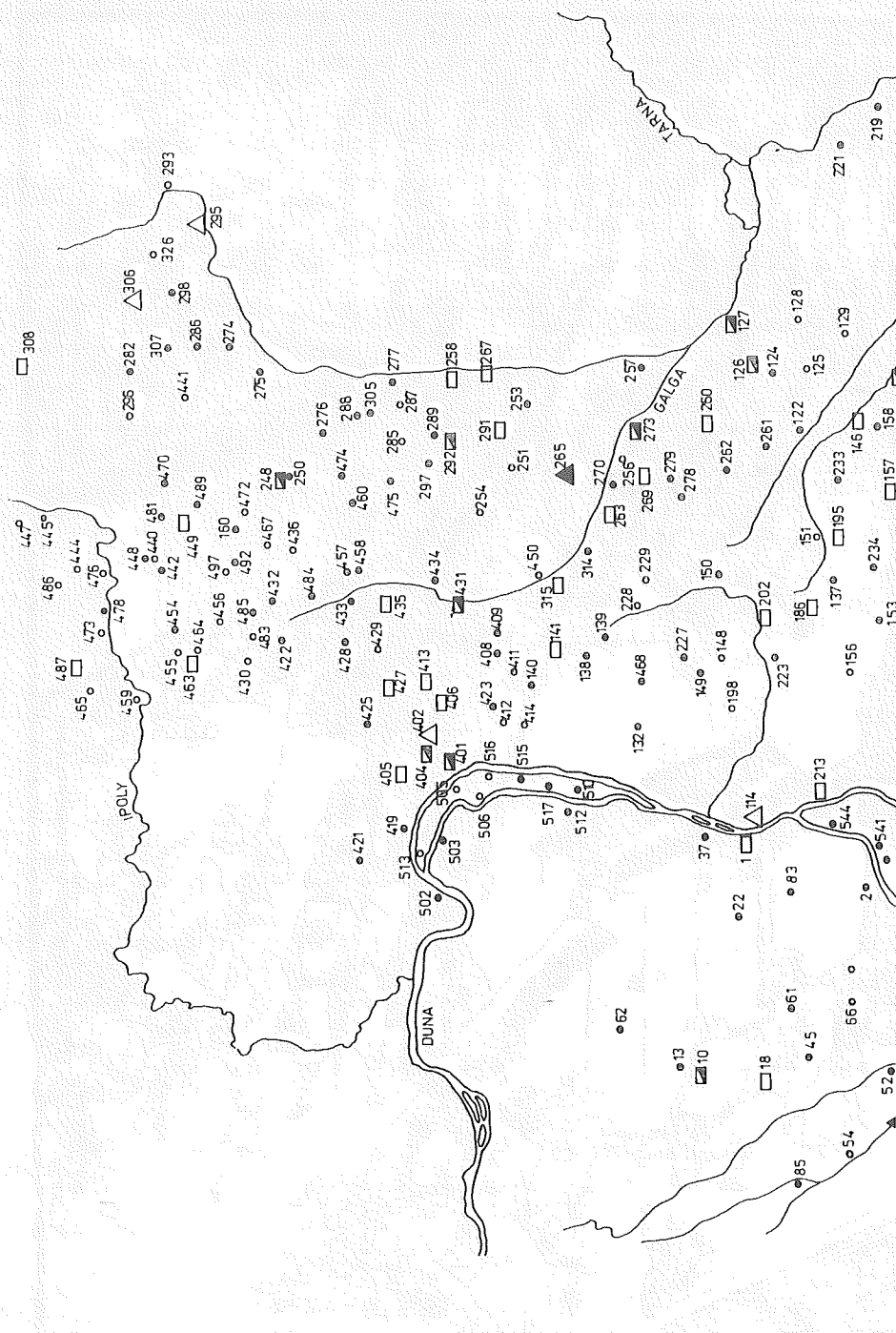
552. LAK

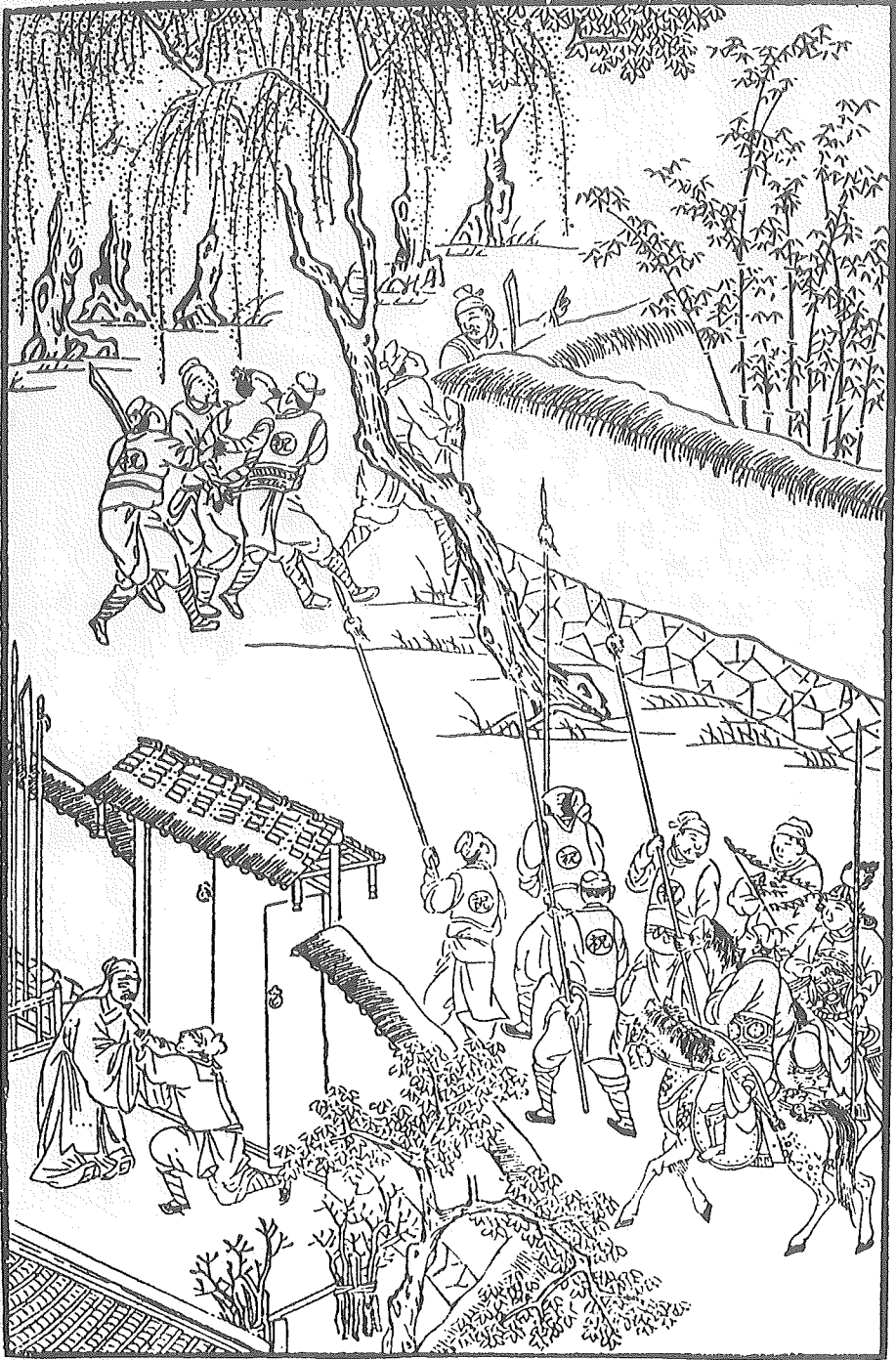

VI. KUVIN

1. Bundás Párduc foglyul esik Csu család falvában (46. fej.)

vizesárok veszi körül. Kapuja előtt hűsellő lugas (*ting*, Sh 333, Vp I, 283), a kapu fölött torony (Sh 162, Vp I, 10. fej.). Említés történik főépületről (*cseng tang*, Sh 333), nyugati szárnyról (*hszi hszilan*, Sh 334), keleti tornácról (*tung lang*, Sh 334). A költői leírásban marha, birka, öszvér, ló, kacsa, tyúk, liba szerepel (Sh 332). Számos szolgálégyen van az udvarházban, néhány intéző (*csu kuan*, Sh 334, Vp I, 284 „belső emberek”), egy szabó (Sh 341, Vp I, 288). Birkát, disznót esznek (Sh 341).

Télen a rizses hombárok (*mi tun*) parasztok (*csuang csia* — variáns: szolgálégyenek) őrzik (Sh 156—157, Vp I, 138). Csaj Csin rizsadót szed (*sou cu mi*, Sh 332, Vp I, 21. fej.).

Mikor Szung Csiang ágyasa megölése után hozzá menekül, Csaj Csin így nyugtatja meg: „Még ha tíz nagy vétket követtél volna is el, ha egyszer az én házamban vagy, nyugton lehetsz minden felől! Nem mintha dicsekedni akarnék híremmel, de a betyárok üldöző seregek még képpel sem mernek az én birtokom felé fordulni! ... Még ha egy udvarbéli minisztert öltél volna is meg, még ha a császári kincsházat fosztottad volna is ki, nálam akkor is menedékre találtál volna!” (Sh 333, 334, Vp I, 284). Amikor azonban családja viszályba keveredik a mandarin sógorával, s ennek során Csaj Csin egyik embere a sógort agyonveri, a kiváltságlevél ellenére a mandarin börtönébe veti Csaj Csint, és ki akarja végeztetni (Sh 857—861, Vp 51. fej.).

7. Csao Kaj, a Toronyhordozó *csuangja Tungcsicun* („Keletpatakfalva”) faluban, Santungban (Sh 200—201, Vp I, 169—170). Jüncsenghszientből, a járási székhelyről a birtokra az út lóháton egy óra (Sh 261, Vp I, 224). Az udvarháznak kapuja van, amit éjjelre bezárnak, a kapu felett torony, mellette kapus-szoba, beljebb fogadószoba, hátsó csarnok (*hou ting hszilan*), vendégház, az udvarban fegyverállvány lándzsákkal (Sh 201—204, Vp I, 170—175). Hátsó kert szőlőtőkékkel, végében hátsó kapu (Sh 262, 264, Vp I, 224, 227). Birkát, disznót esznek, bort isznak (Sh 219, Vp I, 188).

Csao Kaj, a birtokos *pao cseng*: „gazdag család volt az övé már régóta ezen a vidéken. Egész életében igazságos és bőkezű ember volt, és szerfelett kedvelte a jó vitézeket. Ha csak jött egy ember és hozzá fordult, lehetett ilyen, vagy olyan, el nem eresztette, magánál tartotta. Ha meg aztán mégis elment, pénzzel, útravalóval bőségsben ellátta, hogy legyen mivel kezdenie valamit. A legjobban a lándzsavívást, meg a füttykösforgatást kedvelte, s erős, izmos ember volt maga is. Családja, felesége nem volt, így hát csak a fegyverforgatásnak élt” (Sh 200, Vp I, 169). „A Toronyhordozó kiskirály (*pa*) volt a falujában, s a folyók és tavak népe mindenfelé ismerte a nevét.” (Sh 200, Vp I, 170).

Számos szolgálégyene van és intézői (*csu kiuán*, Sh 201, Vp I, 170).

A környéken razziázó Lej Heng cirkáló hadnagy (*tu tou*) foglyul ejt egy gyanús személyt; jó ismerősét, Csao Kajt keresi fel foglyával legelőszőr, hogy „ha a mandarin ökegyelmessége vizsgálódni akar errefelé, hát meg tesszen tudni felelni mindennek” (Sh 201, Vp I, 170).

Csao Kaj barátaival rablóbandát szervez, és elrabolják útközben a Caj Csing kancellárnak küldött születésnapi ajándékokat. Mikor hírért veszi, hogy a hatóság emberei a nyomában vannak, összecsomagolja értékeit, azoknak a szolgálégyeneknek, akik nem akarnak vele tartani, pénzt ad, hogy menjenek, keressenek más

11 A családfők és az összeírtak számát (C és D) Káldy-Nagy Gyula egy másik munkájából vettük: *A Budai szandzsák 1546—1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok* (Pest megye múltjából 6. Szerk. Egey Tibor). Budapest, 1985.

12 Vál 1559-ben faluként lett összeírva, ám máskor városnak tartották, s minthogy nagysága is indokolja, inkább ezt a minősítést fogadtuk el.

13 Mészáros László, *Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén*: Bács-Kiskun Megye Múltjából II, 1979, 188—200.

14 A térképek készítéséhez Káldy-Nagy Gyulának a 19. jegyzetben említett munkájához csatolt térképet vettük alapul, illetve a szandzsákon kívül eső helyeket *A Magyar Népköztársaság helységnévtára 1973.* (Budapest é. n.) térképmellékletéből egészítettük ki, minthogy annak léptéke csaknem azonos.

15 A szóban forgó 280 faluban 7080 családfőt vettek számba, tehát helységenkénti átlag 25,3-at, ami 5-tel szorozva 126 főt ad.

16 Ezt a kifejezést Mészáros László alkalmazza: *i. m.* 188. Magam is valami hasonlóból indultam ki, amikor a Simontornyai szandzsák vándormozgalmát próbáltam meg felmérni. *A Simontornyai szandzsák*, 57—61.

17 Elég általános feltételezés volt a magyar történeti szakirodalomban, hogy a hódoltság népe nagy tömegben települt át a királyi Magyarországra.

18 Hasonló vizsgálatokat megengedő anyagunk sajnos csupán a Hatvani szandzsákra nézve van: Isztambul, Başbakanlık Arşivi, Tahrir Defteri. No. 318.

Összefüggések a bolgár tengerpart és Konstantinápoly oszmánok elleni védelmében

A bolgár tengerpart eredetileg nem volt különösebben jelentős a tengeri forgalomban, nem volt természetesen védett jó kikötője. Még a fontosabbakban (Anchialos, a mai Pomorje és Meszembria, a mai Neszebár) sem folyt üzemszerű hajóépítés. Maguk a bolgárok nem is voltak igazán aktív hajósnép. Egyes pontok mint távoli hadjáratok útiállomásai emelkedtek (Sozopolis az első három Komnenos alatt az ikonioni törökök elleni expedíciókban). A tulajdonképpeni bolgár szférában a XIII—XIV. században vált jelentőssé az erődített kikötő Kaliakra (számos névváltozata volt még, pl. Kaiakra, Kaiakara, Kaliagra, Chaliakra, Taiakra). Egy genovai tengerészeti térkép a XIV. század elején mint *Bizánchoz* (România) tartozó kikötőt tartotta számon Mexenber, de mint *Bulgáriához vagy Dobrudzához tartozókat* Várna és Cariacra kikötőjét. Ám a *velenceiek* is eljutottak a Fekete-tengeren, esetleg Szerbián át a bolgár területre. Így szenvedhettek kárt 1343-ban a bolgár cár népétől, amit a konstantinápolyi velencei baiulus vizsgált. 1352-ben János Sándor bolgár cár kiváltságlevelet adott a velencei kereskedőknek biztonságos forgalomra 3%-os vám fizetése mellett, szabályozva tevékenységük, általában a jelenlétük kérdéseit. 1352 októberében Marco Leonardo volt velencei consul Várnában. Ugyanakkor Marino Falier levelet vitt a dogétól a bolgár cárnak. Mégis nagyobb és állandóbb kereskedelmi, katonai és politikai jelenlétük a *genovaiaknak* volt, ennek színterei Sozopol, Anchialo, Meszembria és Várna voltak. A kikötők szerepe úgy vált fontosabbá, ahogyan az oszmán hatalom a térségtől délkeletre, délre mind nagyobb területeket nyelt el, elvágva az utak egy részét.

A keletre vezető utak fontos állomásának kínálkozott a bulgáriai *Meszembria* (Messemvria, Neszebár) — a bizánci birodalom egyik utolsó jelentékeny útiállomása a Fekete-tengeren.

Ez érteti meg, miért vívtak olyan sok küzdelmet a hódító oszmán-török hatalom ellen ennek a kikötőnek megóvásáért, illetve visszaszerzéséért a XIV—XV. század fordulóján. A befészkelődött törököktől legelőbb VI. Amedeo szavojai gróf vette vissza Sozopol, Meszembria, Ankhialo és más erődített kikötőt és visszaadta Bizánc császárnak (1366). A „Zöld gróf” elfoglalta Ahtopol és Emona kikötőt is, Bizánc rendelkezésére bocsátva azokat 1366-ban. Erről az 1366/68. évi tengeri hadjárásról készítette a hajóraj pénzügyi tisztviselője, Antonio Barberi a maga részletes naplóját. Ebben kiemeli, milyen sok változatos árut találtak Meszembria üzleteiben és raktáraiban. A szavojaiak expedíciója Bizáncot erősítette, ezzel a velenceiket megfosztotta kiváltságaiktól. Várnát viszont 1370-ben János Sándor cár átengedte Dobrosics bolgár despotának s ez a fontos kikötő 1389-ben oszmán hatalom alá esett. Meszembria oly fontos tényező volt, hogy 1396—97 során megint meghódították az oszmán hatalom erői és népességét deportálták. II. Mánuel azonban vissza tudta szerezni a Gallipoli-i szerződésben. Legközelebb Musza elenszultán várományos ostromolta 1409/10 években a Fekete-tengeri Meszembriát

és a Márvány-tengeri Szelymbriát, de nem tudta meghódítani. Giacomo Badoer számadáskönyveinek tanúsága szerint 1436—39 években a „hegyen túli Bulgária” (Zagora) viasza Konstantinápolyban velencei és genovai kereskedők áruja volt, A bizánci fővárosba eljutottak *török alattvaló bolgárok* Szófiából és máshonnan, valamint *bizánci alattvalók* Mesevriából ugyan azokban az esztendőkbén.

A bolgár partvidék fontos pontjai, Meszembria és Ankhialo 1443/44 során is bizánci kézen voltak. II. Mohamed (Mehmed) szultán fokozatosan *bekerítette Konstantinápoly császárvárost*. Ez kiderült az annak szomszédaival és hűbéreseivel sorozatosan megkötött oszmán szerződésekből és fegyverszünetekből a külföldi számára is. Így figyelte fel Bizánc utolsó hónapjaiban a magyar hadvezér Hunyadi János a végveszélyre és kért támaszpontot XI. Konsztantinosztól intervenciócsapatai számára, erre Meszembriát választva. Moldva felől szánta oda megteremteni az összeköttetést. 1449-ben keletkezhetett olyan magyar—oszmán szerződési tervezet, Bizáncnak szóló garanciával, ami már hiányzott belőle 1451-ben. Az előbbi időre vonatkozik, hogy bizánci kikötőbázist kért ehhez Hunyadi a távolabbi Szelymbriában és a realisabb Meszembriában, hogy ott csapatokat állomásoztasson. Szelymbria bizánci erőd volt a Márvány-tengernél. 1449—51 közt egyenesen határerőd (amíg Herakleia oszmán kézen volt). Mindezek miatt talán nem is 1452 őszére eshetett a terv. Az önmagában túlzottan bizakodó görög uralkodó és testületi szervek aligha fogadták volna akkor értetlenül a tervet. Még az év végén is háttérben lévén a bécsi tárgyalásokon a török veszély, ennek ekkor nem lehetett megfelelő külföldi háttére és Hunyadi hazai hatalma is kevés lett volna ehhez. A bresciai Ubertino Puscolo és a bizánci Sphrantzes korabeli közléseinek tükrében látszik realisnak az a feltételezés, hogy Hunyadi Meszembriában (Mesembria portu) hadihajókhöz akart jutni és a fontos kikötőből kívánt volna *beavatkozni Konstantinápoly külsőbön álló ostromába*. A kidolgozott magyar terv szerint a tengeri úton szállított felmentő sereg az ostromló török sereg hátába kerülve borította volna fel II. Mohamed haditervét.

Konstantinápoly bukásának történetírója, a Chioszban született Leonardus (1395—1459), Mitiléne püspöke szövege is alátámasztja ezt. Ő a várakból eljutott hírszerzői értesülésekre alapítja Itália felől gályák és hajók küldése tervét, valamint Hunyadi (Johannes, Pannonum dux exercitus, Blanchus vulgo nuncupatus) törökök elleni a Dunához vonulása elképzelését az utóbbiak serege megzavarására. Az előállt szükséghelyzetben már hiába adott ki Bizánc császára bázist adó okiratot — Hunyadi serkentésére is —, ami *Meszembriát a magyar hadvezérnek adta volna*, azaz a legészakibb bizánci pontot, legközelebbi felvonulási bázisul. Az elképzelés megvalósítására már nem kerülhetett sor, éppen a császárváros körülvételét szorosabbá tevő oszmán lépések miatt, amik gyorsan követték egymást. Hunyadinak még nem volt szállító hajóhada sem, amikor 1453 februárjában II. Mohamed bevette Meszembria kikötőjét.

A Moravcsik Gyula által feltárt és Kapitánffy István által meggyőző időrendbe állított forráscsoportot a Hunyadi János életrajzán dolgozó Elekes Lajos kevésbé látta realitást tartalmazónak. A tízkötetes Magyarország története számára hátrahagyott kéziratában Konstantinápoly ostromának híreről Elekes megállapítja, hogy „eljutott Magyarországra is, sőt — ha hihetünk elbeszélő forrásainknak —

többször követküldésre, fenyegetésekre, segítési tervek (inkább csak ötletek vagy óhajok) felvetésére adott indítékot". Ennek a két jeles akadémikus közti értékelés-különbségnek megértéséhez és eldöntésének megkísérléséhez annak az olasz államnak a történeti érdekű kútfői segíthetnek, amelyek a legerősebben függött Bizánc fennmaradásától. Azaz Genova forrásai. Ha ők, akik sokkal közelebbről látták az események közeledését és folyamatát, lényegesen eltérő, erőteljesebb és gyorsabb lépéseket tettek volna, mint Hunyadi János, akkor lenne lehetséges a hadvezér tetteit és terveit nagyra értékelő Moravcsiktól eltérnünk.

A tengerszorosok török elzárását észlelő peraiak azonban csak a kereskedelmi forgalom kedvezőtlen alakulására ügyeltek, a Konstantinápoly elleni oszmán felvonulást szinte kívülről látták és még 1453 áprilisában — egy végrendelet tanúsága szerint — csupán *török—görög háború* formájában látták (*propter bellum Teucrorum, quod cum Grecis est*). Egyfelől remélték, hogy a szultánnal megújított békemegállapodásuk megmenti gazdasági aktivitásukat. Másfelől azonban a maguk rejtett módján *védelemre is készültek*: egy 1450. szentévi pápai bulla értelmében, amely felmentést adott azoknak, akik falak védelmére, erősítésére adakoznak, 1453. április 6-án Antonio Pellerano, Perában élő genovai a perai falak felújítására pénzt hagyott az illetékes hivatalnak (*officio provisionis Pere*). Május 29. előtt a perai városi hatóságok, ebben a hadügyek illetékese (*officium guerre*) rendelkeztek magánosok ügyében közjegyző előtt. Amikor május 29-én Konstantinápoly elesett, *a genovai kolónia Perában akart tovább élni*, egyre nehezebbé váló helyzetét valamiképpen el akarta viselni. Jellemző a hideg számítás, hogy Lorenzo de Calvi perai hatósági írnok először Chiosz szigetére menekült, éppen azon a hajón, amelyen Giovanni Giustiniani Longo, a görök főváros genovai védelmének parancsnoka súlyosan sebesülten távozott. A hajóleltárt Calvi ilyen körülmények között is precízen készítette el. Május 29-e estjén indultak az Aranyszarvból, s Tenedosz szigetén át Chioszig talán 12 napba telt az utazás. De így sem érezte kompromittálva magát és Calvi július 12.—augusztus 25. napjain ismét Konstantinápolyban tartózkodott.

Éppen így a velencei támaszpontokon (Negroponte, Modone) át jutott nyugatra *a hír a császárváros bukásáról*, minden különösebb igyekezet nélkül. A Velencében június 29-én ismertté lett nagy veszteségről Genovában csak július 3-án hallottak. Giovanni da Pontremoli genovai kereskedő július 6-án két chioszi üzlettársának is megírta megindultságát Pera és Konstantinápoly (ilyen sorrendben!) elestéről, aggodalmát perai rokona és egyben vagyongazdálkodója sorsáért, hiszen hallott az ottani török megszárlásokról. De a levelek egyenlő súllyal fájlatják egy hajója katalánok általi elfogását Dél-Itália körzetében. A genovaiak számára az anyavárostól a távoli Chiosz szigetéig Konstantinápoly török kézre jutása megrázkódtatást, majd súlyos válságot idézett elő, amikor tartós következményei nyilvánvalóvá lettek. Az oszmán jelenlét és terjeszkedés lassacskán rábírta a genovai távolsági kereskedőket, hogy befektetéseiket Nyugatra csoportosítsák át. Giovanni da Pontremoli és Baptista de Luco kereskedők példája jelzi a levantei aktivitás hanyatlását, a déli és nyugati irányultság (Provence, Pireneusi-félsziget, sőt Anglia) erősödését.

Bizánc mind nyilvánvalóbb genovai leírása a siker nélküli magyar aktivitást némileg jobb fénybe helyezi. Hajókat a vállalkozáshoz csak az érdekelt genovaiak-

től remélhetett volna magyar haderő, ha azok még kompromittálni merték volna magukat. A *genovai közjegyzői iratok* tehát, jóllehet jellegzetesen a magánszférára vonatkoztak, értékesen egészítik ki az érdekekbe vagy egyes részletekbe nem eléggé betekintést engedő köztörténeti forrásokat. Használatukra az a mód hívta fel a figyelmet, ahogyan felejtethetlen professzorom, Szentpétery Imre, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a minden szempontból mély nyomot hagyó csonka félévben, az 1943/44. II. félévben „A magánjogügyletek közhitelű írásba foglalása” c. kollégiumában ismételten visszatért az olasz közjegyzői iratok fontosságára, jóllehet a magyar forrástípusok között ennek alárendelt és csak késői jelentősége volt, éppen a pecsét hiánya miatt. Szentpétery Imre az Európába szétterjedő intézmény középpontjába Itáliát, az eredetihelyet állította tárgyalásában, kiemelte szerepét a latinnyelvűségről a nemzeti nyelvre való áttérés kezdeteiben. Az ezekre a tanításokra való visszaemlékezés indított el a forrástípus felhasználására, hátha a történelmi megrázkódtatások az apró magáncselekmények szférájába is benyomulnak.

A forgalmi erővonalak mindenesetre az oszmán uralom korszakában is tartósabbnak bizonyultak, mint ameddig a magyar geopolitikai és genovai forgalmi érdekek érvényesülhettek. A Hunyadi korában jelentős *Fekete-tenger parti kikötők* megőrizték jelentőségüket, de arra a későbbi kor francia térképészete figyelt fel. Számontartották még a *XVII—XVIII. század fordulóján* is Mesember, Sisopoli néven (a XVII. században) és Misseviria, illetve szigetként Port de Sisopoli, fokon elhelyezkedve Sisopoli telepét (a XVIII. század elején). Megfelel ez annak, hogy Mesembria—Neszebár keresztény egyházi élete is a viszonyokhoz képest élénken működött, olykor épült is. A XVII. századból valók az ottani Szt. Kliment és Szt. Szpász egyházak, jellegzetes torony és kupola nélküli templomok, mutatva az oszmán toleranciát és annak határát. Elpusztult viszont Kaliakra, a XIV. században még deszpota, illetve fejedelmi székhely, három falgyűrűvel védett palota-templom-középület komplexumából csak rommező maradt. Tárgyi leletei is a XIV. századi állapotra utalnak.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Helene Ahrweiler, *La construction navale. Les chantiers et arsenaux: leur administration. Études sur les structures administratives et sociales de Byzance*. London, 1971/XVI, 438; Uő. *Chōma-Aggéloukastron (u. o.) X, 280*; Georgi Dzsingov, *Kaliakra. Szófia, 1979, 23—24*; Vasil Gjuzev, *Nuovi documenti sull'attività commerciale dei Genovesi nelle terre bulgare nel secolo XIV*. In: *Genova e la Bulgaria nel medioevo*. Genova, 1984, 400, 402—403; Bariša Krekić, *Venetian Merchants in the Balkan Hinterland in the Fourteenth Century*. In: *Dubrovnik, Italy and the Balkans in the Late Middle Ages*. London, 1980, XIV, 416, 420, 428; Hristo Kolarov, *Contributo alla questione dei rapporti commerciali della Bulgaria con l'estero nei secoli XII—XIV*. In: *Genova e la Bulgaria nel medioevo, I. m. 368, 380, 386*; az Isztorika-hudozsesztiven Muzej, Várna időrendi összeállítása; Bistra Cvetkova, *La bataille mémorable des peuples. Le Sud-Est européen et la conquête ottomane fin XIVe-première moitié du XVe s.* Sofia, 1971, 75, 297; Ernst Werner, *Die Geburt einer Großmacht — Die Osmanen (1300—1481)*. Berlin, 1978,³ 202, 277; Ernest Lavisse—Alfred Rambaud, *Histoire générale du IVe siècle à nos jours*. Tome III: *Formation des grands États 1270—1492*. Paris, 1894, 849—850; Laura Balletto, *Presenze bulgare da Caffa a Genova (saec. XIII—XV)*. In: *Genova e la Bulgaria nel medioevo, i. m. 150, 164*; Moravcsik Gyula, *Bevezetés a bizantionológiába*. Bp., 1966, 163; Gyula Moravcsik, *Ungarisch-byzantinische Beziehungen zur Zeit des Falles von Byzanz: Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 2, 1954, 349—360*; I. Kapitánffy, *Ungarische Gesandte*

im türkischen Lager zur Zeit der Belagerung Konstantinopels: *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* t. XXIII, fasc. 1—2. 1975, 19—21, 23—24; Tardó Lajos, *A tatárországi rabszolgakereskedelem és a magyarok a XIII—XV. században*. Bp., 1980, 172—173; Elekes Lajos, *Rendi szerkezet és központosító kísérlet a török fenyegetés árnyékában. A Hunyadiak (1439—1490)*. Magyarország története II. kötetéhez kézirat 1183; Ausilia Roccatagliata, *Notai genovesi in Oltremare*. In: *Atti rogati a Pera e Mitilene*. Tomo I, Pera, 1408—1490. Genova, 1982, 5, 8, 26, 31, 33. o., 37. szám: Uő., *Notai genovesi in Oltremare*. *Atti rogati a Chio (1453—1454, 1470—1471)*, Genova, 1982., VI. számú regeszta; Domenico Gioffrè, *Lettere di Giovanni da Pontremoli mercante genovese 1453—1459*. Genova, 1982, XVII, XXI. o., 1, 2. szám; Geo Pistarino, *Prefazione*. In: Laura Balletto, *Battista de Luco mercante genovese del secolo XV e il suo Carulario*. Genova, 1979, VIII; Laura Balletto, *Battista de Luco mercante genovese del secolo XV e il suo Carulario*. Genova, 1979, XXVII, XXIX; Sanson d'Abbeville, *Cours du Danube depuis Belgrade jusques au Pont Evxin*. Paris, 1665; Conte Marsilii—Guillaume De l'Isle, *Carte de la Hongrie et des Pays qui en dependoient autrefois*. Paris, 1703; Neszebár templomait 1985. május 31-én és június 1-én, a Nosz Kaliakra térségét 1985. május 30-án tanulmányozhattam.

Torma József (F. G. Hisametdinova közreműködésével)

Mágia és betegség a baskíroknál (I. rész)

A baskír népi gyógyászzal eddig részletesebben csak egyetlen egy szerző foglalkozott, a szovjet V. Z. Gumarov (1985), aki a népi gyógyászat racionális vagy tapasztalat által megerősített elemeit igyekezett összeszedni, megpróbálva ezzel szépíteni az amúgy eléggé el nem ítéhető vajákosságot. Én ezzel ellentétesnek tartom feladatomban: éppen a mágikus elemeket és az azok közötti összefüggést keresve, rendszert próbálok találni a baskír népi orvoslásban.

Az ehhez esetleg fölhasználható, publikált forrásokhoz, mint pl. a folklór szövegkiadványokhoz, az azokhoz kapcsolódó és egyéb kisebb tanulmányokhoz (BHI; Kirej Mergen 1976; 1978; 1981; Galin 1977; Nagaeva 1981; Kusimova 1982; Fatyhova 1984 stb.), a szépirodalomból vett idézetekhez, valamint a 18—19. századbéli utazók leírásaihoz (bibliográfiájukat I. Rudenko 1925, 328—330; Gumarov 1985, 138—143) legfőljebb kiegészítő adatokért nyúlok. Elsősorban arra a helyszínen végzett terepmunkára támaszkodom, amelyet három baskíriai gyűjtőúton először egyedül (1979, 1984) majd 1989-ben F. G. Hisametdinova-val közösen végeztem.

Eddigi gyűjtésünk a baskírok lakta terület egynegyedére, főleg a keleti nyelvjárásokra terjed ki. Erről a területről olyan anyagot sikerült gyűjtenünk, amely világosan tanúskodik a mágikus népi gyógyászatnak mindmáig tartó fönmaradásáról.

I. Bevezetés a baskír szellemvilágba

A baskírok fölfogása szerint minden természeti jelenségnek, minden tárgynak van egy őrző szelleme, amit a jelenség vagy dolog gazdájának vagy — magyarrá másként fordítva — a tulajdonosának, az őselemek közül a föld és víz esetében pedig az anyjának neveznek.

E szellemeken különböző nagyságú, különféle külsejű, változatos tulajdonságú és eltérő indulatú dzsineket, koboldokat, manókat, démonokat, ördögfiókákat, sátánfajzatokat értenek.

Mindegyikről számos történetet mesélnek. Fákhoz, kövekhez, barlangokhoz, ösvényekhez, örvényekhez legendák, mesék kötődnek. Legszebbek a kristálytisztá vízü tengerszemek táltosparipákat legeltető, torzonborz szakállú pásztorként elképzelt gazdáiról regélt történetek.

A legjobb indulatúak viszont a házi démonok, akik még a háztartási munkában is készségesen segédkeznek.

A baskíroknál legalább harmincféle olyan démon létezik, amelyeknek külön-külön fajneve van, és az informátorok olyan pontos leírást adnak róluk, hogy szinte csak a Linné-féle, rendszertani, latin nyelvű kettős megjelölés hiányzik a baskír név mellől.

A fajnévvel jelölt démonok közül most kettőt mutatnék be.

A sürele. A sürele kb. három méter magas, hosszú szőrű, hosszú körmű, hosszú farkú, langaléta, együgyű erdei fickó, aki beleköt a favágókba, megbokrosítja a szekér vagy szán elé fogott lovakat, szívesen köti meg a kereket vagy húzza le a szekérré fölrakott fát, a ménesből meglovagol és habosra hajszol egy-egy paripát. Ha sikerül bosszúságot okoznia, vihogva odébbáll. Külsőleg nagyon hasonlít egy kiszáradt fenyőfára, de ez csak a mimikri és a faj adaptációs készségének a csalhatalatlan bizonyítéka. Ha emberrel találkozik az erdőben, valami együgyű játékot akar vele űzni, aminek a jutalma a vesztes csiklandozása, és ha az ember beleegyezik, az ember veszít, és a sürele halálra csiklandozza. Ha viszont az ember más játékot ajánl, a sürele ezt is elfogadja, de ő veszít, és bosszúságában elsrja magát. Ha az erdőben külsérelmi nyomok nélküli holttestet találnak, akkor egyértelmű a látélet: sürele csiklandozta halálra.

A biszura. Van, aki a *sátán* szinonímájának tartja a szót, de van olyan is, aki szerint a biszura a *boszorkányok* egyik fajtája. E szerint a biszura erőteljesen fejlett emberre hasonlít, de — a normális emberrel ellentétben — szőke hajú, kék szemű és fehér bőrű. Van belőle hím is, nőtény is. Egyesek szerint egyetlen ismertetőjele az, hogy nincsen köldöke. (De van olyan vélemény is, hogy az a démon, amelyik köldöktelen, az nem a biszura, hanem a *juha*, amely úgy jön létre, hogy egy 100 éves kígyóból *azsdaha* lesz, és az ezeréves *azsdaha* bőréből kivedik egy csodálatos szépségű, ám minden más lélynél gonoszabb néember. Ez a — köldöktelen — *juha*.)

Visszatérve a szőke, kék szemű, tej bőrű, erőteljes testi fejlettségű biszurára, a róla kapott leírás akár ráillhetne bármelyik finnugor vagy keleti szláv emberre is. Egyébként nőtényeik néha szemérmetlen pucérságban jelennek meg a patakok partján.

Sokféle démonnak — így a biszurának is — kedvenc tartózkodási helye a fűtetlen szauna. Ezért hétvégeken, a pénteki kötelező „szétlakodás napján nehezen szánják rá magukat az emberek, hogy elsőnek lépjenek be a szaunába, és ha mégis meg kell tenniük, lehetőleg nem egyedül vállalkoznak erre az istenkísértő tetre. Elsőnek az idős emberek mennek be sűrű ördögűző imádságok közepette, hogy jól befűtsenek az ördögöknek a kitakarodáshoz, maguknak pedig a fürdéshez.

Számos történet szolgál annak ékes bizonyosságául, hogy a biszura — bár az alvilági hatalmak közül származik —, mégsem külön faj, hanem az embernek csupán egyik alfaja, hiszen az emberrel termékenyen szaporodik. Hiszen ha az emberrel összeházasodik, a nőtényből jóra való asszony, a hímből jóra való ember lesz. Gyerekeik is születnek. Nem egyszer előfordult már, hogy csak többéves házasság után, amikor már garabolyra való csimota népesítette be a házat, derült ki, hogy a szőke, kék szemű, fehér bőrű házastársnak nincsen köldöke. De ezt csak a szomszédok rebesgetik, mert maga a póruljárt házastárs, ezt szégyellené bevallani, a biszurát meg ki meri megkérdezni. Az ilyen házasságot egyébként a biszura szokta kierőszakolni. Ez úgy történik, hogy egy fiatalember rosszul értelmezett virtusból, fogadásból, óvatlanságból, meggondolatlanságból veszi magának a merészséget, és egyedül

megy be a fűtetlen szaunába. Hiába mormol magában valamilyen imát, a biszura hátulról megragadja, és addig el nem engedi, amíg házassági ígéretet nem csikar ki belőle. Ha azonban a megszarolt megpróbálja megszegni szavát, a biszura kiszárítja: az áldozat hervadozik, sápad, lefogy, kedvét veszti, fáradékony és lankadt lesz, magába roskad, háltni kezd járni belé a lélek. Ez addig folytatódik, míg be nem adja a derekát, kötélnek nem áll, össze nem házasodik a biszurával. Utána *happy end* következik, legalábbis ami a fiatalokat illeti, de a szomszédok élete végéig pusmog-nak arról, akinek szőke, kék szemű, fehér bőrű az embere vagy az asszonya.

Ezek a démonok és még sok más démon „valóban” létezik, ott él a baskírok közvetlen közelében. Csak egyetlen egy olyan démonról tudok, amelyet csak úgy kitaláltak a gyerekek ijesztgetésére. Ezt az egyet *Kap-kap*-nak, szabadon magyarra fordítva *Kip-kop*-nak hívják, de mások szerint nem a kopogásról kapta nevét, hanem mert az embert be-kap-ja. Etimológiailag ez még jobban elfogadható, mert pl. a vadászcsapda vagy egérfogó baskír neve *qapqan*. Ebben az esetben a gyermek-ijesztgető *Kap-kap* nevének helyes magyar fordítása: „Hamm, bekaplak!”

De a legtöbb helyen nem ismerik ezt a „Hamm, bekaplak”-ot, mert a legtöbben azt vallják, hogy a gyereket sohasem szabad megijeszteni, mert akkor kiszáll belőle a *qot* nevű lélek, és megbetegszik, azon pedig legföljebb csak ólomöntéssel (*qot qoyow*) lehet segíteni, de az se biztos, hogy segít.

Azt hiszem azonban, hogy tévednek azok, akik úgy vélik, hogy a *Kap-kap* csak a gyerekek ijesztgetésére kitalált lény. Az egyik hagyományos tavaszi termékenységi ünnepen, a varjú lakodalmon (*qarɣa tuy*, amelyen csak a lányok és asszonyok vesznek részt) egy *Qap, qap, qapürma!* „Hamm, hamm, ne kapasd be!” kezdetű dallal riogatnak egy mohó szellemet. A *qarɣa tuy*-ről mindenütt tudnak, de sok helyen már összeolvadt az ekeünnepel. Úgy tűnik, hogy ott, ahol már a legjobban megfélemeztek róla, ott a *Kap-kap* gyermekriogató formájában maradt fenn az itt énekelt, legismertebb kultikus dal kezdete.

Tovább nem is folytatom e fajnévvel is jelölt démonok felsorolását, mert az egészségre nem ezek az igazán veszélyesek, hanem a névtelen apró kártevők.

A legkülönbözőbb nevesincs fajtájú démon kedvelt tartózkodási helyei a hidak alja, elhagyott helyek, gödrök, szemétdombok, az udvarnak az a része, ahová a halottmosó vizet szokták kiönteni, valamint a fűtetlen helyiségek. Az ilyen helyeken csak úgy tözögnek, nyüzsögnek, tekeregnek, kergetőznek, egymást taposva vinyognak áldozataikra várakozva. Ezért ezekkel a helyekkel kapcsolatban rengeteg szabály, jótanács forog közszájon.

A betegséget okozó démonok közül a legfélelmetesebb a *szarpiw*. Ő maga a betegség: *morbus bashkiricus*. Számátlan baj, számos kórság előidézője. Különösen alkonyatkor, langyos fuvallatban, langyos esőben, vagy amikor egyszerre esik az eső és süt a nap (vagyis, amikor a baskíroknál a medve házasságát a lányát, és a magyaroknál az ördög veri a feleségét), ilyenkor szokott előjönni. Egyébként a földben és a vízben lakik. Kiűzéskor ide is kell visszaküldeni.

A betegséget okozó démonok ott ártnak, ahol tudnak. Kiengesztelhetetlenek, rosszindulatúak. Ha nem így lenne, nem volna annyi betegség, ha nem így lenne, nem kellene annyi szabályt betartanunk. A démonok meghatározzák a

viselkedés, a szokások, az etikett, a morál, a higiénia, a tisztálkodás, az öltözködés, a felkelés és lefekvés, a munka, a pihenés, az udvarlás és szerelem, a köszönés és beszélgetés, a járásunk és általában a mozgásunk, mindenféle cselekedetünk, a gazdálkodás, a gyermekvárás, a szülés, a csecsemőgondozás, a gyermeknevelés, az ünnepek és hétköznapi, a halottmosás és a temetés szokásait.

II. Kóroktan

A baskírok betegségeinek okait — a népi elképzelés szerint — öt csoportba lehet osztani:

1. csoport: az emberbe beleköltözik egy betegséget okozó démon (*osoq, sarpıw, birtek, özlök, tatan* stb.).

2. csoport: a sátán kicseréli az ember gyerekét (*almaštırıl-yan bala*)

3. csoport: az ember egyik bizonyos lelke kiszáll belőle (*qot os-*)

4. csoport: szél éri az embert (*yel hu-yla*)

5. csoport: szemmelverés (*kızteyew*)

E kórcsoportok egyenként, kissé részletezve a következő képet nyújtják.

1. kórcsoport: Démon szállja meg az embert. Ez magyarul „megszállottság”, vagy olyat is mondunk magyarul, hogy valakinek „ördöge van”. De baskíruknak nem ilyen átvitt értelemben értik ezt, hanem úgy, hogy valóságos betegségdémon üt tanyát az emberben. Ilyen betegségek gyűjtésünk eddigi eredménye szerint: a rubeola, a sérv, a tályogos fekély, a derékfájás, a makacsul visszatérő betegség, a középfülgyulladás, és az európai diagnosztika szerint betegségnévvel nem jelölhető három betegség: az *osoq*, a *yelpıw* és a *sarpıw* (vö. Hisametdinova — Šaripova 1987 is). Valamennyi idetartozó betegség esetében — úgy tűnik — a betegségnek, az illető betegséget okozó démonnak és a betegség speciális gyógy módjának ugyanaz a neve.

2. kórcsoport: Az ember gyerekét kicserélte az ördög. Az ilyen gyereket mind a magyar néprajzban, mind baskíruknak úgy hívják, hogy „váltott gyerek” (*almaštırıl-yan bala*). Másik magyar neve *ebagos gyerek*. Mind a baskír, mind a magyar *váltott gyerek* állandóan sír. A Volga-vidéki váltott gyerek testileg fejlődik, de szellemileg visszamaradt, nem beszél, fölnőtt korában is maga alá vizek. A magyar *ebagos gyerek* testi fejlődésében marad vissza, teste szőrös. Az *ebagos gyerek* betegségének az az oka, hogy édesanyjára várandós korában rálehelte egy kutya, egy *eb* (Berde 1940; Oláh 1986). (A *kutya* két magyar neve közül az *eb* az ősi finnugor örökségünk része.)

Mosztaj Kerim író egyik szöke, kék szemű, tehát a falubeli pajtásaitól elütő külsejű gyermekhőse föltételezi magáról, hogy őt a forgószelel sodorta egy egészen más, boldogabb világból azokra a tájakra, ahol élnie és szenvednie kell, és helyébe a forgószelel egy másik gyereket „váltott ki”. Erre a „titokra” kis barátja így reagál:

— Hát akkor te mégiscsak a sátán fia vagy! Mégis a gonosz cserélt ki!... (*Ulayha, hine pärey almaštırıl-yan bulıp sıya... Ulayha, hin pärey balahil...*)

— Nem, nem! Neki nincsenek szöke gyerekei, mind feketék. Mondom, hogy engem más világból, a boldog emberek hazájából röptettek ide. De úgyis rám találnak!...” (Kerim, M. 1981 64, magyar fordításban: 79).

Minthogy mindkét tünetcsoportnak az az oka, hogy az ördög elorozta az ember gyerekeit, és a magát csempészte a helyére, gyógyítása egyformán történik. Látszólag életveszélynek teszik ki az ördög gyerekeit, mire az öreg ördögben fölébred a szülői ösztön, gyorsan visszaváltja a gyereket, és az embergyerekkel már nincs semmi tennivaló, hisz az egészséges, sőt épp ezért vitte el az ördög, mert megkívánta a szép embercsimotát.

Ilyen baskír gyógymód az, ha kiteszik a váltott gyereket az utcára, látszólag magára hagyják, és csak jó messziről, az ablakon kukucskálva figyelik egész addig, amíg meg nem történik a visszaváltás. A másik gyógymód szokásban volt a baskíroknál és magyaroknál egyaránt: jól befűtik a kemencét, sütőlapátra teszik a gyereket, és ezzel provokálják ki az ördögből a gyengéd szülői érzéseket.

3. kórcsoport: Az embernek elszáll a boldogságlelke. Az embernek ugyanis legalább két lelke van. Az egyiket az étellel kapja, és a halállal leheli ki. A másik lelke az embertől viszonylag függetlenül létezik, ki- és beszállhat az emberbe. Ha az emberben tartózkodik, akkor hangulata, kedélye, kedve, egészsége és szerencséje a helyén van. Ha kiröpiül, az ember kibillen szokásos kerékvágásából. Ennek a léleknek a neve ótörökül *qut*, baskíru *qot*. Én úgy fordítom magyarra, hogy „boldogságlelek”, jóllehet ez a lélek felelős nem csak az ember boldogságáért, hanem boldogulásáért és egészségéért is.

Igaz, hogy a boldogság lélek viszonylag függetlenül él az embertől, de azért, — ha néha házon kívül is van — mégis mindenkinek a sajátja, másba nem száll bele, másban nem telepszik meg. „Kölcsonbe kapott lélekkel nem lehet élni!” Erre vonatkozólag megható történetek vannak a baskír szépirodalomban olyan önfeláldozó emberekről, akik lemondtak saját boldogságukról vagy saját életükről mások javára, de ezzel nem tudták elérni a kívánt célt, mivel az ilyen tettől nem lesznek boldogok azok, akik javára hozták az áldozatot. De az se lett volna boldog, aki az áldozatot hozta, ha önző módon jár el. Lényegében föloldhatatlan erkölcsi dilemmákról szólnak e történetek.

A *boldogságlelek* azonban anyagilag is megjeleníthető. Megidézése leggyakrabban ólomöntéssel történik, de vannak egyéb módjai is. Az ólomöntés baskír neve nem olyan ridegen, fémesen cseng, mint magyarul, hanem így mondják: *qot qoyow* „a boldogság lélek megformálása”. A léleknek ez a megidézett és egy ólomdarabban megjelenített formája — egyes török népeknél — éppúgy az emberhez tartozik, mint maga a lélek. Van, ahol ez másodszer már nem használható föl. Odaadják annak, akinek a lelkét megidézték vele vagy benne. Ilyenkor tanácsos azt az embernek élete végéig őrizgetnie.

A baskíroknál (mint pl. A moldvai csángóknál) az ólomöntésnek első feladata az, hogy az ólom alakja alapján megállapítsák a betegség egyik speciális okát, azt, hogy mitől ijedt meg a beteg gyerek. A tiptereknél (baskír zselléreknél) láttam olyan ólomöntést, ahol a beteg testrésze próbált következtetni a jvasasszony. Az ólomöntést számos kísérő szertartás, imádság és megidéző versek (*arbaw hamaqtari*) kísérték. De az eredmény nem biztos.

Az ólomöntés csak a betegség (főleg ijedtség) okának megállapítására szolgál, de ettől még nem gyógyul meg a beteg. Ezt egy baskír közmondás a következőképpen fejezi ki:

*Qot qoyzorow mendn,
qot qunmay.*

„Az ólomöntéssel,
a boldogság nem telepszik meg” (BHM, 186).

Az általam látott esetben a javasasszony az ólom formája alapján nem tudta eldönteni a betegség okát (két betegséget kizárt: nem a szív volt a beteg és nem *osog* volt a betegség), de ettől függetlenül folytatta a gyógyítást, számos, imákkal kísért műveletet végzett a *qot* visszacsalogatására.

Ez a második lélek (a *baskır qot*) — mint már említettem — nálunk is ismert, ha ma már nem is vagyunk vele olyan tudatosan tisztában mint a baskírok. Ha magyar emberből kiszáll, a magyar *szárnyaszegett lesz*, erőnléte nagyon leromlik, *hálni kezd járni belé a lélek*. A betegség vagy boldogtalan szerelem miatt lehangolt ember úgy érzi, mintha üres lenne belülről. Van olyan munka, amelyet *lélekölő*-nek nevezünk, de azért nem halunk bele.

A baskíroknál — mint láttuk — ilyen lélektelen állapotot tud előidézni a *biszura*, amikor házasságra akarja rákényszeríteni áldozatát. De előidézheti rosszakaratú embertársunk is egyszerű szemmelveréssel, megbabonázással, bűvöléssel, vagy ármányos varázslattal, magyarul pl. sarkunk hátrakötésével is sítb.

Gyakran előfordul, hogy egy gyerek megijed valamilyen állattól, és kiszáll belőle a *boldogságlélek*, és súlyosan megbetegszik. Ezért nem való a gyerekeket ijesztgetni.

A baskírok beszédében minden nap lehet hallani, hogy emlegetik ezt a szép szót. Olyan értelmű kifejezésekben, mint: *qotom osto* „elszállt a boldogság lelkem”, jelentése: „lesújtott a hír!”; *qot osqos* „lélekkirepítő”, jelentése: „rettenetes”; *Uf, qotomdo aldırı!* „Jaj, elvette a lelkemet!”, jelentése: „Jaj, de megijesztettél!”; *qotlayım* „lelkesítelek”, jelentése: „gratulálok”; *qotlo qul* „szerencsés vagy aranykezü ember, akinek keze nyomát boldogság és szerencse kíséri” (M. Kerim 1981 regényében az egyik hős állandó jelzője).

A betegségen és ijedtségen kívül a *boldogságlélek* kirepülésének harmadik oka lehet: a beteljesületlen vágy, pl. az epekedő szerelem. De ugyanilyen oknál fogva kell teljesíteni a várandós édesanya kívánságait is, mert ha nem, a születendő gyerek *boldogságlelke* vallja kárát.

A mi elképzelésünk szerinti élettelen dolgoknak, sőt elvont fogalmaknak is van *boldogságlelke*. Tükrözik ezt a közmondások, jókívánságok, és vadásztörténetek is.

*Qatın awırıha,
ör öđı qoto kıtđ.* (Közmondás.)

„Ha megbetegszik az asszony,
elmege a ház *boldogságlelke*”.

*Qot kılđın öyđın
yot kıtđ.* (Közmondás.)

„Elmege az éhség abból a házból,
amelybe beköltözik a *boldogságlélek*.”

*Tuyzari-yıoz qotlo bulhın
Nigezegez nıqlı bulhın!*
(Nazerşına, F. 1983,5).

„Esküvőtök boldog legyen,
Alapotok erős legyen!”
(Az ajándék átadásakor
mondják esküvőre meghívott
vendégek.)

Yülqi höyäge, yändähe, mal qoto, ayıwziqi — hunar qoto. Östävend, imeş, ular äzäm zatın yaman kälzärzän haqlay. Yändä qiyiq ađtarına ayiwziŋ. bit tirdären elep quyŋandar. Imeş ul maskalar tupha qoton haqlay. (Şaripov, 1.)

„A lócsont — mintegy a háziállatok szerencselelke, a medvéé — a vadászat szerencselelke. Ráadásul ezek az embert is védik a gonosz szemektől (vagyis a szemmelveréstől). Azon kívül a tető alá medve pofájáról lefejtett bőrt akasztottak. Ezek a maszkok mintegy a küszöb boldogságát őrzik.”

Wašaš buyında teyen osray — atıp ala yeget. Atıp ala la teyendeŋ qanı menän uŋ yaq yawrın bašin, muyinın buyay. Atay olatayzarıı tãwge keyek qanıñ ana şulay tänenä buyaŋandar bit... Bina şul „hunar qoto” qan menän sirqanıñ alŋan yeget yöräkhep ari kiñä. (Şaripov, 4.)

„A Vasas folyó mentén mókust talál a fiatalember. Lelővi. Lelővi, és a mókus vérevel befesti a jobb vállát, fejét, nyakát. Hiszen ősei is korábban ugyanígy festették a vért testükre. ... A legény, akit most már a „vadászat lelke” vérrel csúfított, felvidultan folytatja útját”.

Tinliqta qot-bäräkät taratıp aqqan yılŋa „a csöndben boldogságot- békességet árasztva folydogáló folyó” (Säŋitov 1980, 6).

A *-qot*-elem meglehetősen gyakori a baskír személynevekben:

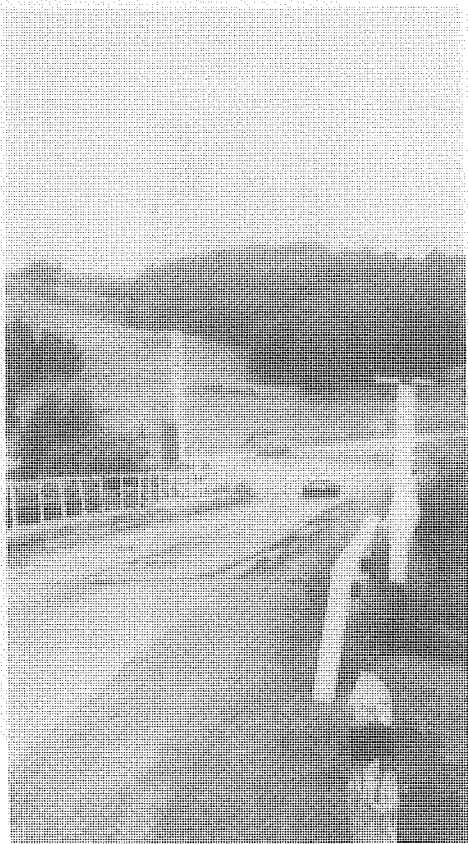
Qoiyeler „Elegendő boldogság”; *Qotlobay* „Boldog úr”. (Ebben a névben a *-lo* ellátottsági képző. A *qotlo* jelentése tehát: „boldogságlélekkel ellátott, boldog”. A *-bay* „úr”-elem pedig csupán arra utal, hogy férfinévről van szó. A *bay* női megfelelője bikä.); *Qotlobäk* = *Qotlobay*; *Qotlobirze* „Boldogadta”; *Qotlogilde* „Boldog jött”; *Qotloŋuža* „Boldog gazda”; *Qotloŋälläm* „Boldog tudós”; *Qotlozaman* „Boldog idő”; *Qotlosura* „Boldog vitéz”; *Qotloyar* „Boldog kedves”; *Qotlähmät* „Boldog Ahmet”.

A baskír utónévkönyv szerint mindezek férfinevek. A *-bäy*, *-bäk*, *-ŋuža*, *-ŋälläm*, *-sura*, *-ähmät* elemet tartalmazók jelentéstani okokból nem is lehetnek női nevek. (Bár mágikus okokból, az ördög félrevezetésére és a kicserélés megelőzésére lehet férfinevet is adni lányoknak és női nevet is fiúknak. Vö.: Tömörkény István egyik novellájában a fiúgyerekek adott lánynévvel nem az ördögöt, hanem a k. u. k. sorozóbizottságot vezette félre a derék pásztor apja.) De a *Qotlobirze*, *Qotlogilde*, *Qotlozaman* és *Qotloyar* nevek lehetnek női nevek is.

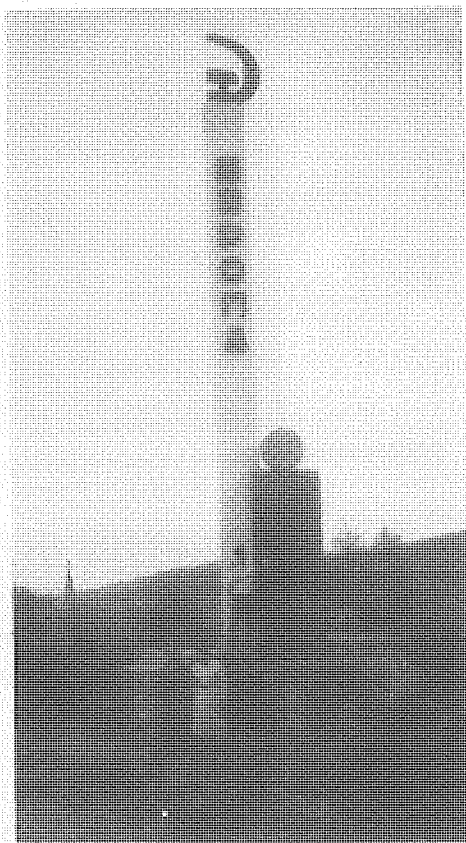
A normád szálláshely-váltás idején született az a gyerek, akit *Yulqotlo*-nak „Sikeres út”-nak nevezték el (vö. BI). Ma ilyen nevet olyan gyerekek adnak, aki pl. kórházba szállítás közben, a mentőautóban születik.

4. kórcsoport: Szél éri (üti meg) az embert. Baskírul *yel huŋıla* „szél(től) ütődik”. Gondoljunk olyan magyar kifejezésekre, mint a *szélütött*, *szélhűdés*, *széllel bélelt*, *bolond lyukból bolond szél fúj* stb.

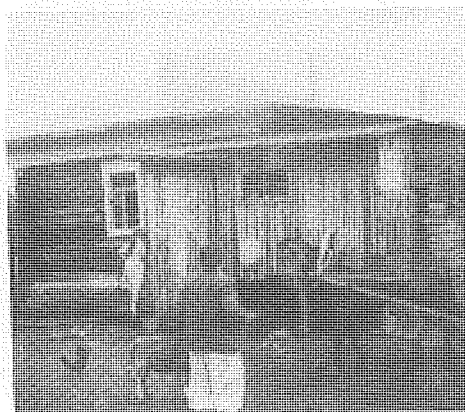
Bár a szélnek, fuvallatnak és ez cettel gyakran együttjáró esőnek, az alkonyatkor lengedező szellőnek alárendelt szerepe van a baskír mágikus kórokban, mégsem hagyható figyelmen kívül a *yel huŋıla* „megüti a szél” — kifejezés, amely megbetegedést jelent, és az, hogy a baskír *yelpiw* betegségdémon őse már az ótörökben is

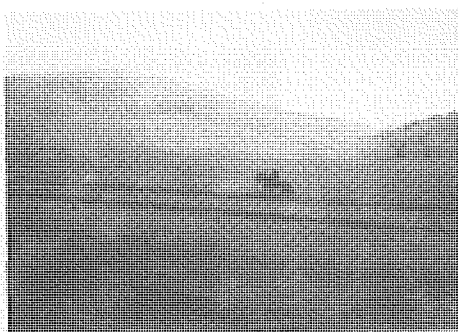
1. Pillantás a hídon túl Azsára. Itt a két kontinens határát képező Jegik (Urál) folyó között

2. Határok két kontinens között Bashkirföldön

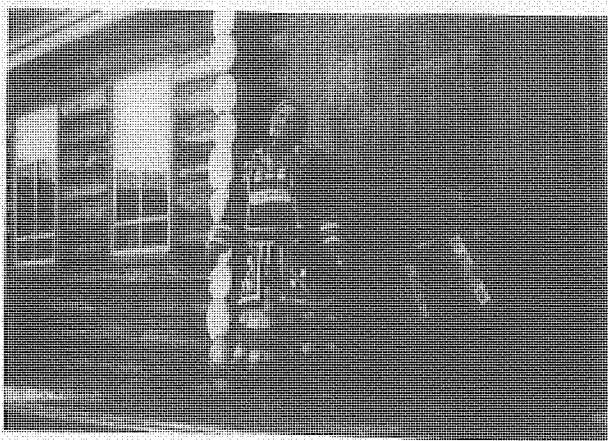
3. Udvarbelső. Batali falu az Ucsali-i járásban

4. A fennsiki baskírok legelői. Úton keletről nyugatra haladva az Ucsali-i járásban levő Batali faluból a Beloret-i járásban levő Rehmet falu felé

5. Főlkészült a falu a vendégek fogadására a Hamvithégyi, a vízellátás „Adj Isten, földiek!” nevű tavaszi ünnepségre. Rehmet falu a Beloveti járásban

6. Szulpan, a táncstudására és ünnepl ruhájára büszke kübelek törzsbeli asszony Rehmet faluban

7. A Szovjet Tudományos Akadémia Baskíriai Tagozatának elnökségének épülete

szedhette áldozatait. Bár az ótörök *yelpik* szó jelentése Clauson szerint „levegőben lengedeztetett szövetdarab segítségével történő jövendőmondás”, az azeri nyelvben „ventillátor”, de a *yel* jelentése már nemcsak *szél*, hanem „gonosz szellem” is (Clauson 920). Azonkívül a baskír *yelpiw* betegségdémon langyos fuvallattal szokott érkezni. Ugyancsak a langyos levegő mozgása miatt nem szabad a várandós kismamának a nyílt láng mellett tartózkodnia.

Úgy gondoljuk, hogy a világ soktáján elterjedt pneumatán (= széltan) beépült a baskír kóroktanba is. Nagyon magabiztos igenlő választ kaptam a *kübalák* törzsbeli baskírok között a szélnek embert megtermékenyítő erejét puhatóló kérdésemre is. Az így fogant gyerek neve *atahiz bala* „apátlan gyerek”.

(A pelaszgok teremtésmítoszában Eurünomé, a Mindenség istennője „elkapta az északról fújó szelet, sodorgatni kezdte a tenyere között, és íme: megszületett Ophion, a nagy kígyó... Ophiont elfogta a kéjvágy, az istennő lába köré tekeredett és egyesült vele. Márpedig az Északi Szélnek, amelyet Boreásznek is szoktak nevezni, megtermékenyítő hatása van. Ezért fordulnak sokszor a kancák hátsó felükkel a szélnek: csődör nélkül is vemhesek lesznek” — így elemzi a görög szél megtermékenyítő erejét Graves I. 1981, 31.)

Az egész baskír mágikus népi gyógyításnak azonban a mindent átfogó szellemhiten, animizmuson nyugvó kóroktan az alapja. Erre épül a megelőzés (a profilaktika), a kórkép megállapítása (a diagnosztika) és a gyógyászat (a terápia).

Abban igaza van a szovjet Gumarovnak, hogy számos ésszerű higiéniai, viselkedési norma betartására is készíti az embereket a világnak az ilyenénformán való szemlélése is, de az ésszerű elemek szerepe legfőljebb másodlagos. Pl. elképzelhető, hogy bizonyos panaszokat enyhít, ha frissen levágott állat lenyúzott, még gőzölgő bőrbe bugyolálnak egy beteget, de hogy miért nem teszi meg a gőzölgő marhabőr, miért csak a ló alkalmas erre, azt csak a forró parazsat evő szárnyas paripáján a gondolatnál is sebesebben vágótázó baskír hős tudná pontosan megmondani. Mi csak annyit tudunk, hogy a lónak különös helye van a nomád népeknek totemei között. Továbbá: a népi elképzelés szerint semmi haszna sincs bizonyos, szerintünk is racionálisnak tűnő viselkedési vagy higiéniai normák betartásának, ha nem kísérik mágikus, elhárító intézkedések is, pl. puszogva duruzsoló „imák”.

5. kórokcsoport: szemmelverés (*küz teyew*). Minden vonatkozásban, számos elemében megegyezik a magyar néprajzban leírt rontással. Irányulhat gyerekre, felnőtt emberre, háziállatra. Eredménye lehet betegség, szerelem, a tehén tejének elapadása. Elhárítása óvással (a gyerekeknek 41 napos koráig tartó rejtegetésével), elhárítást szolgáló különböző tárgyakkal történik (l. lentebb *irmlaw*). Gyógyításában előfordul a rontást okozó személy megidézése. Erre és a gyógyítás egyéb módjaira tárgyak (pl. korom) és ráolvasások szolgálnak.

III. Elhárítás (mágikus „profilaktika”)

A baskírok egész életét végigkíséri amágikus elhárítás szükségessége, mégis legesendőbb az újszülött gyermek. Ezért kell a legjobban óvni az ártó szellemektől, rájuk kell a legjobban vigyázni. nehogy szemmel verjék; — nehogy démon szállja

meg; — nehogy az ördög kicserélje saját gyerekére; — nehogy megijedjen, és kiröppenjen a *qoi*-ja, a boldogságlelke.

Ezért a csecsemővédelem példáján mutatnám be a baskír mágikus elhárítást. A csecsemő védelmével kapcsolatban a mágikus tevékenységnek hat csoportját különítem el:

1. a jövendő befolyásolása;
2. a gonosz félrevezetése (*aldaštiriw*);
3. tárgyakkal való megerősítés (*trimlaw*);
4. mágikus szóval való megerősítés (*arbaw*);
5. a névadás (*isem yušiw*);
6. kultikus lakomák.

Talán a névadás kivételével mindegyik téma túlzotat a csecsemő védelmének fogalomkörén, de a csecsemő védelmében mindegyiknek nagy szerepe van. A téma gazdagsága miatt viszont célszerűnek tartom, hogy ittcsak az első három csoporttal foglalkozzam, az utóbbi háromra pedig külön térjek majd vissza.

1. A gyermek jövőjének befolyásolása

A bábaasszony neve baskírul „köldök anyóka” (*kendek inähe*). Foglalkozásának igen sokféle igen sok miszticizmust tulajdonítanak. Nem ok nélkül adta a nyírségi babonákról frott könyvének a „Bábalelte babona” címet a mi Luby Margitunk.

A szépirodalomban előfordul, hogy baskír férfiak föltételezése szerint a bábaasszony meg tudja választani a születendő gyermek nemét (Kerim 1981, 11, magyar fordításban: 15). Amikor a gyermek megszületik — *Höyönsö!* „Örömhír!” — kiáltással adja a bábaasszony hírrül az apának, akinek addig lepleznie illik türelmetlenségét. Az örömhír hozónak jutalom jár, a gyerekszületés esetében egy bárány. Az apa, hogy türelmetlenségét levezesse, legjobb, ha a háztól kissé távolabb hársfaháncsból pányvát fon, és születendő gyerekéről tervezget. A tervezgetéssel mintegy megszabja a gyerek életét. A pányva a hosszú élet jelképe: minél hosszabb a pányva, annál hosszabb lesz a gyerek élete. Így nem csoda, ha az apa türelmesen köti le ezzel a tevékenységgel magát, (szintén a türelem jeleként) a háztól kissé távolabb húzódva, a fészkerben.

Aszemmelveréstől védendő, nemigen fogadnak vendéget a gyermek életének 41. napjáig. De vannak a gyerek életének olyan eseményei, amikor viszont a gyerek fejlődése érdekében kívánatos a vendéglátás, mintegy kultikus áldozat-bemutatóként. Ezekre főként öregasszonyokat hívnak, és hosszú fonalakat osztogatnak. Mind az *öregasszony*, mind a *hosszú fonal* arra utal, hogy hosszú életet kívánnak a gyerekeknek.

2. A félrevezetés (*aldaštiriw*)

A félrevezetésnek számtalan módja van, és célja a betegséget okozó démonoknak és a gyerek kiváltásán, vagyis saját gyerekére való kicserélésén settenkedő ördögnek a kijátszása. Meglehetősen hiszékenyek azonban ezek a démonok és az

ördög, ezért viszonylag könnyű túljárni az eszükön, de az apró turpisságokat rendszeresen meg kell ismételni.

Ezért nem készülnek születése előtt babaruhákkal a gyerek fogadására, ezért nem is nagyon néznek oda a látogatók, amikor a baba teájára élete 3. napján, a „keresztelőre” pedig élete 7. napján érkeznek a vendégek, és csak inkább megköpökdik, mint valami kis csúfságot.

A félrevezetés leglátványosabb formája az, amelyet akkor gyakorolnak, ha egymás után több újszülött nem maradt életben. Az egyik informátoromnak már kilenc gyereke halt meg, amikor ehhez a fogáshoz folyamodott, és a tizedik gyereke, valamint utána még további három gyerek valóban megmaradt és fölött. Ez a látványos eljárás az újszülött eladása. Ez a bábaasszony közreműködésével történik, aki az ablakon keresztül eladja a gyereket az anyjának. Az ördög látja, hogy az nem annak az anyának gyereke, akinek előzőleg már oly könnyen elorozta az újszülötteit, hiszen épp most vette meg mástól a gyereket.

Ennek az alapképletnek a következő változatait ismerjük:

— a bábaasszony az újszülöttel a karján háromszor körüljárja a házat, hogy lerázza a sarkában settenkedő ördögöt;

— a bábaasszony karján az újszülöttel kiabálva halad végig az utcán, hogy eladó a gyerek;

— a bábaasszony a gyereket kiviszi az utcára és az ablakon keresztül kezdi árulni az anyjának, miközben háromszor mondja hangosan az árát;

— a bábaasszony egy sokgyerekes családhoz viszi el a gyereket, ahonnan tehát az ördögnek már sok alkalommal nem sikerült elcsennie a gyereket; utána a sokgyerekes szülők „ajándékozzák oda” a gyereket a szülőanyjának, szintén az ablakon keresztül, jó hangosan mondva, hogy „nektek adjuk örökbe, mert nekünk már úgymond sok van”;

— az édesapa megy el ahhoz a sokgyerekes családhoz, amelyiknél az újszülöttet elhelyezte a bábaasszony, és az édesapa vásárol tőlük — úgymond — „egy” gyereket, mert nekik már sok van.

3. Tárgyakkal való megerősítés és védelem (irmlaw)

A hosszú jegyzékben a tárgyak eredete és elhelyezése, illetve fölhasználási módja szerint tudunk rendet teremteni.

a) Tényleges védők és megerősítők:

— védelmet biztosító (emlős) totemállatok (főleg: ló, medve és farkas) csontja, bőre, szőre, foga, körme;

— védelmet biztosító totemmadarak (főleg: sas és más ragadozómadarak) tolla és karma (megjegyzés: a madarak külön kezelése baskír néprajzi sajátosságok miatt indokolt);

— megerősítést szolgáló „erős” tárgyak (vas, acél, kő).

b) Elriasztó tárgyak és a „gonosz szem fényét visszaverő macskaszemek” (megjegyzés: saját kifejezésem, T. J.):

— hegyes tárgyak (tű, olló, kés);

— a szemmelverést visszaverő tárgyak: kagylók, gyöngyök, amulettek.

- c) Öregek ruhái.
- d) Félrevezetést szolgáló eszközök és eljárások:
 - álcázás elcsúfítással (korom és kátrány);
 - miszticizmus (érthetetlen írás).
- e) Kutya mint „villámelhárító” (megjegyzés: saját kifejezésem, T. J.). Ebben az esetben élő kutyáról van szó, az összes többi, itt felsorolt esetben élettelen tárgyakra gondolunk, illetve állatoknak (esetleg embernek) egy-egy testrészére.
- f) Egyéb:
 - sós víz;
 - teazacc az apa csészéjéből;
 - a gyerek első levágott haja és körme;
 - a felnőtt ember körme.

A megerősítést és védelmet szolgáló tárgyak fölhasználási módjai:

a) A *totemállatok (emlősök) és totemmadarak* említett testrészeit elhelyezik a bölcsőben, az ajtó fölött, a küszöb alatt, a háztetőn. A madarak külön kezelése azért indokolt, mert minden baskír nemzetségnek van külön totemmadara is, a nemzetiség vagy valamennyi baskír emlős totemállatain (medvén, farkason, lovon) kívül. A sas és néhány más ragadozó madár, valamint a daru szintén általánosan elterjedt össz-baskír vagy közbaskír totemnek tűnik. A totemek között előfordul a kígyó, és egy jelentős keleti baskír törzs neve pedig *kübbäläk* („lepke, pillangó”).

A totemállatok közül a „legerősebbek”, a medve és a farkas neve elterjedt eleme a baskír férfi névadásnak is: Ayiwħan „Medvekán” (BI); Ayiwħolaq „Medvefűl”; Bürebay „Farkasúr” (Ilimbetov 1973, 92).

A medve „igazi” totem- vagyis megtermékenyítő ős szerepe megnyilvánul abban a szokásban, hogy meddő nőt „medve száján húzzák át”. Mellesleg a baskírok természetlennek tartják azt a nőt is, aki csak lányokat szül (*uħmay* „nem terem”), annál nagyobb a megbecsültsége a sorba fiúkat szülő asszonynak.

A medve totemős szerepe helyébe viszont a totem védelmező szerepe lép akkor, amikor a medve rothadó koponyáját teszik a bölcsőbe. (Ez bizonyára nem csak a szellemeket riasztja el a gyerek közeléből.)

b) A *megerősítést szolgáló „erős” tárgyakat* (vas, acél), illetve az ilyen anyagból készült tárgyakat elhelyezik a bölcsőben. Köveket szórnak a csecsemő fürdővizébe. E tárgyakat jelölő szavakat fölhasználják főleg a fiúk névadásában: *Aqbulat* „Nemesacél”, *Aybulat* „Holdacél”, *Baybulat* „Gazdagacél”, *Bulat* „Acél”, *Sintimer* „Valódivas”, *Timeryän* „Vaslékek”, *Timerkäy* „Vasacska”, *Timer* „Vas”, *Timerbay* „Vasúr”, de van női név is: *Timerbikä* „Vasasszony”.

c) Az *elriasztást szolgáló hegyestárgyakat* (tű, olló, kés) szintén a bölcsőben helyezik el.

d) A *kagylókat, gyöngyöket, amuletteket, háromszögre hajtogatott rongydarabokat* rávarrják a gyerek ruhájára.

A háromszögűre hajtogatott rongyok neve *betew* „írás”. Ezekbe érthetetlen (arab betűs) írást, imát (*do-ya*) is szoktak bevarrni.

Nagyon elterjedtek a háromszögű rongydarabokból összeállított székpárnák, priccstakarók. Ezek változatos színekből készülnek, főleg sötétkék, sötétpiros, sötétzöld. Összeállításuknál ügyelnek a számmisztikára, vagyis az elemek között gyakori a 3, 7, 9, 41 vagy ezek szorzata.

e) *Öregek ruhái*. Gyakran az apjának vagy a család valamelyik idős tagjának a ruhájába bugyolálják a gyereket. Ennek több célja van: ne legyen szép, új ruhában a gyerek, mert az fölhívná az ördög figyelmét a gyerekre, és a gyerek „értékére”; az „öreget” véli a ruhában az ördög, és tudja, hogy azon már nem fog az ő ereje; az „öreg” (*iðke*) tulajdonságai, ereje, nem utolsó sorban életkora, átszáll a gyerekre.

f) *Korom, kátrány*. Ezekkel a gyerek arcát, súlyosabb esetben a homlokát kenik be. Szép ruhát nem adnak a gyerekre. Szépségét nem dicsérik, szüleinek nem gratulálnak az első látogatók.

g) *Az érthetetlen (főleg arab írásos), misztikus írásnak (do-ya „ima”)* nagy erőt tulajdonítanak. Több helyen utalhatnak törökországi török gyűjtéséből és az odavonatkozó irodalomból vett párhuzamokra (pl. a *kő* és *vas* mágikus erejével vagy az *újhold* gyógyító, illetve egészségmegőrző szerepével kapcsolatban), de még a mégoly messzemenő hasonlóság sem föltétlenül bizonyít genetikus összefüggést, ezért a figyelemfölkeltés félrevezető lenne, a pontosabb kifejtés pedig sokkal alaposabb vizsgálódást igényelne. Itt, az érthetetlen írásba vetett misztikus hittel kapcsolatosan mégis emlékeztetnék egy, mindannyiunk által ismert példára az Egri Csillagokból. Gárdonyi, aki sokat tudott a törökökről, elhitetteti egyik hiszékeny török hősével, hogy a magyar várak számára ismeretlen jelekből álló alapraja megvédi őt a magyar fegyverek erejétől, ezért belevarrja ruhájába.

A baskírok gyakran ismeretlen (arab) betűs írást varrnak bele a háromszögletű talizmánjaikba, ezért *betew* „betű” a neve a háromszögű rongydarabnak akkor is, ha nincs benne írás. Az arabbetűs írásnak van szerepe a sérv egyik gyógymódjánál is.

h) *A baskír kutya mint villámhárító*. (Megjegyzés: saját kifejezésem, T. J.)

Azért nevezem „villámhárító”-nak a baskír kutyát, mivel a baskírok úgy gondolják, hogy a kutya a démonok mindennemű támadását kibírja. Gondoljunk a magyar „ebcsont beforr”, „kutyabaja” kifejezésekre is, meg arra, — amint erről föntebb szó volt —, hogy az újszülött testi fejletlenségének egyik neve magyarul *ebagos gyerek*, és kezelése úgy történik mint a sátán által kicserélt váltott gyereké. Tehát a magyar *eb* is valamilyen intúmebb kapcsolatban van a sátánnal. A baskírok nem is szeretik a kutyát, nem is lehet kutyaugatást hallani a baskír falvakban.

Mint már szó volt róla az újszülött eladásánál, fokozott védelmet (*bala haqlaw*) biztosítanak az olyan családban született gyerekeknek, ahol már több gyerek sorra egymás után meghalt. Ebben a fokozott védelemben a kutyának is jut szerep. Az ilyen újszülött gyereket ugyanis kutya hasa alatt dugják át, hogy a kutyára átragadjanak a rontó szellemek.

Az epilepsiát úgy gyógyították, hogy a kutya táljába rakták bele a gyereket. Valamilyen más betegséget úgy gyógyítottak, hogy fiú gyereket szuka, leánygyereket kankutya elégetett szőrével füstölték (Ilimbetov 1973, 92).

A gyerek első ingét kutyaingnek hívják (*et killmäge*). Ennek elkészítése körültekintést kíván. Ez pedig a következőképpen történik:

A baskfrok a tea, cukor és vászon kivételével szinte mindenbe önellátó, természetes gazdálkodási körülmények között éltek — a magas hegyek között még 1979-es ottjártamkor is. A pénz szerepe minimális volt, és bár termékcsere az alatt a két nap alatt, amíg ott voltam, nem tapasztaltam, de alig volt olyan használati tárgyuk, bútoruk, ruhájuk, élelmiszerük, amit nem maguk állítottak volna elő. (Ez persze a bolti árukkal szemben a minőségükre és főleg használati értékükre nem vet rossz fényt, sőt!) Maguk állítják elő szinte valamennyi ruhájukat is. Az igenk, blúzok, női ruhák egyszerű szabásmintáinál a nyak helyét, — ahol majd kidugják a fejüket a ruhadarab fölvételekor, — háromszög alakban kivágják. Ezeket a háromszög alakú szövethulladékokat egész életükben gyűjtögetik az asszonyok. Ennek oka a szövethulladék darab alakja. Ezeket is *betew*-nek hívják. Ebből készülnek a talizmánok, a székta-karók és az újszülöttek kutyaingei. Ha a székre ilyenekből készült takarót terítenek, a démonok nem bírnak fölgrálni a széken ülő emberre.

Amikor a gyerek első ingét akarják elkészíteni, akkor az anyja végigjárja a falu legidősebb öregasszonyait, és összekéreget tőlük 41 db ilyen, ingből kivágott háromszöget. Az édesanya ezt mondja az öregasszonynak: „Dédnagyanyám, add nekem az életkorodat!” Erre az öregasszonyok kézségesen odaadnak néhányat régtől őrizgetett, háromszög alakú hulladékaikból. De nem egy, hanem 9 helyről kell úgy összeszedni, hogy összesen 41 darab gyűljön össze. Az ing színe sem közömbös: hétszínűnek kell lennie.

A gyerek ezt az inget 41 napos koráig hordja. A 41. napon fognak egy kutyát ráhúzzák az inget, belerúgnak a kutyába, a kutya elkoiródik vele, és addig hordja, amíg le nem szakad róla. Újabban előfordul, hogy végül is nem adják rá kutyára, hanem elteszik a gyermek holmijai közé, de akkor is kutyaing a neve. Fatyhova fölitélezi, hogy azért kutyaing a neve, mert először kutyával hordatták, és miután az ing átítatódott a kutya mágikus ellenálló képességével, csak akkor adták rá a gyerekre. Szerinte később alakult ki ez a mi anyagunkban szereplő és általam itt ismertetett változat, miszerint a gyerekből összeszedett démonokat ruházták át a kutyára.

A kutya a névadásban is szerepel, és szintén a védelmet szolgálja. Ilyen nevek: *Etimgän* „Szukaszoftatta”; *Qargösök* „Fekete kutyakölyök” (Fatyhova 1984, 18); *Etalmað* „Nem viszi el a kutya”; *Etbikä* „Kutyaasszony” (Ilimbetov, 1973, 92).

i) *A gyereket sós vízben fürdetik.* Máskor köveket szórnak a vízbe.

j) *Teazacc.* Az apa csészéjében maradt teazaccot az ablak pergamenjére és az ajtó kilincsére kenve, a szemmelveréstől védik a gyereket.

k) *A gyerek levágott első körmét és haját* ládában őrizgetik, és az esküvője napján elégetik. Ez a szokás a lélek megoszthatóságával van összefüggésben. Az ember

egyes testrészeiben a lelkének egy-egy darabja is benne van. Tehát ezek a „testrészek” nem a védelmet szolgálják, hanem épp ellenkezőleg: ezeket is védeni kell, mint magát az embert.

1) *Az ember levágott körmének elhelyezése a külsőb alatt az utolsó ítélet napján fogja félrevezetni az ember lelkéért érkező ördögöket, akik az ember körmét kincsnek vélvén hajba kapnak rajta egymással, és ezalatt a háziak majd elmenekülhetnek az ördögök elől.*

A továbbiakban a csecsemőt védő elhárító tevékenység egyéb módjaival, az egyes betegségekkel, a gyógyító eljárásokkal, a ráolvasásokkal, valamint az egészségvédelem és gyógyítás egyes elemeinek az eredetével fogunk foglalkozni.

(Folytatása következik.)

IRODALOM

- AiÉB IV = *Archeologiai i étnografija Baškirii* IV. Ufa, 1971. (Gyűjteményes kötet.)
- ÁFÁM II = *Ázäbiäi, fol'klor, äzäbi mira* II. Öfö (Irodalom, folklór, irodalmi örökség. II. Ufa), 1976. (Tanulmánykötet sorozat második tagja.)
- Berde K. (1940), *A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban*: A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára. CLXX. kötet. Bp.
- BHI = *Başqort halıq izadıi* (Baskır népköltészet). Ufa, 1971-től 18 kötetben.
- BHM 7 *Başqort halıq mäqäldäre*. Tözöwsehe: Kiräy Märgän. Öfö (Baskır népi közmondások. Összeállította: Kirej Mergen. Ufa), 1960.
- BI = Kusimova, T. H. (1982), *Başqort isemdäre*. Öfö (Baskır utónevek. Ufa).
- Fatyhova, F. F. (1984), *Narečenie imeni u baškır*: IPIEB, 65—73.
- Galın, S. (1977), *Yır, taqmaq, şeñläw*: BHI: Yırzar II. (Dal, csaszuska, leánybúcsúzó: Baskır Népköltészet: Dalok II), 6—34.
- Graves, R. (1981), *A görög mítoszok*. I—II. Bp.
- Gumarov, V. Z. (1985), *Başkırskaja narodnaja medicina*. Ufa.
- Hisametdinova F. F.—Şaripova Z. Ja. (1987), *Terminy baškırskoj demonologii*: ST 1987: 4, 40—51.
- Ilımbetov, F. F. (1971), *Kul't volka u baškır. K étimologizacii tmonima başqort*: AiÉB IV, 224—228.
- Ilımbetov, F. F. (1973), *Ličnye imena kak istočnik pri izučenii drevnieh verovanij baškır*: OP 3, 83—95.
- IPIEB = *Issledovanija po istoriceskoj tñografii Baškirii*. Ott. red.: R. G. Kuzeev—L. I. Nagaeva. Ufa, 1984. (Tanulmánykötet.)
- Kerim, M. (1981), *Ozon-ozaq bala saq*. Öfö (Hosszú-hosszú gyermekkor. Ufa). Magyar fordítása: Végtelen gyermekkor. Fordította Torma József. Bp.—Uzgorod, 1981.
- Kirej Mergen 1976 = Kiräy Märgän (1976), *Başqort halqınıñ yola fol'klori buyınsa küzätewzär* (A baskır nép alkalmi költészetének áttekintése): ÁFÁM II (1976), 31—75.
- (1978), *Mängelek šiñmä. Fol'klor zanrıarı üñeşeneri qayhiber mäş'äläre*. Öfö (Örök forrás. A folklór műfajok fejlődésének néhány kérdése, Ufa).
- (1981), *Başqort halıq izadı. Yuçarı uqıw mäktäptäreneri filologiya fakul'tetüäre ösön däreslek*. Öfö (Baskır népköltészet. A főiskolák bölcsészettudományi karai számára készült jegyzet. Ufa).
- Kusimova, T. H. (1982), *Başkırskie imena*. Ufa. (Utónévszótár. Baskır címe: *Başqort isemdäre*. Rövidítése: BI.)
- Luby M. (1983), *Bábalcte babona*. Bp.
- Nagaeva, L. I. (198121), *Tancy vostočnyh baškır*. Moskva.
- Näzerişna, F. (1983), *Häliq hüze*. Öfö (A nép szava. Ufa).
- Oláh A. (1986), *„Új hold, új király!” A magyar népi orvoslás életrajza*. Bp.

OP = *Onomastika Povolž'ja 3. Materialy III konferencii po onomastike Povolž'ja*. Ufa, 1973.

Rudenko, S. I. (1925), *Baškiry. Opyt etimologičeskoj monografii*. II. *Byt baškir*. L.

Sažitov, T. (1980), *Habantuy*, Roman. Öfö (Ekeünnep. Regény, Ufa).

ST = *Sovetskaja tjurkologija*. Baku. (Folyóirat.)

Šaripov, S., *Ayiwsilar*. Očerck, (Medvevadászok. Karcolat.) (Kéziratból idézve.)

Ahmadiyya mozgalom az iszlámban

„...Nem ölték meg őt és nem feszítették keresztre, hanem olyannak tűnt nekik, mint akit megfeszítettek...” („but he was made to appear to them like one crucified”) — így értelmezik az *ahmaditák* a Korán 4:157/158-at. Nem fordítástechnikai, sokkal inkább dogmatikai eltérésről van szó Simon Róbertnek és mellelleg a muszlimok többségének olvasatához képest: „...nem ölték meg őt és nem feszítették keresztre, hanem (valaki más) tétetett nekik (Jézushoz) hasonlónak”. Az előbbi változat hívei szerint ugyanis nem valaki más — amint azt az utóbbi verziót vallók vélik —, hanem magát Krisztust erősítették volna fel a keresztre, ahonnan pénteken este az arimatiai József egy élő testet vett volna le, noha az holtak tetszett. A lábaszárát sem törték el, mint a latroknak, s dárdával megdöfött oldalából „azonnal vér és víz jöve ki”, vagyis az nem alvadt meg. Vasárnap reggelre aztán magához tért és távozott sziklasírjából, mielőtt a két Mária odaért volna. Később „sült halat és valami lépesmézet” falatozott tanítványával, megmutatta nekik sebeit, majd — tartva a zsidóktól — Damaszkuszba, onnét pedig az afganisztáni Heratba ment, sőt, talán még Tibetbe is eljutott. Aki mindezt nem hinné el, az menjen el Kasmírba, Srinagar város Khanyar utcájába, ott nyugszik a vagy százhuszöt esztendősen, dédapaként elhunyt Krisztus. Yus Aseph sírja után kell érdeklődni.

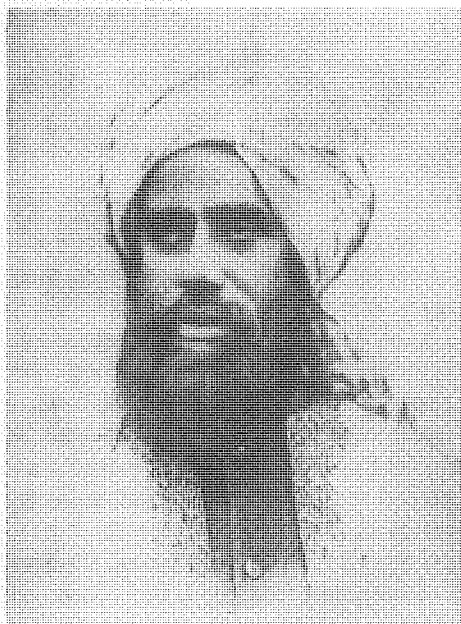
Jézus „Izrael elveszett törzseit” kereste és találta volna meg Afganisztánban. Az e föld lakói és a zsidóság között valamiféle összefüggést feltételező, jobbára helynevekre, valamint antropológiai és más hipotézisekre támaszkodó teóriák már régóta léteznek. A történet többi eleme azonban meglehetősen eredeti: Krisztus szerencsés megmenekülésének és Indiába távozásának ötletével 1899-ben Pandzsábban egy *Mirza Ghulam Ahmad* nevű muszlim embert állt elő, aki ekkor már jó ideje „Messiának és Mahdinak” mondta magát, és akinek mozgalma akkor tizedik évfordulóját ünnepelte, tavaly márciusban pedig a századikat. Nem részletezzük itt, hogy ő és jeles követői mint hivatkoztak az Evangélium számos sorára sajátos vélekedésüket igazolandó. Szerintük a keresztfán végigszenvedett néhány óra kevés ahhoz, hogy egy életerős fiatalemberrel végezzen, de nem elég a sírban eltöltött másfél nap sem, hiszen Jónás kétszer ennyi ideig volt a nagy hal gyomrában.

Jesus in India (London, The London Mosque, 1978) című művének előszavában maga Mirza Ghulam Ahmad így összegezte elméletének, illetve prófécijának jelentőségét:

„Megírtam ezt a könyvet, s így elismert adatokon, igazolt történelmi tények összefoglalásán, valamint nem-muszlimoktól származó régi dokumentumokon alapuló bizonyítékokra hivatkozva eloszlathattam azokat a Jézus — béke reá — életének utolsó szakaszára vonatkozó téveszméket, amelyek elterjedtek a muszlimok és a legtöbb keresztény szekta körében. Az e téveszmékből származtatott veszedelmes következtetések nemcsak hogy megrálgalmazták és megrendítették Isten Egységének elvét, hanem ártalmas és mérgező hatásuk hosszú időn át jelen volt e föld muszlimjainak erkölcsében is.”

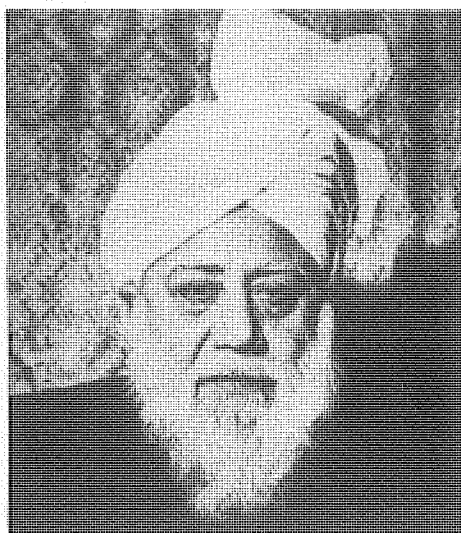
Mirza Ghulam Ahmad, a szektalapító

Hakim Maulvi Nurud Din, az első kalifa

**Mirza Bashirud Din Mahmud Ahmad,
a második kalifa, az „Ígért Reformer”**

Mirza Nasir Ahmad, a harmadik kalifa

Az új kinyilatkoztatás tehát nem csupán a kereszténység ellen irányult — „Azért jöttem, hogy megtörjem a keresztet és leöljem a disznót”, mondta Mirza Ghulam Ahmad —, hanem elfogadhatatlannak találhatta azt a muszlim ortodoxia is. Némi-
leg pontatlanul hadd nevezzük itt így a nem-ahmadita muszlimokat, jóllehet az indiai messiás hívei szerint persze az ő hitük az igazi iszlám, a többiek lennének azok, akik tévelyegnek.

„Isteni ihlet révén egészen világgossá vált előttem, hogy én magam vagyok a Messiás, akinek eljövetele a muszlimok között kezdettől fogva megígértetett, továbbá hogy én vagyok a Mahdi is, akinek eljövetelét az isteni elrendelés az iszlám hanyatlásának, a vétkek elterjedésének idejére tűzte ki, akit közvetlenül Isten vezérel, akinek tiszte az embereket az égi lakomára elhívni, és akinek embereket az égi lakomára elhívni, és akinek jöttét a Szent Próféta — béke reá — tizenhárom évszázaddal előre jelezte. Oly világosan és oly hosszan volt részem az erről szóló isteni kinyilatkoztatás kegyelmében, hogy semmiféle kétségem sem maradt. Ez a szózat hatalmas próféciákat hordozott, amelyeknek beteljesülése oly világos, mint a ragyogó nap. Gyakorisága, számossága és csodás hatalma indít engem annak állítására, hogy az Egyetlen Isten ígését tartalmazza. Azét, Akinek nincs társa, és Akinek műve a Szent Korán. Hogy elnyerjem Allah tetszését, íme, tudatom veletek mindazon fontos dolgokat, amelyeket a tizennegyedik évszázad kezdetén Maga a Mindenható Isten bízott rám az iszlám igaz hitének felélesztéséért és megsegítéséért. E sorok frója megtudta, hogy ő a Kor Reformere, hogy szellemi kiválósága Jézusnak, Mária fiának szellemi kiválóságához mérhető, hogy e kettő szorosan összefügg, és hogy hasonlítanak egymásra...

A kérdés az, ki a mai kor Imámja, akinek Isten parancsa szerint engedelmességgel tartozik minden kegyes muszlim, az ihlet és a látomások részesei. Habozás nélkül kijelenthetem, hogy én vagyok a kor Imámja.”

Még inkább cívódás forrása volt az, hogy a Korán 33:40 szerint Mohamed „Allah küldötte és a próféták pecsétje”, amit az írásmagyarázó szakemberek túlnyomó többsége úgy értelmez, hogy egyben a legutolsó is. Az ahmaditák nem így látják: a mekkai arab Isteni Küldött preeminens, azaz felette áll a többi prófétának, így például Jézusnak, ám a Mindenható ettől még megihlelhet másokat is, ha az emberek megsokasodott bűnei vagy más miatt ennek szükségét érzi, éppen azért, hogy Mohamed törvényét beteljesítsék. A jelek szerint a 19. század végének Indiájában erre nagy szükség volt, talán mivel környezetük átkos hatására a helyi muszlimok egy része ritkábban imádkozott a kelleténél, helytelenül értették Isten szavát, nem tartották be előírásait, asszonyaik ruházatára sem ügyeltek eléggé, de még olyan is akadt, aki pálinkát ivott. Meglehet, hogy mindez nemcsak Indiában volt így.

Mirza Ghulam Ahmad 1835 februárjában látta meg a napvilágot. Másodszülött fia volt egy Murtaza nevű földbirtokos orvosnak, aki egy ideig a kaportalai maharadzsa seregében katonáskodott volt. A szikhek uralmát a briteké váltotta fel e vidéken, így az Amritsartól 35 mérföldre fekvő Qadianban is, ahol a fiatalon állami tisztviselővé lett Ahmad született és élt, haláláig. Hozzáadták ugyan unokanővérét, aki két fiút szült neki, ám családi életében nem lelt örömet. Már a hetvenes években látomásai voltak, urdu anyanyelvén kívül néha arabul és perzsául is különféle isteni üzeneteket kapott, továbbá sok, az iszlám apológiáját és mélyebb értelmezését szolgáló tanulmányt publikált, jobbára helyi lapokban. Nagy sikert aratott *Braheen Ahmadiyya* című négykötetes vallásméleti műve, amely 1879 és 1884 között jelent meg. Ekkorra már megvált őt megérteni nem képes feleségétől és többi rokonától, megbetegedett gümőkórban, s a nőket sem kívánta. Talán ezért lephette meg, hogy Isten 1886-ban fiúgyermeket ígért neki, aki 1889. január 12-én meg is született,

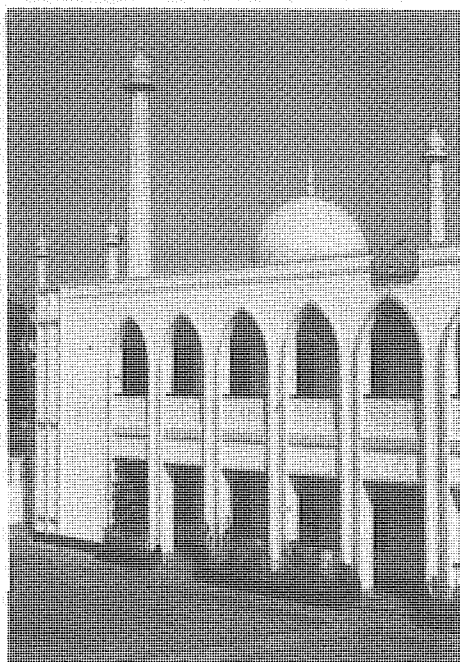
Ibrahim Naszir (1936-ban)

Hadzs Ahmad Ayaz Khan dr. 1936-ban

Mirza Tahir Ahmad, a negyedik kalifa

Almadita mecset Bangladeszben

miután Ghulam Ahmad időközben mégis elvett egy jó családból való delhi leányt. A boldog apa még ugyanezen a napon meghirdette az *ahmadiyya mozgalmat*, illetve a hozzá csatlakozás feltételeit. Ezek úgyszólván kivétel nélkül azonosak az iszlám főbb parancsolataival, egyetlen új akadt közöttük, tudniillik az, hogy a tagok engedelmisséggel tartoznak neki, Mirza Ghulam Ahmadnak, aki nem csupán próféta, hanem egyúttal a (Mohamed által) „Ígért Messiás” is, mint Jézus Krisztus „hasonmása”.

A „prófétaság pecsétje” úgy érvényesült, hogy a szektaalapító egyértelműen alárendelte magát a mekkai Muhammad ibn Abdullahnak:

„Én azonban új törvény nélküli Hírnök és Próféta vagyok, amennyiben Isten az elrejtettet fedi fel előttem, és mert titkos kegyelemben részesültem a Szent Próféta iránti engedelmisségemért, valamint mert az ő nevét nyertem el.”

Ezt hivatott tükrözni a mozgalomnak és alapítójának neve is, amelyről eképpen vélekedett a qadiani próféta:

„A mozgalom helyes elnevezése, amelyet a magunk megjelölésére megfelelőnek tartunk: az *ahmadiyya* szekta muszlimjai. Ezt a nevet azért választottuk, mert a Szent Prófétának — béke reá — két neve volt: Muhammad és Ahmad; Muhammad dicsőségének neve volt, Ahmad pedig a szépségé... Isten úgy intézte a Szent Próféta — béke reá — életét, hogy az Ahmad név kifejezése annak mekkai korszaka volt, amikor a muszlimokat türelemre és állhatatosságra tanította. A Muhammad név a medinai korszakban került előtérbe, amikor Isten az Ő bölcsességében úgy döntött, hogy megfenyíti ellenségeit. Létezett azonban egy olyan prófécia, amely szerint az Ahmad név később újra testet ölt majd, amennyiben egy, az Ahmadot jellemző szépség összes jelét hordozó személyiség lép majd fel, s ezzel minden harcnak vége szakad. Ezért volt indokolt, hogy e szektát *ahmadiyya* szektának nevezzzék el. Mindenkinék, aki csak e nevet hallja, be kell így látania, hogy e szekta a béke és a biztonság kiterjesztéséért jött létre, s hogy semmi köze sincs a háborúhoz és a küzdelemhez.”

Az *ahmaditák* száma egyre nőtt, és nem is csak Qadian környékén. Vezetőjüknek a gyarmati hatóságokkal jobb viszonyt sikerült kiépítenie, mint az Indiában dolgozó keresztény misszionáriusokkal és a muszlim ortodoxiával, amellyel sokat polemizált ugyan, de amely akkor még nem gyűlölte őt annyira, mint manapság. Megnyerő egyéniségén túl a britek leginkább azt értékelték benne, hogy békét és szeretetet hirdetett, az ellenük megvívandó szent háború gondolatát pedig éppenséggel elutasította. Feszültebb volt viszonya a szikhekkal, akiktől a muszlimokat időnként éppen Viktoria királynő tisztviselői védtek meg. A Nagy-Britanniával kialakított jó kapcsolatok az *ahmaditák* számára a későbbiekben is hasznosaknak bizonyultak, bár még most is elegenden vádolják őket — bizonyára alaptalanul — azzal, hogy a kolonializmus ügynökei.

„A Szent Próféta — béke és Allah áldása reá — idejében az iszlám dzsihád alapja az volt, hogy a zsarnokok kiváltották Isten haragját. Csakhogy egy, Császárnőnkéhez és Királynőnkéhez hasonló emberséges kormányzat uralma alatt az ellenében táplált lázadó szándék nem dzsihádnak, hanem tudatlanság szülte barbár eszmének minősül...”

Ekor dzsihádja az iszlám tanának megvédelmezéséért folytatott küzdelemben, ellenfelei érveinek cáfolatában és abban áll, hogy világszerte hirdessék az iszlám hit tökélyét, a Szent Próféta — béke és Allah áldása reá — igazságát. Ez a dzsihád mindaddig, amíg a Mindenható Isten akaratából a világban a viszonyok meg nem változnak.”

Mirza Ghulam Ahmad alkotásban gazdag élete 1908 májusában ért véget. Mintegy párhuzamot vonva a mekkai Mohamed próféta és öközötte, hívei *kalifát* választottak utódjául a mozgalom élére *Hakim Maulvi Nurud Din* személyében, aki 1910-ben pónijáról leesvén kishíján meghalt. A betegség felett összekülönbözött

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

WORLD FEDERATION OF HUNGARIAN TOURISTS

Hazadnak Rendületenul Legy Mive, O'Magyar

"Hiszek Magyarorszag Feltamadasaban"

TRAVEL ROUND AND FIND UNITY

PAK FRIENDS OF HUNGARY - CULTURAL RESEARCH CENTRE

TOURIST STOPOVER - KHARIAN HILLTRACTS

BUDAPEST VILLA - GULBABA HILL - KHARIAN (PAKISTAN)

Ref. No

Dated

PROJECT NEW PAKISTAN TO NEW HUNGARY

CAPT. H. A. AYAZ KHAN

Advocate

General Representative of the
Hungarian Union in Asia
BUDAPEST VILLA, AYAZ BAGH

KHARIAN — PAKISTAN

CULTURAL RESEARCH CENTRE OF PAK FRIENDS OF HUNGARY :

will provide inspiration and faith to break barriers between brother-peoples of common origin for productive ventures of mutual friendship, know-how exchange; and get-together programmes for the Scythian scions of Royal Kushans and Loc Khans of glorious past as "Huns" (revolutionaries) whose family feuds and exchange of sword-arms with the present Khatek tribes of North Western Frontier Province of Pakistan, pushed up the "Westward Drive" of all "Huns" (freedom fighters) and "oggers" (destroyers of evil) when called up to prove themselves upto their hereditary tribal titles of "Mahaujgyar" / Mahagyuzar / Magyar (Great Warrior) and "Gurogyor" / Garjar (Master Warrior) by raising an army of storm troopers selected from the parent units of the Scythian settlements in Gujerat, Kalat, Khazarme, Gurjistan—Kaukazia Georgia etc., under the leadership of the Ayar Prince Arbad/Arpad, of the ancient Avaran tribal Kingdom of Szaka Kalat and Balochistan, to cross Karpathian mountains for establishing a Great Home for Great Peoples (Magyarorszag) of all the "Hun - Gurjaran" (Hungarian) tribes in the Danube Valley, where several kindred Scythian tribes had already settled round the river bends. The strategic situation of both the odd lands rightly points the destiny that "one who holds Hungary holds Europe and one who holds Pakistan holds Asia".

LONG LIVE PAK MAGYAR FRIENDSHIP

Capt. H. A. Ayaz Khan
NA-104, Ayaz House
11th Road, Satellite Town,
Rawalpindi.

Ayaz Khan levélpapírja

ahmadita vezetők vitája már ekkor egyértelművé tette, hogy némelyikük nem ért egyet a kalifaság intézményével, hogy az „Ígért Messiás” örökösének egyesek inkább a még általa 1906-ban létrehozott *Központi Ahmadiyya Egyesületet* tekintik. Nyílt szakadásra csupán az első kalifa halálát és a második, *Mirza Bashirud Din Mahmud Ahmad* megválasztását, 1914 márciusát követően került sor. A kisebbségben maradt „Egyesület-pártiak” *Khawaja Kamalud Dinnel* az élükön kiváltak a mozgalomból, még Qadianból is elköltöztek, ezért nevezik őket „lahorei csoportnak”. Figyelemre méltó, hogy az ahmadita történetírást nemigen szidalmazza őket, amint némely más egyházak a szakadárokat szokták.

A második kalifa nem volt más mint a szektaalapító édesfia, akit (az apja által) „Ígért Reformernak” is neveznek. Bár az ahmadita irodalom hangsúlyozza, hogy e méltóságot egy elektori testület demokratikus határozata folytán töltik be élethossziglan, a kalifák azóta is az ő termékeny ágyékából sarjadtak: több mint egy tucat fiút nemzett. Aktív volt a közéletben is. Előbb a militáns hinduk támadása ellen védelmezte meg híveit, később egy muszlim politikai párt, az *Ahrár* („Szabadok”) provokációival kellett szembenéznie, noha Pakisztán későbbi megalapítójával, Mohamed Ali Jinnah-val, a Muzulmán Liga elnökével jó viszonyban volt. A kihívások csak tovább erősítették a mozgalmat, amelynek a húszas-haszmincas évekre váltak egyértelművé szervezeti keretei és aktív térítő jellege. 1934-ben hirdették meg az ún. *Új Agitáció* (Tahrik Jadid) nevű programot, amelynek javára a hívek bőkezűen adakoztak. Ekként létesülhettek sikeres ahmadita missziók elsősorban a kelet-afrikai és más brit gyarmatokon, de Európában, így Albániában, Lengyelországban és Magyarországon is.

Az ahmadita doktrína szerint a kalifának egyelőre függetlennek kell lennie a napi politikától, amit világi hatalmának eddigi korlátaival magyaráznak. Ez nem jelentette azt, hogy Bashirud Din Mahmud Ahmad ne foglalt volna nagyon is határozottan állást hinduk és muszlimok egyre élesebb viszályában, amely 1947 nyarán véres összecsapásokhoz és Pakisztán kikiáltásához vezetett. A fiatal állam hadseregében az ahmaditák önálló egységben harcoltak India ellen, és közülük került ki a külügyminiszter, valamint számos más kormányhivatalnok is. Sokat tettek a hazáért, nem gondolhatták, hogy az majd mostohán bánik velük.

A de facto az Indiai Köztársaság részévé lett területekről Pakisztánba menekült muszlimok milliói között sok ahmadita volt, s a mozgalom székvárosát, Qadiant is elvesztette, hiszen az a határ keleti oldalára került. Mindössze néhány száz ahmadita maradt ott a szent helyek, például a Messiás sírjának őrzésére. A negyvenes évek végén Lahorétól 95 mérföldnyire nyugatra a kietlen pusztában új, ideiglenesnek szánt és *Rabwa*-nak (a Korán 23:50 hívja így a dombot, ahol a gyermek Jézus anyjával menedéket talált) nevezett központ felépítését rendelte el a második kalifa, akinek nyakát éppen itt, nyilvános istentisztelet közben metszette el 1954 márciusában egy muszlim merénylő kése. A hatvanöt esztendő, már korábban is beteges vallási vezető idegrendszerére részben megbénult: tizenegy évet élt még. 1965 novemberében fia, *Mirza Nasir Ahmad* lépett a helyébe.

A harmadik kalifa idejében még gyakoribbak lettek a mozgalmat a szunnita klérus, a mullák részéről ért provokációk. 1974 nyarán egy ilyen incidens a rabwai vasútállomáson tömegverekedéssé fajult. Az ugyanezen év szeptemberében elfoga-

Ahmadita mecsetek ...Londonban

...az Indonéziai Bogorban

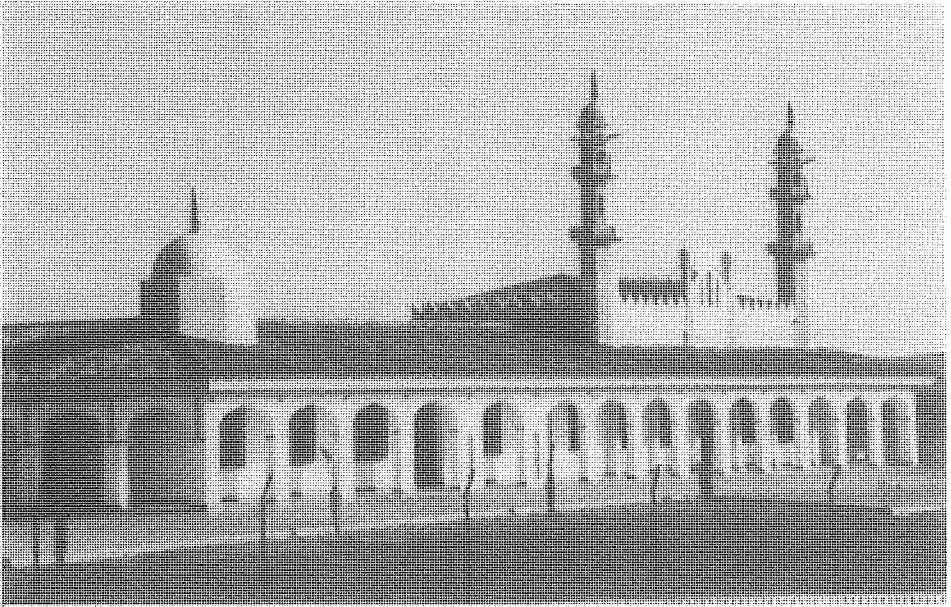
dott újabb pakisztáni alkotmány kimondta az ahmaditákról, hogy nem muszlimok. Közös vagyonukat és tehetősebb tagjaikét érzékenyen érintették *Ali Bhutto* államosításai. Még kedvezőtlenebbnek bizonyult számukra *Ziaul Hakk* szigorú rendszere: egy 1984-es elnöki rendelet három évig terjedhető elzárás és pénzbírság terhe mellett megtiltotta, hogy magukat „muszlimoknak”, kalifájukat „az igazhívók emírének”, imaházaikat „mecseteknek” nevezzék, vagy hogy ez utóbbiak falán ott álljon a „kalima”, azaz a mondat: „Nincs isten Allahon kívül, Mohamed Allah küldötte.”

A mullák gerjesztette ahmaditaellenes lincshangulat mind gyakoribb pogromokban, verésekben és büntetlenül hagyott gyilkosságokban, koholt perekben és kegyetlen rendőri akciókban jutott kifejezésre. Az ENSZ Emberi Jogok Bizottságának, a Nemzetközi Jogászsövetségnek és másoknak elítélő nyilatkozatai lényegében hatástalanoknak bizonyultak. Aligha a méltatlanul üldözöttek voltak azok, akik az 1988 augusztusában szerencsétlenül zárt Zia elnököt a lehangosabban gyászolták. 1984-ben a két esztendővel korábban negyedik kalifának megválasztott 1928-as születésű *Mirza Tahir Ahmad* (a néhai harmadik testvéröccse) székhelyét „átmenetileg” Rabwából Londonba helyezte át. Ő maga történész, teológus, költő, szónok és író. Sportember, szenvedélyes vadász és négy lánya van. Angliába érkezésekor rendelkezett úgy, hogy a London mellett fekvő Surrey grófságbeli Tilfordban egy tetszetős birtokon barakkváros épüljön föl, amelyet „Islamabadnak” neveztek el. A békés vidékre azóta barnabőrű urduajkú emberek tömege költözött, s a világ ahmaditái nyaranta hatalmas sátrakban itt tartják konferenciájukat.

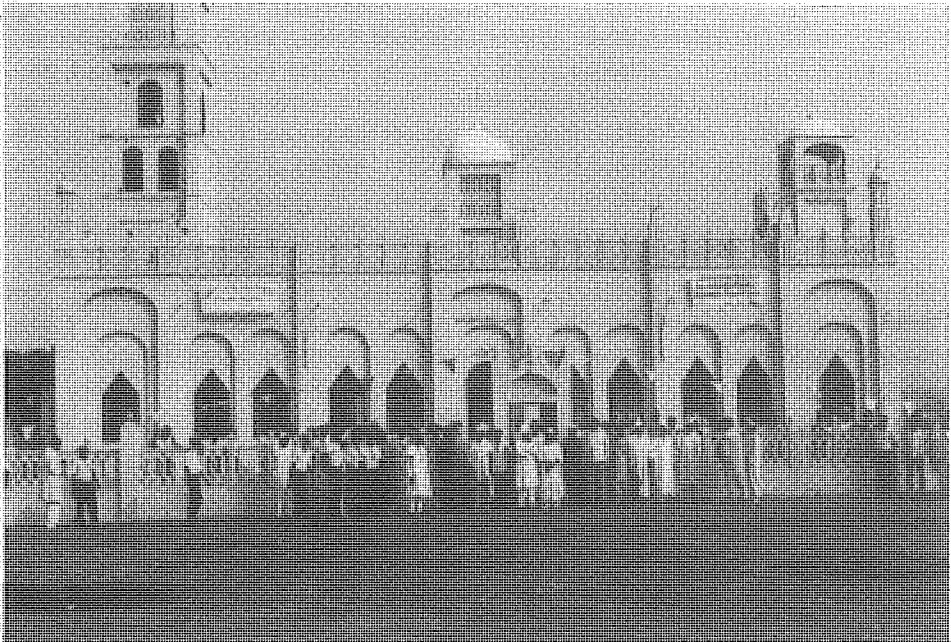
A mozgalomhoz tartozók számát nehéz megbecsülni. Ők maguk több mint tízmillióról beszélnek, s ez akkor lenne igazán meggyőző, ha részletes statisztikát publikáltak volna, ám ilyesmire nem került sor. Ellenfeleik hárommillióra teszik a Pakisztánban élő hívek számát. E mértékadónak tetsző adathoz hozzáadhatunk még jónéhány millió ahmaditát szerte a világon, főként Fekete-Afrikában, ahol iskolákat, kórházakat és persze mecseteket építettek, elsősorban a szegények számára, leplezetlen térítő céllal. A minden földrészen elszaporodott ahmadita közösségek többségében kimutatható a pakisztáni, illetve „brit-indiai” származású emigránsok vezető szerepe, nem egyszer túlsúlya. A mozgalom „munkanyelve” legalább annyira az urdu, mint amennyire az angol. Érvényes mindez zürichi, frankfurti, hágai, hamburgi, sőt, chicagói kolóniáikra is. E nagyvárosok mindegyikében működik ahmadita imaház, mint még sokfelé. A tehetősebb arab államokban dolgozó pakisztáni vendégmunkások között is akadnak követők, ezek helyzete azonban meglehetősen kényes. Jellemző és számukra igen sérelmes példa, hogy Szaud-Arábia nem teszi nekik lehetővé a mekkai zarándoklatot, minthogy nem tekinti őket muszlimoknak. Szemükre hányja azt is, hogy Palesztinában is van missziójuk, bár az korábban létesült, mint Izrael Állam.

Az ahmaditák maguk éppenséggel nem gyűlölik az „ortodox” muszlimokat, az arabokhoz pedig kimondottan vonzódnak, valószínűleg azért, mert a Korán az ő nyelvükön „szállott alá”. Ez a vonzalom nem kölcsönös, az ahmadita agitátorok arabtudása pedig sokszor meglehetősen szerény, amin — lelkes muszlim térítőkről lévén szó — el lehet gondolkodni.

Ennél érdekesebb talán, mekkora hangsúlyt fektetnek arra, hogy istenük „Élő Isten”, aki közvetlen kapcsolatot tarthat és gyakran tart is fenn szolgálival. Ez

...Cordobában

...Ghanában

töbnyire úgy történik, hogy az ahmadita ember egy jövőjét tekintve meghatározó, de legalábbis döntéseit befolyásolni hivatott álmot lát, amelyet azután a mozgalom vezetői, néha személyesen annak feje segít megfejteni, megmagyarázni. Fontosabbak persze a kalifa álmai, amelyek alkalmasint a szektaalapító egykori látomásait interpretálják. Mirza Ghulam Ahmad ugyanis az újkori történelem számos meghatározó eseményét előre látta volna, így az 1905-ös japán—orosz háborút, II. Miklós cár pusztulását és az első világháborút. A másodikat már fia jövendölte meg a pandzsábi „nagy migrációval” együtt, ahogyan 1947 nyarának véres eseményeit nevezte. Igaz, e jóslatok is a qadiani próféta víziójából indultak ki, csakúgy mint a harmadik kalifa 1967. július 28-án Londonban, „Békeüzenet és figyelmeztető szó” címmel elhangzott különös beszéde:

„...Az Ígért Messiás azt is kijelentette, hogy egy még nagyobb méretű harmadik világháború követi majd a másodikat. A két szembenálló tábor oly hirtelen fog összezsugorodni, hogy az mindenkit váratlanul ér. A halál és a rombolás esője hull majd az égből, és heves lángok borítják el a Földet.

A modern civilizáció kolosszusa a földre rogy majd. Eközben mind a kommunista, mind pedig a szembenálló tömb megsemmisül. Egyrészt Oroszország és csatlósai, másrészt az Egyesült Államok és szövetségesei elpusztíthatnak, hatalmuk megtöretik, civilizációjuk romba dől és rendszereik szétzúzódnak. A túlélők megrettenen és döbbenetben állnak majd a tragédia láttán. A csapás nyomán Oroszország hamarabb ocsúdik fel, mint a Nyugat. A próféciából világos, hogy az orosz lakosság magához tér és gyorsan szaporodik majd. Megtérnek Teremtőjükhez, elfogadják az iszlámot és az iszlám szent prófétáját. Egy nép, amely most igyekszik Isten nevét a Föld színéről eltörölni és kiűzni Őt az egekből, e nép fiai be fogják látni szándékuk dőreségét, és legvégül alávetik magukat Neki, az Ő Szövetségének és Egységének, rendületlen híveiként.

Képzeltésem tarthatjátok ezt, de akik túlélnek a harmadik világháborút tanúi és igazolói lesznek annak, hogy amit mondtam igaz. Ezek a Mindenható Isten szavai. Be fognak teljesedni. Senki sem hátríthatja el az Ő végzését.

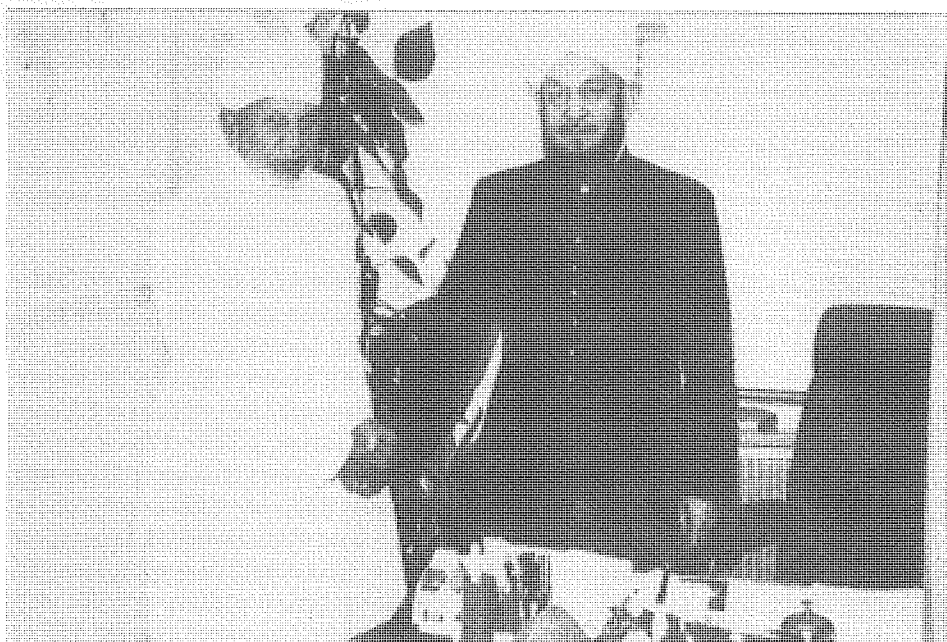
A harmadik világháború vége az iszlám diadalának kezdete lesz. Igazságát az emberek sokasága fogadja majd el, és rábrednek, hogy egyedül az iszlám az igaz vallás, hogy az ember egyedül Mohamed (béke reá) tanítását követve valósíthatja meg önmagát...

...Csakhogy, Uraim, ne feledjük, hogy mint minden prófécia, ez is egy figyelmeztetés, s hogy valóra válása elodázható, sőt, el is kerülhető, amennyiben az ember Úrához fordul, megbánást tanúsít és megjavul. Már azzal elkerülheti az isteni haragot, ha nem imádja tovább a vagon, a hatalom és a tekintély hamis ígéreteit, őszinte kapcsolatba lép Úrával, tartózkodik minden bűntől, megteszi kötelességét Isten és ember iránt, és megtanul az emberiség igaz javáért dolgozni...”

Az orosz nemzethez a negyedik kalifa is nagy reményeket fűz. Bizonyára ezért fordítottatta le és adatta ki oroszul a Koránt, mint különben annyi más nyelven még. E fordítások Allah szavának ahmadita értelmezését hivatottak elterjeszteni. A magyarok számára is készül a térítőanyag. Ez érthető, hiszen a mozgalom hagyományai hazánkban „jelentősek”, amint arról a *Keletkutatás* 1989. tavaszi számának 65—67. lapjain már szó esett. Ugyanezen szám 72. oldalán, a 167—176-os jegyzetekben foglaltam össze a második kalifa által 1936—37-ben a magyar fővárosba küldött két térítő, *Ayaz Khan* és *Ibrahim Naszir* működésének valóban tekintélyes hazai sajtóvisszhangját, és ott szerepelnek az előbbi által akkor publikált két magyar nyelvű ahmadita brosúra adatai is. Az azóta elaggott *Ayaz Khan*ból igen nagy magyar lett. Úgy tűnik, hogy az ahmaditákat és a Kárpát-medencét eleddig egyedül az ő személye kapcsolta össze, meg talán valamennyire még Germanus Gyuláé, aki az *Allah akbár* (Budapest, Szépirodalmi, 1979) 85—93. lapjain megemlékezett róluk és egykori vezetőjüknel, Bashirud Din Mahmud Ahmadnál, valamint a lahorei

Ayaz Khan 1937-ben a peedi „Dolgozó Nők Klubjának”

... és 1986-ban, Mirza Tahir Ahmaddal

Khawaja Kamalud Dinnél tett látogatásáról. Nem lehet kizárni azt sem, hogy ő bírta rá a második kalifát a két derék misszionáris ideküldésére. Az Ayaz Khan budapesti missziójától a pandzsábi ahmadita főhadiszálláson remélt siker azonban alighanem elmaradt, és idővel bizonyára felmerült az a később beigazolódott gyanú is, hogy hazaküldött jelentéseiben a buzgó és becsvágyó térítő némileg túlzott, amikor magyarországi munkájának óriási hatását ecsetelte. Fáradozása mégsem veszett kárba: a *Magyar Hírlap* 1936. július 12-i számának olvasói például megtudták tőle, hol halt meg Krisztus, továbbá azt is, hogy az afgánok tulajdonképpen zsidók.

Ayaz Khan egykori budapesti működése, utcai prédikációi, ígéhirdető „fellépései” a különféle korabeli fővárosi egyesületekben, barátkozása a „turáni egyistenhívők” mozgalmával talán mosolyra készítheti azt, aki a régi újságokból minderről tájékozódik, mint ahogyan további személyes sorsa, „piros—fehér—zöld lelkének” szenvedélyesen magyarpárti érzelmei, az emigráció „vadmagyar” köreivel fenntartott szoros kapcsolatai, a pakisztáni házába elvetődő honfitársaink felé áradó szeretete, sajátos nemzeti színű levélpapírja és ihletett kesergései a trianoni átok felett sincsenek egészen híján a komikumnak, amint arról ehelyütt éppen egy esztendeje már volt szó. Órá vitathatatlanul a magyar róna, gyepű és Szent István országa tett mély benyomást, térítői munkásságával termékeny magvakat azonban inkább a Visztula partján sikerült elhintenie. 1937-ben Hóry András varsói magyar követ ajánlotta őt a lengyelek jóindulatába. Noha Ayaz ott sem töltött sokkal több időt mint Pesten, napjainkban mégis működik Lengyelországban egy mintegy félszáz lelket számláló ahmadita közösség, a felettebb aktív és dinamikus *Mahmud Taha Zuk* imám irányításával. Ez az érdekes férfiú költő, újságíró és egy szerény küllemű (ahmadita) muszlim folyóirat ambiciózus kiadója. Működésének a Lengyel Királyság muszlim hagyományaihoz kevés köze van, hiszen ő maga nem tatár származású, hanem a nemességhez, a Szlachtához tartozik, amint azt fontosnak tartja hangsúlyozni. Már jónéhány éve lelkesen térítgeti honfitársait az „igazi iszlámra”, e nagy katolikus ország kellős közepén.

Napjainkban a legkülönfélébb szekták és egyházak figyelme Kelet-Európára irányul, így Magyarországra is. Nincs okunk feltételezni, hogy az ahmadiyya mozgalom misszionáriusai a jövőben elkerülnék a mi tájainkat, sőt, megítélésem szerint igencsak számíthatunk arra, hogy feltűnnek közöttünk. A negyedik kalifa, Mirza Tahir Ahmad karizmatikus szerepéhez méltóan figyelemre érdemes, mondhatni lenyűgöző egyéniség. Máris szilárdan eltökélte, hogy megismerteti e hon népével az „Élő Isten” tanítását.

IRODALOM

Valamennyi fenti, apróbetűvel szedett idézetet tartalmazza C. J. Hamman *Ahmadiyyat An Introduction* (Washington, The Ahmadiyya Movement in Islam Inc., 1985) című brosúrája, kivéve a legutóbbit, amely Mirza Nasir Ahmad *A Message of Peace and a Word of Warning* címmel publikált, 1967. július 28-án, Londonban elhangzott beszédéből való. A mozgalom történetéről a legteljesebb összefoglaló M. Zafrulla Khan, *Ahmadiyyat The Renaissance of Islam* (1978). Ismertetések az ahmadiyya szektáról, annak hitelveiről: Mirza Ghulam Ahmad, *The Philosophy of the Teachings of Islam* (1979); Uő., *The Essence of Islam* (1979); B. A. Rafiq, *Truth About Ahmadiyyat* (1978); M. Zafrulla Khan, *Wisdom of the Holy Prophet* (1981); Uő., *Deliverance From the Cross* (1978) — e kötetek mindegyikét Londonban, a „The London

Mosque" gondozásában adták ki. Címe: 16 Gressenhall Road, London SW 18, itt működik a kalifa hivatala is. Ugyanitt jelenik meg a *The Review of Religions* ahmadita valláseméleti havilap. Az ahmaditák pakisztáni üldöztetéséről lásd: K. Parker, *Human Rights in Pakistan January 1987* (San Francisco, Human Rights Inc., 1987); *Persecution of Ahmadi Muslims in Pakistan* (London, Ahmadiyya Muslim Association, 1988). Figyelmet érdemel a mozgalom ötkötetes Korán-kiadása: *The Holy Quran with English Translation and Commentary, I—V.* (London, Islam International Publications Ltd., 1988).

Hiszek Magyarország feltámadásában.

Írta: H. A. AYAZ KHAN

magyarországi Moszlim delegált.

Szívem fájdalommal és szomorúsággal lett tele, mikor egy régi magyar népdalt hallottam:

„Az én magyarságom mindennél keserűbb.”

Elgondolkoztam rajta, miért is lehet keserű valakinek a magyarsága? Rájöttem, hogy a magyarság hitvallása: „Hiszek egy Istenben, Hiszek egy Hazában, Hiszek egy isteni örök igazságban, Hiszek egy isteni örök igazságban, Hiszek Magyarországot feltámadásában”, sokkal keserűbb az európai nemzeteknek, mint maguknak a magyaroknak.

A magyarok azt mondják: „Hiszek egy Istenben!” A keresztény Európa több állama neheztelni fog a magyarokra, mivel hinni egy Istenben itt azt jelenti, hogy úgy érezzük, a magyarok megcsontokottságukban is bízza remélnék a jobb jövőben.

Ha a magyarok azt mondják: „Hiszek egy Hazában”, érzékenyek az utóállamok, mivel Magyarország kétharmad része az ő igájukban vergődik.

Ha azt halljuk: „Hiszek egy isteni örök igazságban”, akkor a magyarságnak szolgáltatóndó jóvátételért száll a fohász. Haragudnak, mivel megint újabb vérontástól félnék, pedig a magyarság békés eszközökkel dolgozik csak.

Ha a magyarok: *Magyarország feltámadásáért* imádkoznak, ez sokkal több hatalom szemében, azonban *Magyarország feltámadása* alatt inkább a *Magyarság feltámadásáért* kell küzdenünk és ha minden magyar ember rájön a két fogalom között levő különbségre, minden más nemzet felkiált a félelemtől, mint régen: „A magyarok nyilaitól ments meg Uram, minket!” Ilyen körülmények között a magyarság semmit sem tehetne a saját erejéből, de van egy másik út a feltámadáshoz!

A magyarok turániak és így testvérei a Keletnek. Ezt a testvériséget azonban a kegyetlen sors elválasztotta egymástól s a magyarság a kereszténység felvételével mindinkább eltávolodott a Kelettől. A keleti testvéreik mind mohamedánok és a magyarok mégis pogányoknak nevezik őket, azok pedig gyároknak a régi testvéreiket. A turánság mind élvezi az Izlám testvériségét, de szegény magyarok itt élnek elhagyatva, gyűlölettől és igazságtalanság által élnyomva a keresztény Európa közepén.

Kedves Magyar Testvéreim! Lelketek nyugtalan és vágyódik az igazság és a kelet szeretete után. Mondom nektek, hogy a ti imáitok nemcsak a tiétek, hanem minden moslim imája is. Hinni egy Istenben,

gy Hazában, egy isteni örök igazságban és feltámadásban, ezek az alapjai a szent Koránnak. Kedves magyar Testvéreim, Ti mind moslimok vagytok átvitt értelemben, már lelkeitekben és mindennap, ha imára nyitjátok szájatokat, a szent Korán szavait ismétletek és moslimok vagytok, habár tudat nélkül is.

Hírnöve testvérünk *Petőfi Sándor* ezavaít idézem:

„A magyarok Istenére esküszünk, esküszünk, Hogy rabok tovább nem leszünk!”

En mondon nektek, hogy a „*Magyarok Istene a moszlimok istene is.*”

Torkos László magyar költő már régen megírta egyik versében a „Nyugat”-ban, hogy hiába tekint nyugatra, mert ott csak viszályt, békétlenséget lát.

Erzi, hogy Keletre kell fordulni és kezeit imára kulusolva, kelet felé kell leborulnia, mert innen érez még isteni sugallatot. Már nemcsak érzi, hanem hallja is a Kelet nagy Iszlám Profétájának hangját és szíve sóhajával Keletre száll, hogy megnyugvást találjon.

Ha a keleti turánság és a magyar-nép egyesülni fog lelki közösségben és faji összetartásban és együtt könyörög a hón áhitott feltámadásért, a magyarság is vissza fogja nyerni régi fényét és jelentőségét a Kelet erejétől s termékenyítő világosságától.

Senkise kételkedjen Magyarországon népének erőbeli és lelki újjáéledésében. Európának úgy erkölcsi, társadalmi, mint vallási képn már változások jönnek. „*Nyugat nagy gondolkodónak elméjében változás kezdi helyét elfoglalni az Iszlám irányában is és nagybeteg pulzusa újra egészségesen fog lüktetni.*”

Hiszek benne, hogy Magyarországon napja újra ragyogni fog, mert az iszlám és turáni testvérek egyszer mind kezét fognak nagy-nagy testvériségben.

A *multban* Budapest mellözve maradt. Magyarországon pedig letagadott igazság volt: ma Magyarországon alkalom után kutat, a *jövőben* pedig az izlám életének s a keleti kultúrának minden sugarát Budapest fogja összegyűjteni. Ez az, amit ott találhatsz felírva az országzászló emlékművére:

„Hungary's place under the Sun.”

Az izlámnak sok olyan jóslatot kell teljesíteni, mely szorosan összefügg Magyarországon dicsőséges jövőjével. A magyarok mindennap imádkoztak *Magyarország feltámadásáért*. A Mindenható Isten meg hallgatja imádságukat. Az ő rendelése most, hogy a magyarok és turáni testvéreik az izlám híres igaz szellemében készüljenek fel az igazság s béke ügyéért és ezzel a céllal szemük előtt szavalják majd újra:

„Talpra magyar!”

Az én egyszerű imám, ha a magyarságra gondolkodok, mindig ez:

„Hiszek a magyarság feltámadásában!”

SZEMLE

Könyvek

POLONYI PÉTER: MI TÖRTÉNT? TIENANMEN-TÉR '89
Tabu. Hírlapkiadó Vállalat, Budapest, 1990, 191 oldal

A Tienanmen-tér, Peking egyetlen köztere, azaz a közösségi élet legnagyobb, s voltaképpen egyetlen tere, az utóbbi időben drámai események színtere volt, s még drámaibb jelképpé vált a hónapok folyamán, sok tájékozatlan és a saját szempontjai szerint tájékoztató írott és képes kiadvány, rádió- és tv-műsor révén. Kína messze van, s ezért is lényeges, hogy pontos tájékoztatást kapjunk róla, s ha lehet, ilyen gyors és objektív formában, mint ebben a könyvecskében; s méginkább: mint itt, szakértő interpretálásában.

„1989 tavaszán a pekingi diákok ezrei tartották hatalmukban a Mennyei Béke terét, a kínai főváros központját, míg június 3-áról 4-ére virradó éjszaka a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg 27. páncélos hadtestjének tankjai véget nem vetettek akciójuknak” — olvassuk az 1990. február 7-én befejezett kézirat Bevezetőjében. A sinológus szerző ezután sorra felveti az azóta felmerült kérdéseket, és mindenek előtt kínai sajtótermékek, személyes tapasztalatok és történelmi ismeretek alapján is vázolja az eseményeket. („A szerző ezúton szeretne köszönetet mondani Böcz Sándornak, Éliás Endrének, Lambert Gábornak és Lengyel Miklósnak, a magyar sajtó az események idején Pekingben dolgozó munkatársainak, akiknek tudósításaiból értékes információkat merített.”) „Ez a kötet a fellelhető források kritikus mérlegelése alapján e kérdésekre próbál választ adni. Még nem tudhatunk mindent, de amit tudunk, azt megkíséreltük értelmes rendbe szedve előadni. A kialakuló kép összetett, valószínűleg azért, mert a valóság is az...”

Bevezetőül az utóbbi évek eseményeiről tájékoztat a szerző, a gyors és ellentmondásos, „reform”-nak nevezett társadalmi változások ígéreteiről és buktatóiról: I. „Az út, amely a Mennyei Béke terére vezetett”. Az a tér, amely a császári hatalom jelképe volt és a régi Kína felülről kormányzott hatalmának jelképe is, diáklázadások színtere volt 1919-ben, a japán támadások elleni hazafias felbuzdulás tere 1935-ben, majd erről a térről kiáltották ki 1949-ben a Kínai Népköztársaságot; mindenképpen jelképes tehát, hogy erről a térről kísérelték meg diákmegmozdulásokkal befolyásolni a vezetést, és követelni több demokráciát: az ezredforduló óta új, sokszor idegen elveket is jelentő és Kínában szinte hagyomány nélküli, azaz talányosan sokértelmű és nem egészen világos *demokráciát*.

Egy-egy történelmi esemény a mai Kínában aligha értelmezhető, alig is érthető a múltra való hivatkozás nélkül. Az 1988-as diákmegmozdulások ellentmondásos megítélése és eredménye is csak akkor érthető, ha tudjuk, hogy az előkészítetlen és történelmi alapjaiban kellő gyökereket nélkülöző megmozdulások éppen azokat az erőket és embereket fenyegetik, amelyek a legtevékenyebbek. Így vezetnek a 80-as évek diákelégedetlenségei és megmozdulásai mindenek előtt a hatalmon lévők zavarához és gyanakvásához, s az esetleges követelések egyikének-másikának az

eltűzéséhez (II. „Kampány a politikai foglyok szabadon bocsátásáért”). Végül egy-egy történelmi esemény, valóságában is jelképesse avatott szereplők tette és szava válhat a folyamatok hivatalos magyarázatává, mint például 1988 végén: III. „Hu Jao-pang halála”. Az ő főtitkári helyét átvevő Csao Ce-jang idejében azonban folytatódnak a diákmegmozdulások, s az elégedetlenség az oldalukon álló, de természetesen a megfelelő változtatásokra képtelen főtitkár pozícióját gyengítik.

A diákok továbbra is elégedetlenek, s egyre türelmetlenebbek; 1989 áprilisában a kelet-európai gyors változások hírei is hozzájárulnak ahhoz, hogy a szerintük szükséges változásokat már követeljék is (IV. „Párbeszéd helyett éhségstrájk”). Követeléseik naiv formája nemzetközi rokonszenvet kelt irányukban, megmozdulásaik zavarba ejtően türelmetlen, államéletet bénító formája — a legfőbb állami aktust lebonyolító tér elfoglalásával — egyre nagyobb zavart és félelmet kelt a vezetőkben. Május közepén a diákok úgy látják, Gorbacsov látogatása ad alkalmat arra, hogy gyorsan teljesíték követeléseiket, ugyanakkor a kormányzat számára éppen attól válnak kényelmetlenné, hogy külföld előtt kell bizonyítaniuk a „rend”-et, és nem sikerül. Még az is kétségessé válik, hogy ki a fontosabb (V. „Ki a főszereplő: Gorbacsov vagy a diákok?”). S talán nem is a Szabadság-szobor vagy a külföldi vezető jelenlétének a Szovjetunió-beli társadalmi változásokkal fenyegető hivatalos látogatása a legfőbb oka az erőszakos megoldásoknak, hanem az, hogy Kínában a történelmi követelések ilyen hirtelen, „népi” megoldása szokatlan, elképzelhetetlen. Talán nem is az állami vezetés utasítja a katonaságot, hanem egy katonai rendelkezés, a hadsereg megmozdulására felszólító rendelkezés dönti el az állam vezetőinek magatartását is — a polgárháborús-forradalmi múlt örökségeképpen (VI. „Statárium”; VII. „Erőszak nélkül vagy erőszakkal?”).

Végül a külső-belső forrásokat egyaránt idéző szerző megkísérel igazságot tenni a valóban lezajlott történelmi események és a résztvevőknél gyakran nem kevésbé naiv, túlzó, és nem is mindig jóindulattal színezett tudósítások adatai között (VIII. „Vérfürdő a Tienanmen-téren?”). Az események és a helyszín ismeretében próbálja rekonstruálni a katonaság ténykedését a viszonylag szűk utcákban és a zsúfolt, óriási téren, a lumpen elemek részvételének lehetséges mértékét és következményeit, s nem egyszerűen a Kínai Népköztársaság lélekszámához, hanem az események jellegéhez és perspektíváihoz méri az áldozatok számát, mértékét. És zárószavában (IX. „Hogyan tovább?”) rokonszenvre ellenére igyekszik érzelemmentes objektivitással megfogalmazni a politikai vonal Kínában logikusan bekövetkező keményedését, a diákkövetelések még lassabb megvalósulását, és — ami számunkra fontosabb is, szomorúbb is — a reformok várható lassulását. Az eseménytörténetet a sajtó időszerű fotói illusztrálják, a szokásos gyenge minőségben.

A szerző tudatában van annak, hogy az események pontos történelmi elemzéséhez a háttér pontosabb ismeretére is szükségünk lesz — Csiang Cö-min új főtitkári működésének, Li Peng történelmi szerepének, Teng Hsziao-ping visszavonulásának vagy háttérbe szorulásának részleteire —, de sietségét beszámolójának frissessége menti. Jó már most is tudnunk, az eseményeknek a hírügynökségi jelentéseknél pontosabb és hitelesebb tudósításából, hogy mi is történt tavaly Kínában, nehogy valakinek eszébe jusson nálunk is, hogy Kína talán még sincs olyan nagyon messze...

Ecsedy Ildikó

Konferenciák

BEJEGYZÉSEK EGY KONGRESSZUSI NOTESZBEN (Törökország, 1988. szeptember—október)

Bejegyzések a kongresszusokon belül

A kongresszusok. A három- és négyévente tartott kongresszusok évének matematikai törvényszerűségek szerinti egybeesése és egy új kongresszus rendezése miatt 1988-ban halmozódtak Törökországban a turkológiai találkozások. Magam az öt rendezvény közül kettőn vettem részt: az Isztambuli Egyetem 6. Nemzetközi Turkológiai Kongresszusán (Isztambul, 1988. szeptember 19—23.) és a Török Nyelvtudományi Társaság 1. Nemzetközi Kongresszusán (Ankara, 1988. szeptember 26.—október). Volt ezen kívül még régészeti, folklór és török nyelvoktatási értekezés is.

Török államfők. A törökök nemzeti presztízsügyüknek tekintik a turkológiai kongresszusokat, és ezért némelyiket igen magas állami szinten rendezik. A Török Nyelvtudományi Társaság ankarai kongresszusát pl. Kenan Evren köztársasági elnök védnökségével rendezték, aki személyesen nyitotta meg a tanácskozást. A hasonló kongresszusok sorában az elsőknek idején Kemal Atatürk is ellátta ugyanezt a feladatot. Azon Németh Gyula professzort a szervezők megkülönböztetett tisztelete övezte.

A mai török népek. Annak, hogy államfői rangot adnak egy filológiai kongresszusnak, egyik oka talán az, hogy a Csendes-óceántól az Adriáig élő, kb. százmilliós törökség egyetlen nemzeti állama ma Törökország.

Sok millióan élnek a török nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek valamelyikét beszélő népek Kínában és Iránban. Afganisztánban a lakosságnak csaknem a fele török ajkú. Azt is kell tudni, hogy a viszonylag kis létszámú jakut és csuvas nép nyelvének kivételével a török nyelvcsalád többi tagjai közti különbségek többnyire még a kölcsönös érthetőség határain belül vannak.

Még mindig legalább egy millió körül lehet a Bulgáriában megmaradt törökök száma, bár a harmadik bolgár állam létrejötté óta folyamatosan tartó elvándorlásuk miatt a kezdeti 45%-ról fokozatosan csökken arányuk, 1950 óta pedig ismét a felére zuhant számuk. (A kongresszusok óta menekültek el újabb 300 000-en).

Jelentős számú török él Cipruson, Görögországban, Jugoszláviában, Romániában, Mongóliában és kisebb számban még néhány más országban Ázsiában. A közelmúltig voltak közösségeik Lengyelországban, sőt él 800 tatár még Finnországban is. És végül: legalább 40 millióan vannak a Szovjetunióban.

A törökök nemzetiségi jogai. Helyzetük és nemzetiségi jogaik országonként különbözik. A Szovjetunióban állnak legjobban dolgaik. A tagköztársaságok egy-

harmada az övék, és az ország természetes népszaporulatának legalább a felét ők adják.

Vannak török anyanyelvűek, vagy Törökországból áttelepültek Izraelben. Pár évvel ezelőtt az Állandó Nemzetközi Altajisztikai konferenciát is Tel-Avivben tartották.

Kínában saját autonóm területük van az ott élő ún. „ujgurok”-nak, akik azonban csak simán törököknek tartják magukat.

Egy ideje csak magán-könyvkiadása van az Iránban élő több millió azerbajdzsán-nak.

Jugoszláviában és Finnországban iskoláik vannak az ott élő törököknek, illetve tatároknak. Lengyelországban a második világháborúnak tragikus áldozatul estek a karaimok, és fájdalom, még a maradékuk is szétszóródott. Romániában semmiben sem különbözik a dobrudzsai tatárok helyzete az ott élő többi nemzetiségtől. Bulgáriában pedig úgy gondolják, hogy akinek bolgár nevet adnak és megtiltják, hogy más nyelven beszéljen, az attól bolgár lesz.

A nyugat-európai országokban egyre inkább gyökeret eresztenek az ott élő török vendégmunkások. Sok helyen ma már nemzetiségnek tartják és ennek megfelelően joggal ruházzák föl őket.

A vendégek. A két nyelvészeti kongresszusra Afganisztán, Bulgária, Görögország és Mongólia kivételével minden olyan (főntebb felsorolt) országból jöttek turkológusok (sokan anyanyelvűek), ahol élnek törökök. Azonkívül még tizenöt olyan országból is, ahol nincsenek törökök, csak a turkológia virágzik.

A vendéglátók. A török vendégszerető nép. És mint a törökség egyetlen nemzeti államában, érthető, hogy Törökországban mindenkit, aki az ő kultúrájukkal foglalkozik, végtelen szeretettel fogadnak, és rendkívüli tisztelettel öveznek.

Magyarok a kongresszuson. A magyarok különösképpen jól érezhetik magukat ilyen helyen. Itt meggyőződhet róla az ember, hogy joggal tartják a turkológiát a magyarok nemzeti tudományának. Előadásainkat várakozás előzi meg, fokozott figyelem kíséri, és általában élénk érdeklődés követi.

Az isztambuli kongresszuson nyolc, Magyarországról érkezett előadó volt, és — bár az egészen szűkkörű ankaraira már csak ketten maradtunk Magyarországról, — magyar és főleg magyarul tudó azért ott is volt bőven: olyan magyarok, akik a világ különböző egyetemlein oktatnak, meg olyan külföldiek, akik felnőtt fejjel — többnyire a magyar nyelvű turkológiai szakirodalom olvasása kedvéért — tanulták meg nyelvünket. A magyarul is beszélők lobbyjához tartozott Ankarában a külföldi résztvevők kétharmada, az összes résztvevőnek pedig egyharmada.

Az ankarai magyar nagykövetségre a kongresszus valamennyi magyar (állampolgárságú és származású) résztvevője hivatalos volt arra a bensőséges ünnepre, amelyen nagykövetségünk a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja címet odaítélő okiratot átadta Hasan Eremnek, Németh Gyula tanítványának, a Török Nyelvtudományi Társaság nyugdíjba vonuló igazgatójának.

Lengyelek a kongresszuson. Öröm volt egyidejűleg tagja lenni a lengyel nyelvűek (a magyarokénál szerényebb létszámú) kongresszusi lobbyjának is, ahova tartozott még a kedves Dubiński professzor, a derűs kis karaim, a lelkes Tryjarski, az örmény-kipcsak nyelv lexikográfusa, a fiatal Jankowski, aki magyarul sem beszél

rosszabbul, mint anyanyelvén, még egy lengyel hölgy és egy jovialis norvég úr, aki mint szlavista (bár kissé skandinávosan éneklő akcentussal, de) jól beszélt a lengyelt is.

A lengyel turkológia különlegessége. Egy kis magyarázat szükséges a lengyel turkológia tárgyának megértéséhez.

A vallások általában nem ismernek etnikai és nyelvi határokat, de vannak „nemzeti” vallások is. De a kivételeknek is vannak kivételei, amikor egy bizonyos „nemzeti” vallás hitvallóinak egy része nyelvet cserél (ilyenek az örmény-kipcsakok) vagy egy más nyelvű közösség egy másik nép „nemzeti” vallásához csatlakozik (ilyen a zsidózó székelly szombatosok esete).

A történelmi Lengyelország területén két olyan közösség is élt, amely a kivételek kivételét alkotta: a török nyelvű, de izraelita vallású és héber betűs írásbeliségű karaimok és a török nyelvű, de örmény katolikus vallású és írásukhoz örmény betűket használó örmény kipcsakok. E két török nyelvű népcsoport, valamint az egykoron Kelet-Lengyelországban is falusi közösségeket alkotó, de nyelvükben már mintegy kétszáz éve polonizálódott tatárok nyelvével, nyelvemlékeivel és kultúrájával foglalkozik a lengyel turkológia.

A Magyarországról jöttek előadásai. A Magyarországról érkezett előadók között Isztambulban legtöbben történészek voltak. Pálóczi-Horváth András előadásában a magyarországi kunok fegyverzetével foglalkozott, a többi előadó (Ágoston Gábor, Dávid Géza, Gaál Attila, Gerő Győző) a hódoltság korát vizsgálta. Apor Éva a budapesti Keleti Könyvtárról beszélt, Nyíri Mária a magyar rádióban elhangzott török hangjátékokról.

Ankarában Hazai György akadémikus a turkológia aktuális feladatait vázolta. Én magam Isztambulban a baskírok mágikus népi gyógymódjairól, Ankarában a baskírok babonás népi kóroktanáról beszéltem.

A kongresszusokon kívül

Fölgyorsult az élet. Annak, aki már többször megfordult Törökországban, de mégis csak ritkán jut el oda, számos változás tűnhet föl, amelyek az utóbbi években egyre meglepőbb üteműnek látszanak, és amelyeket — minden ellentmondásosságuk ellenére — egyértelműen fejlődésnek kell minősítenünk. Íme néhány megfigyelés.

Igaz, hogy tovább veszített régi varázsából Isztambul. Már nem különböznek egymástól annyira a város külön-külön sajátosságairól egykor híres kerületei. Összekeveredtek, egyformábbá váltak a dolgok, de: még több lett az étterem, még bőségesebb lett a kínálat, még mosolygósabbak a gyümölcsök és az eladók, vagyis még udvariasabb — de egyben európaibb is, már nem oly toladok — a kereskedelem. Másfél év alatt fölépült még egy Boszporusz-híd. Világ színvonalra emelkedett, de a világgpiaci ár felén termel a török textilipar. (A világgpiaci áraknál azonban még mindig sokkal drágábbak a műszaki cikkek.) 8 oldalas angol nyelvű napilapjuk van, de jó papíron jelenik meg és színes a többi újságjuk is.

Közelebb kerültek Európához. Igaz, hogy 800-szoros (nem nyolcszáz százalékos, hanem nyolcvanezer százalékos) volt tíz év alatt az infláció, de dollárra átszámítva

változatlanok maradtak az árak. A bérek és fizetések emelkedése viszont nem tartott lépést az inflációval, így az ebből élők viszonylagos helyzete mégis romlott. A nagyvárosokban nőtt a nők foglalkoztatottsági aránya. Áramlik be és élénkíti a gazdasági életet a külföldi tőke. De tőkét és civilizációt hoznak haza magukkal a vendégmunkások milliói is, akik a befogadó országoknak is egyre megbecsültebb tagjaivá válnak. Már nem annyira ráérősen dolgoznak az emberek. Már nemcsak bazári tülekedés van, hanem digitális kijelzésű pénztárgépektől keyegő sokemeletes áruházak is, áruktól roskadozó polcokkal. Igaz, hogy nőttek a társadalmi és szociális különbségek, és az egyre nehezebb megélhetésről panaszkodik mindenki, de csökkent a munkanélküliség, átlagban jobban öltözöttek az emberek, még több az autó és sokkal újabbak, az isztambuli autósforgalom már nem tűnik roncsparádénak, mint 79-ben. Jónéhány parkolóház épült Isztambul belvárosában, amelyek igaz, hogy nekünk méregdrágák, de legalább végre kocsival is meg lehet állni valahol. Jobban működnek a kerületi tanácsok: tisztábbak az utcák, gondozottabbak a parkok. Referandumot tartottak a kormány bizalmi válsága ügyében.

De élnek még a hagyományok is. Hatalmas új lakónegyedek keletkeztek Isztambulban, Ankarában, de Burszában is. Burszában azonban sajnos eltakarják a város egykoron távolból csalogató, 800 éves minaretjeit. Ankara déli részén a hegyoldalon — engedély nélkül — termésköböl rakott, az országúton haladók szemét gyönyörködtetően színes „bádóvárost” viszont szerencsére egyetlen politikus sem meri lebontatni, mert fél, hogy népszerűséget és szavazatokat veszít. Sok tucat mecset is épült Ankarában — minden kis új lakótelepi körzetben egy-egy —, amelyekbe éppúgy hívja énekével imára az igazhívőket a műezzin, mint a több száz években, és azok meg is találják a módját, hogy időt szakítsanak az imára.

Egyrészt sorakoznak a külföldi cégek csalogatóan színes, összkomfortos benzinkútjai. Új, jó utak hálózják be Anatóliát. Két angol, két német, két török nyelvű műsort foghattam ankarai szállodai szobám televízióján. Egyenesben közvetítették, amint a török miniszterelnök fogadta és fiaként keblére ölelte az olimpiai aranyéremmel megtérő török bajnokot, akinek, amióta hátat fordított szülőföldjének, Bulgáriának, újra szabad Süleymanoğluként bemutatkoznia. De egyenesben láhattuk az aranyérmes magyar bajnokok többségének is döntőbeli teljesítményét.

Az irigységeről. Találtam sok minden irigylésre méltót is e rokonszenves és velünk szintén őszintén rokonszenvező népben, amit még a 10 meg a 3 évvel ezelőtti utamhoz képest is változatlanok érzek: civilizálódásuk közben is őrzött közvetlen jóindulatukat, hagyománytisztelőtöket, vendégszeretetüket, lelkes hazafiságukat, de: főleg jövőjükét garantáló sok-sok szurtos, fürkész szemű kis imposztorukat, vagy a statisztika rideg hangján szólva, természetes népszaporulatukat.

Torma József

Kiállítások

KÖRÖSI CSOMA EMLÉKHELY SZÉCSÉNYBEN

A Kőrösi Csoma Emlékhely 1988. október 22-én nyílt meg Szécsényben. Miért itt? Mért csak most? Mért nem volt eddig hazánkban Kőrösi Csoma Sándor jelentőségéhez méltó kiállítás — múzeum — emlékhely?

A legfőbb oka a közelmúltig gyakorolt, eléggé el nem ítéhető „Erdélypolitikánk”. A másik lényeges ok, a — más téren is káros — szűkkeblű vármegye-centrikus gyakorlat, amelynek következményeként — mivel Kőrösi Csoma szülőhelye és tanulmányainak színterei nem a mai Magyarország területére, így egyik megyénk területére sem esnek — településhez köthető emlékhely sem jött létre. Pedig Csomának — nemcsak azért, mert „székely-magyarnak” vallotta magát, hanem azért is, mert nemzetünknek a „magyarok eredetének és atyafiságának felkutatására” szentelte életét — hazánk bármely pontja egyenlően lehet otthona. Szécsény joga sem volt több.

Kőrösi Csoma Sándor születésének 200. évfordulóján hazánkban nemcsak a tudományos világ ünnepelt, hanem egy viszonylag szélesebb réteg, s hogy így lehetett, azt az ünnepségek megrendezésére alakult Kőrösi Csoma Emlékapoló Bizottságnak köszönhetjük. A több évtizedes ostoba bojkott után a megemlékezések sorozata politikai tett is volt. Érdemes rögzíteni, e bojkott továbbélése nagyban gátolta kiállításunk létrehozását.

Az Emlékapoló Bizottság fogalmazta meg azt a programot, hogy Kőrösi Csoma emlékét folyamatosan ápoljuk, s ennek alapvető feltétele, hogy legyen egy objektum, ahová összegyűjthetjük a fellelhető relikviákat, dokumentumokat, Kőrösi Csomával kapcsolatos tudományos és szépirodalmat, képzőművészeti emlékeket, filmeket, sőt a sajtó ilyen tárgyú cikkeit is.

Konkrét feladatként merült fel a bicentenáriumi Kőrösi kiállításból a Kőrösi Csoma Emlékapoló Bizottság tulajdonába került képzőművészeti tárgyak és könyvek elhelyezése. Ez ügyben rengeteget fáradozott Klement Tamás és az ügy spiritusz rektora, Terjék József. Az ország minden szóba jöhető intézményét megkeresték. Eredménytelenül. Végül baráti kapcsolatok révén jutottak Szécsénybe. Itt a feltételek megteremtése nem látszott nehéznek. A Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatóságához tartozó Kubinyi Ferenc Múzeum szárny-épülete (a volt Forgách-kastély kasznárháza) megfelelőnek látszott egy Kőrösi Csoma kiállítás számára — ha helyette a múzeum régészeinek és régészeti anyagának máshol találunk helyet. Erre a célra a szécsényi Tanács átadott a múzeumnak egy épületrészt, ahová renoválás után — az átköltöztetés megtörténhetett.

Támogatást ígért a Kulturális Minisztérium, a helyi tanács és a Kőrösi Csoma Emlékapoló Bizottság. A régészek új épületének renoválása elkezdődött 500 ezer

Székely szoba

Ft-os költségvetési előirányzattal. Időközben a szécsényi Tanács elnöke nyugdíjba ment, s ezt követően az épület felújítása — amit saját költségvetési üzemük végzett — csak jövedelmező üzletet jelentett az említett tanácsnak, így nem csoda, hogy a tervezett 500 ezer Ft helyett 1 millió 200 ezer Ft-ba került a létesítmény. A Kulturális Minisztérium is úgy döntött, hogy egy fillért sem ad erre az ügyre. Minden anyagi támogatást célzó kísérletünk kudarcot vallott (Soros alapítvány, Megyei Tanács, Központi Múzeumi Igazgatóság stb.). Csak a Kőrösi Csoma Emlékapoló Bizottságtól kaptuk meg a megígért 2–300 ezer Ft-ot, amit a — sajnos szintén rossz állapotú — kasznárház felújítására kellett fordítanunk, hogy a kiállítás méltó kereteket kapjon.

Ennek az épületnek a rendbetétele a sok objektív nehézségen túl még a hatóságok bürokratikus előírásaiba is ütközött, s ennek formai kielégítése időbe és pénzbe került. (Konkrétan: annak a megterveztetése — vezető építésztervezővel — hogy az épületen *semmilyen* változtatást sem hajtunk végre, 96 ezer Ft-ba és 1 teljes évbe került). Visszapillantva még csoda, hogy 1985 felétől 1988 elejéig megteremtettük a régészek munkájához, átköltöztetéséhez a feltételeket, és a kiállítási tér kiürítése után elvégezhetjük annak rendbetételét is, amely augusztus 20. és szeptember vége között meg is történt.

Közben a kiállítás koncepcióját, amely még 1985. évi megbeszéléseink idejéből származott, újrafogalmaztuk. Tisztázódott, hogy saját erőnkől kell ezt is megoldanunk. A teljesen új alapokra fektetett kiállítás forgatókönyvi vázlatát 1986 közepén a Kőrösi Csoma Emlékapoló Bizottság összejuvételén ismertettem, azt a jelenlevők egyhangúlag elfogadták, s ennek szellemében folytattuk a munkát.

A kiállítás forgatókönyve Bethlenfalvy Géza szakmai segítségével készült. Intézményi támogatást a Tudományos Akadémia Keleti Könyvtára — Somlai György — és a Néprajzi Múzeum — F. Györgyi Erzsébet, Lágler Péter, Hováth Teréz, István Erzsébet — adott. Az utolsó héten az Iparművészeti múzeumtól — Nagy Ildikó — is kaptunk kiállítási anyagot. A kiállítás kivitelezésének anyagi bázisát a szerény múzeumi költségvetés képezte, így mindent saját szakembereinkkel oldottunk meg. Sokat köszönhetek Sárosi Ervinnek, aki Csoma nyomait követve közvetlen tapasztalatait osztotta meg velem. Tibeti fotókon túl, a hátizsákjában cipelt mani követ, az expedíció másik résztvevője, Sáfrány József pedig tibeti öltözetet ajándékozott múzeumunknak.

A bicentenáriumi Kőrösi kiállítás szinte kizárólag képzőművészeti és könyvészeti anyagot hagyott ránk. Nem bővelkedtünk kiállítási tárgyokban. Ez részben természetes, hiszen Kőrösi Csomával kapcsolatos személyes tárgyakról nincs tudomásunk, nincs eredeti tibeti—angol szótárunk, nyelvtanunk, az Alexander könyvek eredeti példányait sem kaphatjuk meg. Tehát csak másodlagos anyagra támaszkodhattunk: dokumentumok, levelek másolatai, könyvek, korabeli ábrázolások, korabeli használati és kultikus tárgyak jöhettek számításba.

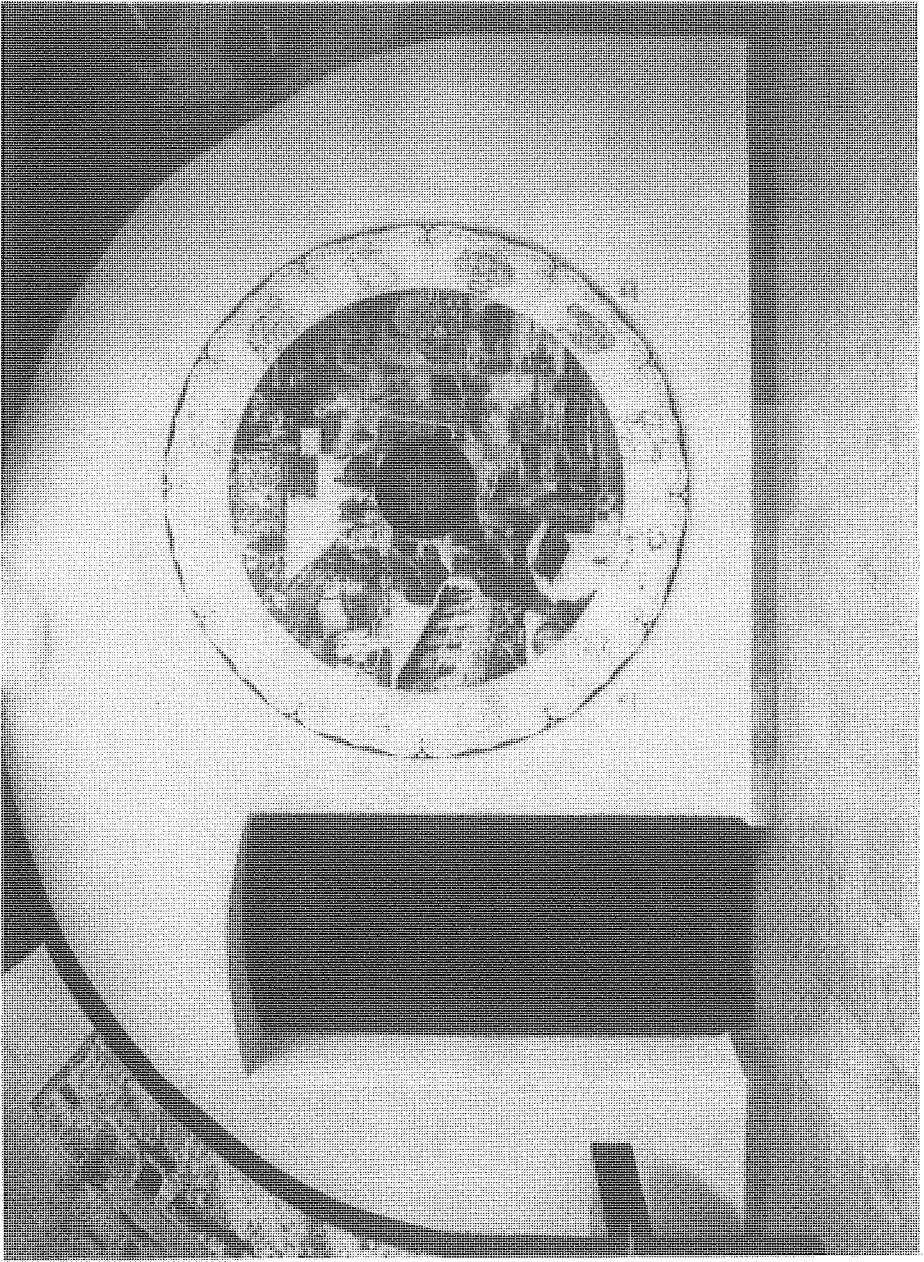
Munkánkat az a felismerés vezérelte, hogy stabil, kikezdzhetetlen példaképekre szükségünk van, és példaképadásra napjainkban félelmetesen aktuálissá vált Kőrösi Csoma élete. Széchenyi István 1859-ben így fogalmaz: „...Nem magas helyzet, nem kincs a nemzetek védőre, hanem törhetetlen honszeretet, zarándoki önmegtagadás és vas akarat. Vegyetek példát hazánk nagyai és gazdagai egy árva fiún, és

„Kőrösi Csoma Szentély” buddhista kegytárgyakkal

„Kőrösi Csoma Szentély” buddhista olárral és műtárgyakkal

Cucina die tibetischen

legyetek hú magyarok tettel, nem pusztá szóval, áldozati készséggel és nem olcsó fitogtatással.”

Egyszerű szavakkal, kiállításunk célja: kegyelet, tiszteletadás és példa. Példa arra is, hogy a tudomány művelése teljes, szép életet adhat.

Tekintsük át vázlatosan mit láthatunk a kiállításon.

„Béke a belépőkre, a kimenőkre” olvasható a bejárat fölött egy székely kapufelirat nyomán (tán korán elhagyott szülőháza kapujáról). Az első kis szobában Kőrösi Csoma születésére, első iskolájára, szülőhelyére, Kőrösre vonatkozó dokumentumok, asszociatív képek villantják fel gyermekkorai környezetét. Érdekes dokumentum Losonczy István *Hármas kistűkör* c. munkájának egy példánya, amelyből a kisdiák a hármasság történetét tanulta, a hun—avar—magyar azonosságot, kontinuitást. Innen bepillantunk egy életszerűen berendezett székely szobába: lehetett volna akár apjának, Csoma András káplárnak szobája is, aki ennek a háromszéki községnek katonai előjárója volt. A falon a nagyenyedi Bethlen kollégium képét látjuk. Itt folytatta iskoláit. Eleinte szolgadiák volt, keményen dolgozott, hogy tanulhasson. *És tanult!* „Kilencven tanuló közt már az első évben legelső volt...” — emlékezik tanultársára.

A következő szoba egy kicsit nagyobb — itt mutatjuk be Csoma életének 1807—1819 közé eső szakaszát. Nagyenyedi főiskolai évei, göttingeni tanulmányai a tudatos készülődés jegyében telnek el. 13 nyelvet tanul meg, földrajzi ismereteit bővíti, még orvostant is hallgat. Kiemeljük: sokat köszönhet az orientalista Eichornnak, akitől arabul is tanul, de jelentős Blumenbach professzor szerepe, aki antropológiai érvekkel a magyarok ázsiai rokonságára hívta fel a figyelmét.

És indul Keletre: „azon fáklyánál fogva melyet Németországban gyűjtöttem volt meg, elindultam nemzetem eredete felkeresésére.” A negyedik szobában: itt vagyunk Ázsiában. 20 m²-es térképen követhetjük Csoma útját — Nagyegyedről Tibetig — Tibettől Kalkuttáig — Kalkuttától Dardzsilingig, de soha el nem ért célját is feltüntetjük.

Két nagyméretű tibeti életkerék mintájára megalkotott fotómontázs érzékelteti tibeti, ill. indiai tartózkodásának körülményeit, jelentős mozzanatait.

Bepillantunk egy tibeti (nevezetesen éppen a zanglai) buddhista kolostor cellájába, amit Baktay Ervin helyszíni rajza alapján építettünk fel, és autentikus dokumentumok alapján rendeztünk be. Azt hiszem érzékelhetőek azok a nagyon mostoha körülmények, amelyek között Szangye Puncog tudós láma vezetésével tanulmányait és irodalmi munkáit végezte.

Ezt a munkásságot mutatjuk be, a lehetőségekhez mérten — eredeti művek, kéziratok másolataival — a tibeti-angol szótár és nyelvtan hasonmás példányaival. Itt láthatóak a tudományos világ elismerésének dokumentumai: három tudós társaság választotta a tagjai közé. Végül: 1842. Elindult — lelkiismeretétől hajtva — eredeti célja felé: „Calcuttát elhagyni szándékozom, azon reményben, hogy ha lehetséges körutat tegyek Közép-Ázsiában”. Sajnos ez már nem adatott meg neki.

A kiállítás utolsó helyiségébe vezető átkötő folyosón tallózhatunk a Kőrösi Csoma Sándorral foglalkozó művek címlapjai között. Ha valakit mélyebben érdekel ez a téma, az innen nyíló kis olvasó szobában olvasgathatja a birtokunkban levő Kőrösi Csoma irodalmat.

A zanglai cella

Az életút bejárása után végül Csoma emléke előtt tiszteleghetünk. Egy buddhista szentély hangulatát idéző szobában buddhista-lámaista kultikus és művészeti tárgyakkal, képekkel, áldozati edényekkel utalunk arra a világra, ahol Kőrösi Csoma Sándor munkálkodása nyomán egy új tudományszak született: a tibetisztika.

Konklúzióként a MTA-nak a Kőrösi Csoma síremlékén elhelyezett táblája összegezi az egész világnak: A keleti nyelvtudomány alapvető nagysága. Nekünk, honfitársainak még: a hazaszeretet és tudós önfeláldozás örök példája.

Eredeti terveinknek megfelelően tehát a kiállítás elkészült. Az Emlékhely további kialakítása viszont megakadt. A Kőrösi Emlékkert nem épülhet tovább, mert nincs rá pénzünk, pedig szerves része az Emlékhelynek. Az itt kialakított sétányon, a telepített egzotikus növények között tett séta után léphetne be a látogató a kiállításba. Terveztünk ide egy csortent és egy nagyméretű imamalmot is. Ugyanígy anyagi okok teszik lehetetlenné az épület arkádjai alatti — Csomához kapcsolódó — galéria létrehozását.

Mindezeknél nagyobb probléma az állandó, főállású szakember foglalkoztatásának hiánya, akinek feladata lenne az Emlékhely „élővé” tétele. Napi gyűjtés, a sajtó figyelése, levelezés, előadások szervezése, megtartása. A Szécsényi Múzeumbaráti Kör lelkes titkára, Horváth Béláné, az előbb említett feladatokból — a lehetőségekhez képest — sokat vállalt: társadalmi munkát és előadásokat szervezett, kapcsolatot tartott a Kőrösi Csoma Sándorról elnevezett intézményekkel. Átvette Petko Iván eddig összegyűjtött Kőrösi Csoma cikkgyűjteményét, a létesítmény számára biztosította a helyi múzeumbaráti kör pártfogását.

Bernard Le Calloc'h úr, Kőrösi Csoma jeles kutatója és tisztelője, rendszeresen küldi Párizsból a Csomával kapcsolatos cikkek, tanulmányok példányait. Tájékoztat saját kutatásának újabb eredményeiről, publicációiról még más országok folyóirataiból is. Természetesen ezek feldolgozása, rendszerezése szintén szakembert igényelne. Elképzelhető lenne egy alapítvány, amelynek összegéből ha nem is egy Szécsényben élő, de a témához kötődő érdekltségű szakembert alkalmazni lehetne kötetlen munkaidőben végzendő, az előbbieken vázolt feladatokra, valamint tibeti tárgyak gyűjtésére. Az is vágyálmunk, hogy a kiállításunk tárgyi anyaga a saját anyagunkból kerüljön ki. A vázolt anyagi helyzetünkben mindezt csak szponzorok és adományozók segítségével oldhatnánk meg.

Presits Antal

KAKUK ZSUZSA : AZ ANKARAI EGYETEM HUNGAROLÓGIAI INTÉZETE

Kemal Atatürk a modern török állam, s annak keretei között a moder török kulturális és tudományos élet megteremtője különös érdeklődést tanúsított a magyar tudomány és kultúra iránt. Nemzetformáló munkájában rendkívüli súlyt kapott a török nyelv megújítása, az új írásrendszer bevezetése. Ehhez a munkához a török tudósok megkülönböztetett figyelemmel tanulmányozták a magyar nyelvújítás eszközeit és eredményeit. Az új ábécé megteremtésénél pedig a török és magyar nyelv rendszerének hasonlósága (ragozás, magánhangzó-harmónia stb.), a két nyelv közel azonos artikulációs bázisa kézenfekvővé tette a magyar írásrendszer iránti érdeklődést. Ismeretes, hogy Atatürk maga is tanulmányozta Németh Gyulának a „Sammlung Göschen” sorozatban kiadott, német nyelvű török nyelvkönyveinek (1916, 1917) latin betűvel átírt török szövegeit. A budapesti egyetemen már több mint félévszázada működő Turkológiai Tanszéken folyó kutatások sem voltak ismeretlenek a török kutatók előtt.

Ilyenképpen érthető, hogy amikor a 30-as évek elején az Ankarai Egyetem felállításának gondolata megszületett, abban egy Hungarológiai Intézet terve is szerepelt. Atatürk érdeklődésének felkeltésében nem kis szerepet játszott Köprülüzade Mehmet Fuat, a kiváló török irodalomtörténész, akit szoros szálak fűztek a magyar tudományos élethez.¹

I. szakasz (1935—1948)

Az Ankarai Egyetem „Bölcsészeti Kara” — amit itt „Nyelvi és Történeti-Földrajzi Kar”-nak neveznek,² kezdetben egy régebbi épületben, az ún. Alapítványi épületben kapott helyet. 1936. jan. 12-én volt az ünnepélyes megnyitás, melyen maga Kemal Atatürk is részt vett miniszterei és a diplomáciai kar jelenlétében.

A felállított Hungarológiai Intézet³ feladata — Atatürk szándékainak megfelelően — a Magyarországon már régóta folyó turkológiai kutatások eredményeinek és módszereinek a török tudományos életbe való átültetése, közös magyar—török munkák megindítása, a meginduló török nyelvészeti és történeti kutatásokra török szakemberek képzése, a magyar nyelv megtanítása, a magyar történelem és irodalom megismertetése. Az újonnan megalakult Intézet élére Rásonyi László magyar turkológus került.⁴

Rásonyi 1934 tavaszán a Török Nyelvtudományi Társaság⁵ meghívására előadást tartott Ankarában a középkori török—magyar érintkezések nyelvi — főleg onomatológiai — és történeti kérdéseiről. A nagy érdeklődést kiváltó előadás felkeltette

Atatürk figyelmét is, és megbízta Rásonyt a felállítandó Hungarológiai Intézet megszervezésével és vezetésével. Így került Rásonyi 1935 őszen Ankarába, mint a Kar egyik első, külföldről érkezett professzora.⁶

Rásonyi László 1935—1942-ig, hét éven át vezette az intézetet, amely 1939-ben átköltözött a Fakultás monumentális, új épületébe. Itt a Hungarológiai Intézet lett az egyik legszebben berendezett intézet. A 150 négyzetméteren belül egy nagy (10 × 12 m) szemináriumi és könyvtárhelyiséget alakítottak ki, itt folyt az oktatás és a könyvtári munka. Ehhez két kisebb (4 × 4 m) professzori és asszisztensi szoba csatlakozott. A könyvtár állománya ekkor már meghaladta a 2000 kötetet.

A könyvtár az akkori magyar Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium hathatós segítségével alakult ki. Az itthonról kapott könyvajándékok mellett a törökök is biztosítottak bizonyos összeget a könyvbeszerzésre. 1942-ben, amikor Rásonyi visszatért Ankarából, a könyvállomány 3000 kötet körül volt. Magába foglalta a hungarológiai alapkönyveket és folyóiratokat, valamint a legfontosabb turkológiai könyveket. A könyvanyagot gramofonlemezek, diapozítívek, térképek gyűjteménye egészítette ki.

Az újonnan megnyílt Kar 1936-ban mindössze 90 elsőéves hallgatóval indult. Közülük 6 jelentkezett hungarológiai szakra. Még ebben az évben vettek fel a Karra újabb hallgatókat, a magyar szakosok száma is megnőtt: az első évben 16-an jártak rendszeresen az órákra. A hallgatók száma a továbbiakban is 10 és 20 között mozgott. A négyéves képzési idő alatt elsajátították a magyar nyelvet, ismereteket szereztek a magyar történelemből, irodalomból, nyelvészetből, különös tekintettel a török—magyar kapcsolatokra. Az előadások török nyelven folytak. 1939-ben kitűnő eredménnyel tette le vizsgáit az első végzős magyar szakos hallgató, Celile Batur, aki később az anteb-i gimnázium történelem szakos tanárnője lett. Azután sorban végeztek olyan fiatalok, akik később a török tudományos és kulturális élet kiválóságai lettek, mint pl. a Magyarországon jól ismert Tayyib Gökbilgin és Şerif Baştav történész professzorok, Ibrahim Kafesoğlu az isztambuli, Ahmet Temir az ankarai egyetem professzora, Nazim Özkan az isztambuli egyetem főtitkára, Ahat Ural Bikkul a Topkapi Szeráj Múzeum fegyvermúzeumának igazgatója, és más közéleti személyiségek mint pl. Ziya Tugal, Hidayet Gürsoy, Nazim Tarhan, Sami Özerdim, Behcet Taner.

A hallgatók képzésében nagy jelentőségű volt, hogy már a második évben sikerült eljutniuk a Debreceni Nyári Egyetemre. 1937—42-ig a török hallgatók a rendszeresen járó vendégei voltak Debrecennek, többen közülük a Nyári Egyetem befejezése után még hat hétig itt maradtak, s különböző közgyűjteményekben (Magyar Nemzeti Múzeum, Néprajzi Múzeum, Levéltár stb.) gyarapították magyar nyelvi és szakmai ismereteiket. A Hungarológiai Intézet hallgatóihoz csatlakoztak a Mezőgazdasági Intézet (Yüksek Ziraat Enstitüsü) hallgatói, akik elsősorban a magyar állattenyésztés tapasztalatainak elsajátítása végett jártak éveken át rendszeresen Magyarországra. A Debreceni Nyári Egyetem hallgatói közül több alkalommal a török hallgatók érték el a legjobb eredményt, számuk is a legmagasabb volt, 1938-ban pl. 19, 1939-ben 22.

A hallgatók magyar nyelvtudásának előrehaladtával elkezdték törökre fordítani a magyar szépirodalmi műveket és szakmai cikkeket, könyveket. Tayyib Gökbilgin történelmi folyóirataink számos cikkét fordította törökre, majd elkezdte Takáts

Sándor „Rajzok a török világból” c. könyvének fordítását.⁷ Şerif Baştav — róla később még többször lesz szó — Moravcsik Gyula és Németh Gyula cikkeinek fordítása mellett egy nagyobb munkához, a Németh Gyula szerkesztette „Attila és hunjai” c. gyűjteményes munka lefordításához is hozzákezdett.⁸

A magyar szépirodalmi művek fordítása is 1939—40-ben indult meg. Az első fecskék nem a magyar irodalom legjobbait képviselik, de a törökök érdeklődését is szem előtt kellett tartani. 1940-ben megjelenik Földes Jolán „A halászó macska utcája” és Földi Mihály „A század asszonya” Zahir Törümküney fordításában, majd 1941-ben ugyancsak tőle Zilahy Lajos „Két fogoly” c. regényének fordítása. Hüseyin Namik Orkun és Ziya Tugal tollából ismertetések jelentek meg a magyar irodalomról. Sami Özerdim magyar költőktől, Petőfitől, Adytól fordított verseket, és tanulmányokat írt Mikesről, Madáchról, Gárdonyiról.⁹

Az Ankarai Hungarológiai Intézetnek és vezetőjének kiemelkedő szerepe volt ekkoriban a török—magyar tudományos kapcsolatok szervezésében. Mindjárt a Kar és Intézet működésének elején, 1937 szeptemberében került megrendezésre a Török Történeti Kongresszus. A Dolma Bahçe-ban rendezett kiállításnak a közép-ázsiai törökségre és a magyar történelemre vonatkozó anyagát Rásonyi irányításával állították össze. A kongresszuson hat magyar tudós vett részt: Alföldi András, Fehér Géza, Fettich Nándor, Moravcsik Gyula, Rásonyi László és Zichy István. Előadásai a régi török—magyar kapcsolatokkal foglalkoztak.

A fentiekén kívül még sok magyar tudós járt ekkor Törökországban, mint pl. Fekete Lajos, Palotay Gertrud, Halasi Kun Tibor és a Magyar Néprajzi Múzeum baskír származású kutatója, Tagán Galimdzsán. A legnevezetesebb természetesen Bartók Béla 1936-os törökországi útja volt. Ezt a zenetörténeti jelentőségű utat Rásonyi László készítette elő.¹⁰

A török—magyar kulturális és tudományos kapcsolatok kibontakozásához nagyban hozzájárult ezekben az időkben Hamit Zübeyr Koşay archeológus és folklorista, a török múzeumok országos igazgatója, aki rendkívüli aktivitással támogatta a Hungarológiai Intézet munkáját, s általában a török—magyar kapcsolatokat minden formáját.¹¹

1941-ben Rásonyit kinevezték a kolozsvári egyetem újonnan felállított török nyelvészeti és történeti tanszékére. 1942 júniusában ezért elhagyta Ankarát. (Rásonyi méltatására még visszatérünk ankarai működésének második szakaszát ismertetve.)

Rásonyi helyét és munkáját Halasi Kun Tibor vette át. 1943—1948-ig volt a Hungarológiai Intézet megbízott vezetője. A magyar kulturális kormányzat az 1948. évi magyarországi változásokat követően Halasi Kun Tibort visszahívta, s nem nevezett ki új vendégtanárt.¹² Halasi Kun Tibor még három évig maradt Ankarában, 1951 végén meghívást kapott a New-York-i Columbia Egyetemre, ahol egy Közel-Kelet nyelveivel, kultúrájával és történetével foglalkozó tanszék felállításával bízták meg.¹³

Halasi Kun Tibor munkáját kezdettől fogva tágan érdelemzte: az oktatás mellett nagy fontosságot tulajdonított a magyar szépirodalmi és tudományos művek török-re fordításának és a sokoldalú kulturális tevékenységnek.

Az Intézetben — nagyrészt a korábbi tanítványokból — ekkorra már kialakult egy fordító gárda, amellyel el lehetett kezdeni a magyar művek törökre fordítását.¹⁴ Fordító-lektor minőségben ki volt nevezve az Intézethez Eckmann János is, aki a háborús években ösztöndíjasként rekedt Ankarában.¹⁵

Az Intézet a Török Kulturális Minisztérium (Kültür Bakanlığı) Fordító Irodájának (Tercüme Bürosu) támogatásával megindította a „Klasszikus magyar szépirodalmi művek” és a „Modern magyar szépirodalmi művek” fordítás-sorozatát. Mindkét sorozatban 36—36 művet terveztek megjelentetni. A kiadáshoz szükséges költséget a Török Kulturális Minisztérium megszavazta, részben át is utalta az Intézetnek. Ha a sorozatokban nem is tudták a tervezett köteteket mind megjeleníteni, 16 kötet napvilágot látott Halasi Kun Tibor szerkesztésében és előszavával.¹⁶

Egyidejűleg megindult az Intézet tudományos kiadványsorozata is, „A Hungarológiai Intézet kiadványai”. A tervezett hét kötetből három nagy jelentőségű kötet valósult meg: Eckmann János magyar irodalomtörténete, Eckhart Sándor magyar történetének és Ligeti Lajos Ismeretlen Belsőázsia-jának fordítása.¹⁷

Nem valósult meg a Török Történettudományi Társasággal közös kiadásúnak tervezett önálló „Monumenta Turco-Hungarica” c. sorozat, amely a magyar vonatkozású török adóösszeírásokat tartalmazta volna, s a török nyomdászat magyar származású megalapítójáról, Ibrahim Müteferrikről elnevezendő folyóirat.

A hallgatók száma ezekben az években 4—5 körül, a könyvszaporulat évente pár száz körül mozgott. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet egykori könyvtárát sikerült az elkobzástól megmenteni (kb. 1000 kötetet), a könyvanyag egy jelentős része később a Hungarológiai Intézetbe került.¹⁸

II. szakasz (1949—1971)

Az áldatlan politikai helyzet, a hidegháború ezekben az években kedvezőtlenül hatott a más politikai rendszerhez tartozó törökökkel való együttműködésünkre. Eddig kiépített kapcsolataink megszakadtak, jobb esetben elsorvadtak, vegetáltak. Ez lett a sorsa a Hungarológiai Intézetnek is. Fokozott hálával tartozunk azoknak a török kollégáknak — Tayyib Gökbilginnek, Hamit Zübeyr Koşaynak, Şerif Baştavnak, Hasan Erennek és másoknak —, akik a kedvezőtlen, sokszor ellenséges légkörben sem szüntek meg barátaink lenni, és igyekeztek jobb időkre átmenteni az Ankarai Egyetem Hungarológiai Intézetét.

Halasi Kun Tibornak az Intézettől való távozása után az 1948 őszen Törökországba hazatérő Şerif Baştav, a Hungarológiai Intézet legelső tanítványainak egyike kapott megbízást az Intézet irányítására s az órák megtartására. 1955-ben kinevezték őt az Ankarai Egyetem Középkori Történeti Tanszékének docensévé, s mivel a Hungarológiai Intézetben a hallgatók létszáma nem haladta meg a tízet, az Intézet működése mintegy 7 évig szünetelt. 1962-ben hosszabb németországi tartózkodás után Törökországba visszatérve kezdett újra oktatni a Hungarológiai Intézetben.

Şerif Baştav Rásonyi tanítványaként 1940-ben végzett a Hungarológiai Intézetben. 1942 és 48 között Budapesten folytatta tanulmányait: turkológiát és bizantológiát tanult Németh Gyulánál, Fekete Lajosnál, Ligeti Lajosnál és Moravcsik Gyulánál. Moravcsiknál készítette el doktori disszertációját, amely meg is jelent

nálunk 1947-ben.¹⁹ Több jelentős magyar tudományos művet fordított le törökre.²⁰ (Hungarológiai munkásságára a harmadik szakaszban még visszatérünk.)

Közben idehaza Rásonyi László nyugalomba vonult az MTA Könyvtára Keleti Gyűjteményének vezetői posztjáról. Saját szándékával is megegyezett egykori ankarai tanítványainak azon igyekezete, hogy újra meghívják őt a Hungarológiai Intézetbe. Ankarai működésének ezen második szakasza 1963-tól 1971-ig, nyolc évig tartott. A politikai légkör is enyhült közben valamelyest, kedvezőbb — bár a korai évekhez nem hasonlítható — körülmények között láthatott újra munkájához.

1963 júniusában Ankarába érkezve tapasztalhatta, hogy az Intézet megvan ugyan, de működése stagnál. A helyiségek közül a két tanári szobát elvették, csak a nagy könyvtárszoba maradt meg, később ebből falaztak el két kis tanári szobát. A nagy helyiséget a benne lévő könyvekkel együtt Şerif Baştav különféle elidegenítési kísérletekkel szemben is megőrizte, bár a könyvanyag alig szaporodott.

A könyvtár anyagának felfrissítésében nagy szerepet játszott a tudományos és kulturális nemzetközi kapcsolatainkat akkoriban irányító és szervező Kulturális Kapcsolatok Intézete. Rásonyinak sikerült cserekapcsolatot létrehoznia a MTA könyvtárával is. Ilyenképp a legszükségesebb könyvek — bár bonyolultabb és nehezebb úton — újra kezdtek eljutni az Intézetbe, s a legégetőbb hiányokat folyamatosan pótolni lehetett.²¹

A hungarológiára mint főszakra általában évente 4–5 hallgató jelentkezett. 1967-ben bevezették azt a lehetőséget, hogy a könyvtár és történelem szakos hallgatók 2 éves időtartamra mellékszakként is felvehették a hungarológiát. A nagy érdeklődés miatt a hallgatók száma hirtelen megugrott, már ebben az évben 33 elsőéves és 14 másodéves hallgatója volt az Intézetnek. A hallgatók magas száma ezután is megmaradt, 1969-ben volt a legmagasabb: 54 fő.

E létszámnövekedés természetszerűleg minőségi romlást hozott magával. A hallgatókat nem a hungarológia iránti érdeklődés, hanem az egyetemre való könnyebb bejutás lehetősége irányította erre a szakra. Az oktatás a korábbi tudományos képzés helyett teljesen a gyakorlati nyelvtanítás felé tolódott el. Az oktatás és a szakmai irányítás igen nagy terhet rótt az Intézetre. Ebben segítségére voltak Rásonyinak az itthonról küldött nyelvtanárok, lektorok, 1968-ban Bognár József, 1969–73-ig pedig Fekete István személyében. Előttük egy évig Káldy-Nagy Gyula, az ELTE Török Tanszékének akkori adjunktusa, jelenleg professzora volt az Intézet vendégtanára.

A még mindig kedvezőtlen politikai légkör miatt nem lehetett felújítani a háború előtt oly hatásosnak bizonyult Debreceni Nyári Egyetemen való részvételt: a török hatóságok nem engedtek diákokat Magyarországra. A baj kölcsönös volt: magyar diákok sem mehettek Törökországba. Ösztöndíjakról még kevésbé lehetett szó. A Hungarológiai Tanszéken 1969-ben végzett Mustaheddin Karakurt pl. megkapta ugyan a két évre szóló állami ösztöndíjat a budapesti egyetemre, hogy itt magyar irodalomtörténetből doktoráljon, de az engedélyt utóbb visszavonták, s M. Karakurtot Budapest helyett Bécsbe küldték magyar irodalmat tanulni.

Ilyen kedvezőtlen körülmények között, amit még a Törökországban dúló infláció is mérgezett, mégiscsak születtek eredmények. Az új hallgatók között is akadtak a

hungarológia iránt, elsősorban a magyar irodalom iránt komolyan érdeklődök. Rásonyi László, Şerif Baştav és Hasan Eren közreműködésével újra átgondolták és megtervezték a magyar szépirodalmi művek fordításának programját. A fordításban a régebbi tanítványok mellett a jelenlegiek közül is részt vettek néhányan. Elkezdték a magyar költészet török nyelvű antológiájának munkáit is. Ez az 1961-ben Budapesten megjelent „Szenvedélyek tengere” (válogatta és szerkesztette Hazai György, az utószót írta Rásonyi László) c. török költészeti antológia mintájára tervezett magyar költészeti antológia lett volna.²²

Jelentős kultúrtörténeti esemény a török—magyar kapcsolatok alakulásában, hogy ezekben az években történnek meg az előkészületek a Bartók Archívum kiadására, a török Adnan Saygun zenetudós és komponista közreműködésével és Rásonyi hathatós segítségével.²³ Sajnos azonban közben Rásonyi szembetegsége nagyon előrehaladt, ankarai tartózkodásának utolsó éveiben már nagyon gyengén látott, s ez nehézséget okozott munkájában.

A törökök nagyra értékelték Rásonyi munkásságát. A Történettudományi Társaság tiszteleti tagjává, a Nyelvtudományi Társaság levelező tagjává választotta. 1971-ben tért haza végleg Ankarából, s mintegy búcsúzóul ugyanezen évben jelent meg Törökországban egy nagyhatású, azóta több kiadást megért műve, a *Tarihle Türklük* (A törökség a történelemben), amely különös tekintettel van a történelemben szerepet játszó török népeknek a magyarsággal való kapcsolataira.²⁴

III. szakasz (1972—1989)

Rásonyi hazatérével ismét nehéz idők jöttek a Hungarológiai Tanszékre. 1972-től napjainkig, két alkalommal is váltva egymást — más elfoglaltságuk mellett —, Hasan Eren és Şerif Baştav irányította a Tanszékot.

Hasan Eren kiemelkedő egyénisége a török nyelvtudománynak, egyúttal jelentős személy a magyar nyelvtörténeti és turkológiai kutatásokban. Személyében tehát olyan tudós került az ankarai Hungarológiai Tanszék élére, akinek szinte gyermekkorától szoros kapcsolata volt a magyarsággal. Ezt a feladatot azonban számos más hivatalos elfoglaltsága, mindenekelőtt az Ankarai egyetem Török Nyelv és Irodalom Tanszékének vezetése mellett vállalta.²⁵

1974-ben felváltotta őt — most már professzori rangban — Şerif Baştav, majd az ő nyugdíjba vonulásakor, 1982-ben újra átvette Hasan Eren, s ezt a funkciót nyugdíjba vonulásáig, 1986-ig viselte. Şerif Baştav meghívott professzorként még további két éven át segítette a tanszék munkáját: órákat tartott, irányította a hallgatók diplomamunkájának elkészítését.

Jelenleg a Nyugati (vagy Modern) Nyelvek Osztályán belül a Német Tanszék vezetője, Yüksel Baypınar irányítja egyúttal a Hungarológiai Tanszék munkáját is.

A török—magyar kapcsolatokban jelentős állomás volt az 1976-os esztendő. II. Rákóczi Ferenc születése 300-dik évfordulójának tiszteletére az Isztambuli Egyetemen török és magyar tudósok részvételével 4 napos tudományos ülésszakot rendeztek. A szervező bizottság elnöke a Hungarológiai Intézet egykori neveltje, a török—magyar történelmi kapcsolatok kutatója, a magyarul kitűnően tudó Tayyib Gökbilgin volt. Részt vett az ülésszakon az ekkor már 80-dik évéhez közeledő H.

Zübejr Koşay, Şerif Baştav és számos, Rákóczi-val és korával foglalkozó török kutató. Magyar részről pedig az ELTE Bölcsészeti Karának dékánja és több tanára.

A tudományos kapcsolatok felélénkülése mellett ennek a konferenciának az ifjúság szempontjából is rendkívüli jelentősége volt. Megtört a jég: több mint 30 év után először nyílt lehetősége arra, hogy turkológus szakos magyar diákok kimehessenek Törökországba. Az ELTE Török Tanszékének oktatói s a JATE Altajisztikai Tanszéki Csoportjának egy oktatója mellett hat egyetemi hallgató is részt vehetett a konferencián.

Ennek a látogatásnak a hatására került bele a török—magyar kulturális kapcsolatokat rögzítő államközi megállapodásba a hallgatók cseréje. Ennek alapján az ELTE török szakos és a JATE altajista szakos hallgatói (évente három személy) rendszeresen részt vesznek a külföldiek számára szervezett három hónapos Isztambuli Nyári Egyetem nyelvkurzusán, az Ankarai Egyetem hungarológia szakos hallgatói pedig — ugyanilyen feltételek mellett — a Debreceni Nyári Egyetem kurzusán. Ezt a lehetőséget mind a magyar, mind a török fél rendszeresen kihasználja, s a kölcsönösen fokozódó érdeklődés miatt remélhetőleg a közeljövőben sor kerül a keretszámok növelésére. A szerződésnek egy másik pontja a turkológiával foglalkozó oktatók és kutatók számára is biztosít — jelenleg elég szűk keretben — kiutazásokat, tanulmányutakat. 1989-től kezdődően az Ankarában működő *Tömer* elnevezésű nyelviskola is fogad nyaranta magyar ösztöndíjasokat.

Şerif Baştav és Hasan Eren vezetése alatt, az ő oktatói és tudományos irányításuk mellett nőttek fel a Tanszék jelenlegi fiatal munkatársai: Hicran Akın docens,²⁶ Vural Yıldırım kutató²⁷ és Naciye Güngörmüş asszisztens. A török kollégák munkáját — s itthon a miénket — segíti, hogy a hatvanas évek közepétől kezdve — ha nem is mindig zökkenőmentesen — államközi megállapodás alapján működik a török—magyar lektorcsere. Az ELTE Török Filológiai Tanszékén rendszeresen van török nyelvi lektor,²⁸ az Ankarai Egyetem Hungarológiai Tanszékén pedig magyar nyelvi lektor.²⁹ Ankarában működő jelenlegi lektoraink nagyon túlterheltek, heti óraszámuk a 20-at is eléri. A magyar nyelv tanítása mellett magyar nyelvtörténeti és irodalomtörténeti előadásokat is tartanak. Ugyanakkor elkezdték a leginkább hiányzó segédeszközök, a magyar—török és török—magyar szótár összeállítását.³⁰

A Tanszék mai helyzetével kapcsolatban a következő problémákra kell rámutatnunk: Túlágosan nagy a hallgatók száma (nagy részük csak azért jár egyetemre, hogy diplomája legyen, amit az egyetem elvégzése után nem tudnak használni).

A nagyszámú hallgatóság oktatása teljesen leköti az oktatókat, akiknek nem marad idejük-energiájuk tudományos munkára, fordításra. De az oktatásban sem teszi lehetővé a hallgatókkal való elmélyültebb foglalkozást.

A Tanszék nem rendelkezik megfelelő számú és színvonalú oktatási segédanyaggal, nincs közvetlenül törökök számára készült magyar tankönyv, az olvasó és gyakorló könyvek régiek, elavultak.

A könyvtár nem gyarapszik rendszeresen a hungarológiai könyvekkel.

A hallgatók cseréjének keretszáma (az isztambuli, ill. debreceni nyári egyetemen) a magyar turkológus szakos hallgatók számára elégséges — biztosítani tudjuk,

hogy az ötéves képzési idő alatt legalább egyszer minden hallgató eljusson egy három hónapos kurzusra —, de nem elég a 40—45 magyar szakos török hallgató számára.

Mindkét részről kevés az oktatók és kutatók utazási lehetősége.

Az Ankarai Hungarológiai Tanszék nehézségein a következőkkel tudnánk segíteni:

A személyi feltételek javításával: két lektor rendszeres kiküldése mellett — a régi és jó hagyományoknak megfelelően — egy professzor kiküldésével, aki kézbe tudná venni a jelenleg kissé zilált állapotban működő, szakvezetéssel nem rendelkező Tanszékét. A professzor fogadásának anyagi és egyéb feltételeit a törökök örömmel biztosítanák.

Felfrissíteni a könyvtár állományát és folyamatosan küldeni a szükséges segéd-eszközöket, a régebbi, de hiányzó és a mai hungarológiai szakkönyveket, folyóiratokat. Kibővíteni a hallgatók helyszíni nyelvtanulásának lehetőségét, a csak három hónapos és elég laza szervezésű nyári egyetemek mellett féléves vagy egyéves tanulmányi ösztöndíjakat létrehozni (kölcsonösségi alapon, magyar turkológus hallgatók számára is).

Ugyancsak bővíteni mindkét oldalon az oktatók és kutatók utazási lehetőségeit.

Mind török mind magyar részről mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy a régi hungarológiai intézmény a legkedvezőbb körülmények között működjön, s a török—magyar tudományos és kulturális kapcsolatoknak fontos, alkotó műhelye lehessen.

JEGYZETEK

1 Köprülüze Mehmet Fuatot (1890—1966) 1938-ban a Kőrösi Csoma Társaság, 1939-ben pedig a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjai sorába választotta. Munkásságát halála után Németh Gyula értékelte: *Acta Orient. Hung.* XX. 1967, 363—366. Századik születésnapjára (1990) a törökök emlékkönyv kiadásával készülnek. Az emlékkönyvbe magyar tudósoktól is kértek cikkeket.

2 *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi*. A Kar ma is ezt a nevet viseli.

3 *Hungaroloji Enstitüsü*. Az intézmény ezt a nevet viselte 1982-ig, amikor is a „Nyugati Nyelvek és Irodalmak Osztálya”-n (*Bau Dilleri ve Edebiyat Bölümü*) belül a „Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék” (*Macar Dili ve Edebiyat Bilim Dalı*), egyszerűbben „Hungarológiai Tanszék” (*Hungaroloji Anabilim Dalı*, vagy *Hungaroloji Kürsüsü*) elnevezést nyerte.

4 Rásonyi László (Rásonyi Nagy László) 1899-ben az erdélyi Liptószentmártonon született. Németh Gyulánál tanult turkológiát. Gombocz Zoltánnál magyar nyelvészetet és Angyal Dávidnál magyar történelmet. Már fiatalon rátalált a később egész életét betöltő nagy témára: a török személynévkutatásra (onomatológia), ezen belül is az érdeklődési köréhez legközelebb álló kun személynévek problémakörére. 1921-től kezdődően a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában dolgozva végezte kutatásait, miközben több tanulmányutat tett Európa különböző tudományos centrumában (Berlin, Helsinki, Athén) és Isztambulban.

5 *Türk Dil Kurumu*. A Kemal Atatürk által alapított társaságnak rendkívüli szerepe volt a török nyelvudományi kutatások megindításában. A társaság munkatársai készítették el a 30-as, 40-es években a török nyelvudomány alapvető műveit, mint török nyelvtörténeti szótár, nyelvjárási szótár, történeti nyelvtan, nyelvmélek-kiadások stb. Vezető szerepét a Társaság folyamatosan megőrizte. Atatürk magánvagyonának egy részét örökölve, anyagi bázissal is rendelkezik, kiadványainak száma ma már 50-en felül van. Két folyóiratot is megjelenített: *Türk Dili* (Török Nyelv; havi folyóirat), *Türk Dili Araştırmaları Yıllık Belleteri* (Török Nyelvészeti Kutatások Évkönyve). — 1983-ban testvérintézményével a Török Történeti

Társasággal (*Türk Tarih Kurumu*) és még két másik társasággal, az Atatürk Kutatási Központtal (*Atatürk Araştırma Merkezi*) és az Atatürk Kulturális Központtal (*Atatürk Kültür Merkezi*) együtt, a taglárságok önállóságát megőrizve egy központi szervezetté egyesült: Atatürk Kulturális, Nyelvtudományi és Történettudományi Legfelsőbb Társaság (*Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*). Ez a „Legfelsőbb Társaság” tulajdonképpen az „Akadémia” funkcióját látja el, ezért magyar fordításban akadémiának nevezhetjük. A Török Nyelvtudományi Akadémia elnökének tisztét megalakulása óta Hasan Eren tölti be. — Mind a Török Nyelvtudományi Társaság, mind a Török Történettudományi Társaság rendszeresen választott levelező és tiszteleti tagjai sorába magyar tudósokat. A Nyelvtudományi Társaság tiszteleti tagjai voltak korábban Németh Gyula és Ligeti Lajos, jelenleg tiszteleti tagja Kakuk Zsuzsa; levelező tagja volt korábban Rásonyi László, jelenleg levelező tagjai Hazai György, Róna-Tas András és Schütz Ödön. A Török Történettudományi Társaság tiszteleti tagjai voltak korábban Németh Gyula, Moravcsik Gyula, Fekete Lajos, Rásonyi László és Ligeti Lajos; jelenleg tiszteleti tagjai Czeglédy Károly és Káldy-Nagy Gyula; levelező tagjai Hazai György, Halasi Kun Tibor és Dávid Géza.

6 Rásonyi ankarai munkásságát a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak évente küldött jelentései alapján dolgoztam fel. A jelentések másolatát Rásonyi özegeye volt szíves rendelkezésemre bocsátani. Az iratok 1935—1942-ig, majd 1963—1969-ig szólnak az Intézet működéséről.

7 Tayyib Gökbilgin (1907—1981) a magyar—török tudományos kapcsolatoknak egyik kiemelkedő egyénisége. Kitűnően tudott magyarul, az ankarai Intézetben végzett tanulmányai mellett négyszer vett részt a Debreceni Nyári Egyetemen, amit két alkalommal megtoldott egy-egy hónappal az Országos Levéltárban végzett kutatással. A háború után is — főleg a 60-as és 70-es években — fő mozgatója volt tudományos kapcsolataink fejlesztésének. Részt vett a szigetvári emlékülésen (1966), ő szervezte Isztambulban a Rákóczi Emlékülést (1976), és szerkesztette az itt elhangzott előadásokat tartalmazó emlékkönyvet. Számos magyar vonatkozású cikke jelent meg török történeti folyóiratokban és az Iszlám Enciklopédiában (Islám Ansiklopedisi), de Magyarországon kiadott történeti folyóiratokban is. A Kőrösi Csoma Társaság tiszteleti tagjai sorába választotta. Halála után a törökök egy nagy terjedelmű emlékkönyvvel adóztak kiemelkedő munkásságának: *Prof. Tayyib Gökbilgin Hâtıra Sayısı*. Isztambul, 1982, 886 oldal (Isztambul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi. Sayı 12.). Ennek 5—22. oldalán található munkáinak bibliográfiája.

8 Németh Gyula „Attila és hunja” c. művének fordítása csak 1962-ben jelent meg: *Attila ve Hunlari*. Isztambul, 1962, 520 oldal (AÜDÜTY 106). — Şerif Baştav más fontosabb fordításai: Gy. Németh, *Türklüğün Eskiçağı* (A törökség őskora). Ülkü XV, 1940, no 88, 290—306; no 90, 509—518. — F. László. *Kağan ve Ailesi* (A kagan és családja). Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası I, 1942—43, 37—50. — Gy. Moravcsik, *Hunlar Meselesinin Bugünkü Halı* (A hun kérdés mai állása). Tarih Dergisi II, 1952, 109—117. — Gy. Moravcsik, *Antik Hellenizm — Modern Hellenizm*. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XI, 1953, 431—444. J. Deér, *Istep Kültürü*. Uo. XII, 1954, 159—176. L. még a 20. jegyzetet.

9 A magyar irodalmi alkotásoknak a török irodalmi életre tett hatását jelképezi a következő történet. 1941-ben a Török Köztársaság akkori elnöke, İsmet İnönü meglátogatván az egyetemet, a szokottnál hosszabb időt töltött a Hungarológiai Intézet szépen berendezett könyvtárában. Amikor meglátta a világirodalom magyarra fordított két sorozatát, a Klasszikus Regénytárt és a Képes Remekfrókat, ezekkel a szavakkal fordult kísérőjéhez: „Ezt nekünk is meg kell csinálnunk!” Rövidesen tárcaközi bizottságot alakítottak, amelynek tervei alapján létrejött a *Dünya Edibiyyatı Klâsikleri* (A világirodalom klasszikusai) c. török sorozat. (Rásonyi beszámolója alapján.)

10 Az erre vonatkozó levelezést lásd *Documenta Bartociana*. III. Budapest, 1968, 179—183, 192—195, 197—201. Rásonyi László más, Bartók törökországi anyagának kiadásával kapcsolatos levelezése a közelmúltban került az Akadémia tulajdonába.

11 Hamit Zübeyr Koşay (1898—1984) Baskırıában született. 13 éves korában került szüleiével Isztambulba, ahol az ottani új egyetemen magyarul tanult, és néprajzzal foglalkozott. Első magyar tanára Avar Gyula volt. 1917-ben Magyarországra utazott, ahol először a Polgári Iskolai Tanárképzőt végezte el, majd az Eötvös Kollégium tagjaként 1923-ban az egyetemet. Gombocz Zoltán és Németh Gyula tanítványaként tett doktori szigorlatot, disszertációját a török fegyvervekről írta. Rövid berlini tartózkodás után 1925-ben tért vissza Törökországba. Az európaiosodás útjára lépő török kulturális életben vezető szerepet töltött be, s ezt mindig hasznosította a török—magyar kapcsolatok javára is. Több magyar történész, archeológus és néprajzos (Hóman Bálint, Kossányi Béla, Váry Ármin, Palotay Gertrúd, Czeglédy Károly) munkáit ismertette, törökre fordította (Fehér Géza, Paradi Nándor), és írt több magyar

vonatkozású cikket is, mint pl. *Macar Musikisi* (A magyar zene). Türk Yurdu, 1928; *Macarlar'ın Eski Tarihi* (A magyarok régi története); *Türkiye'de „Macar” Sözü Bulunan Köy Adları* (A „Magyar” elnevezést viselő helynevek Törökországban); In: Symposium on Rákóczi Ferenc II and the Hungarian Refugees in the light of Turco—Hungarian cultural relations. Istanbul, 1976. Műveinek bibliográfiáját I. a halála után tiszteletére kiadott emlékkönyvben: *Phil. Dr. Hamit Zübeyr Koşay'ın Hâtırası*. Ankara, 1986. (Türk Kültürü Araştırmaları XXIV/2.) A Kőrösi Csoma Társaság tiszteleti tagjai sorába választotta.

12 Ankarai munkásságának három évről (1944—1947) jól tájékoztatnak a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumnak küldött tömören megfogalmazott jelentései: *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből (1945—1948)*. Források a magyar népi demokrácia történetéhez. VIII. kötet. (A kötetet összeállította és a bevezetőt írta Gönyei Antal.) Új Magyar Központi Levéltár. 1988, Budapest, 463—478. Ugyanitt olvasható még Halasi Kunnak az 1948-as jubileumi év törökországi programjához benyújtott tervezete, valamint a VKM 1947. febr. 13-i keltezésű emlékirata a török kormányzservek részére a török—magyar kulturális kapcsolatok főbb kérdéseiről, továbbá Váli Ferenc egy magántanár jelentése törökországi tanulmányútjáról (1947), és végül a VKM értesítése a KÜM részére Halasi Kun Tibor és Eckmann János Törökországból való hazarendeléséről.

13 Halasi Kun Tibor kutatási területe a magyar őstörténet történeti és nyelvi problémáinak, a magyarországi kunok nyelvvel rokon mameluk-kipcsakok nyelvemlékeinek tanulmányozása, valamint a magyarországi török hódoltság török közigazgatási iratainak feltárása és feldolgozása. Számos történeti magyar helynevet azonosított a török defterek adatai alapján. Két jelentős — főleg turkológiai témájú cikket közlő — nemzetközi folyóiratot alapított, és szerkeszt napjainkban is: *Archivum Otomanicum* (1969-től), *Archivum Eurasiae Medii Aevi* (1975-től). Tiszteleti tagja a Magyar Tudományos Akadémiának és a Kőrösi Csoma Társaságnak, levelező tagja a Török Történettudományi Akadémiának. Hetvenedik születésnapja alkalmából tanítványai egy emlékkönyvvel fejezték ki iránta tiszteletüket: *Turks, Hungarians and Kipchaks. A Festschrift in Honor of Tibor Halasi Kun*. Guest Editor Pierre Oberling, Assistant Editor Geraldina C. Butash. (Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları Vol. 8.) 1984, 303 oldal. Az emlékkönyvről szóló recenzió I. a folyóiratunk 1987. évi őszi számában, a 99—105. oldalon, Hóvári János tollából.

14 1945-ben a fordítógárda tagjai voltak: Ibrahim Kafesoğlu, Sadrettin Karatay, Hamit Koşay, Sami Özerdim, Nilüfer Paran, Sadettin Pirali, Necmi Seren, Zahir Törümüküney, Ziya Tugal, Yakut Tunail.

15 Eckmann János Halasi Kun távozása után átment Isztambulba, majd az ötvenes évek vége felé ő is elhagyta Törökországot. Los Angelesben kapott katedrát, s a csagatáj török irodalom és nyelv nemzetközi elismert, legkiválóbb kutatója lett. 1974-ben halt meg.

16 „Klasszikus magyar szépirodalmi művek” c. sorozatban megjelent könyvek: Mikes Kelemen, *Törökországi levelek*. Fordította Sadrettin Karatay (1944); Móricz Zsigmond, *Isten háta mögött* (1945); Herczeg Ferenc, *Pogányok* (1945); Gárdonyi Géza, *A láthatatlan ember* (1946); Mikszáth Kálmán, *A beszélő köntös* (1946); Herczeg Ferenc, *Bizánc* (1946); Csiky Gergely, *Proletárok* (1946); Szigligeti Ede, *Liliomfi* (1946); Gárdonyi Géza, *Az a hatalmas harmadik* (1946); Mikszáth Kálmán, *Szent Péter esernyője* (1946); Jókai Mór, *Az új földesúr* I., II. (1947); Kisfaludy Károly, *Csalódások* (1948); Kölcsey Ferenc, *Parainesis* (1949); Csathó Kálmán, *Varjú a toronyórán* (1950). — A „Modern magyar szépirodalmi művek” sorozatban két kötet jelent meg: Molnár Ferenc, *A gyerekek* (1946); Lengyel Menyhért, *Tájfün* (1946). — A sorozatokat a 60-as években fel akarták újítani, de e szép vállalkozásnak sajnos azóta sem lett folytatása.

17 „Hungaroloji Enstitüsü Yayınları” megjelent kötetei: No. I. Y. Eckmann, *Macar edebiyatı tarihi* (A magyar irodalom története). Istanbul, 1946; No. II. L. Ligeti, *Bilinmiyen İç-Asya*. (Ismeretlen Belső-Ázsia). Macarcadan çeviren Sadrettin Karatay. Istanbul, 1946,² 1970, Istanbul (1000 Temel Eser No. 33, 34); No. III. F. Eckhart, *Macaristan tarihi* (Magyarország története). Macarcadan çeviren Ibrahim Kafesoğlu. Istanbul, 1949.

18 Az első világháború alatt létesített Konstantinápolyi Magyar Intézet könyvanyaga a második világháború után a Német Archeológiai Intézetbe került, innét mentették át az Ankarai Egyetemre az 1950-es évek közepén.

19 *Ordo portae. Description grecque de la porte et de l'armée du sultan Mehmed II., éditée, traduite et commentée par Ş. Baştav*. Budapest, 1947.

20 Fordításainak bibliográfiája megtalálható a tiszteletére kiadott emlékkönyvben: *Prof. Dr. Şerif Baştav'a Armağan*. Ankara, 1988. Türk Kültürü Araştırmaları XXV/2.

21 Sajnálatos tény, hogy 1982-ben az intézeti könyvtárak anyagát, így a Hungarológiai Intézetét is, a Központi Kari Könyvtárba szállították. Vigasztaló viszont, hogy ott külön helyiségben helyezték el.

22 Az ebben az időben megjelent irodalmi kiadásokról nem sikerült megfelelő képet szerezni. A tervezett költészeti antológia nem jelent meg.

23 Bartók Béla Törökországban gyűjtött népdalanyaga végül is 1976-ban látott napvilágot: *Béla Bartók's Folk Music Research in Turkey* by A. Adnan Saygun. Edited by László Vikár. Budapest, 1976.

24 Rásonyinak számos jelentős műve jelent meg Törökországban: *Dünya Tarihte Türklük* (A törökség a világtörténelemben). Ankara, 1942, 266 oldal; *Kiskunság'da Kumanca Yer Adları* (Kun eredetű helynevek a Kiskunságban). In: Németh Armağan, Ankara, 1962, 341—352; *Türklükte Kadın Adları* (Női nevek a törökségnél). In: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Ankara, 1963, 63—87; *Türk Özel Adları Kaynaklarının Bibliografyası* (A török személynévek forrásainak bibliográfiája). In: DTCF Türkoloji Dergisi I, Ankara, 1964, 71—101; *Tarihte Türklük* (A törökség a történelemben). Ankara, 1971, ²1988. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 39, 83, 420 oldal; *Kuman Özel Adları* (Kun személynévek). In: Türk Kültürünü Araştırmaları Mecmuası II, Ankara, 1973, 71—144; *Türk Devletinin Baudaki Varisleri ve İlk Müsülman Türkler* (A türk államszervezet nyugati öröksége és az első muzulmán törökök). Ankara, 1983, 240 oldal; *Tuna Köprüleri* (A Duna hídjai). Ankara, 1984, 156 oldal. Az 1981-ben Budapesten megjelent *Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál* (a „Gyorsuló idő” sorozatban) c. munkájának fordítása (törökre fordította Hicran Akın). Megjelenését szerzője már nem érthette meg: 1984 májusában elhunyt.

25 Németh Gyula a bulgáriai Vidinben ismerkedett meg az akkor még gimnazista Hasan Erennel, aki vidini török nyelvjárásgyűjtésében segített neki. Hasan Eren a budapesti egyetemen végezte tanulmányait, az Eötvös Kollégium tagja volt, majd évekig magántanárként működött a Török Tanszéken. Tudományos pályafutását is Budapesten kezdte el a Magyar Nyelv hasábjain. Mintegy három tucatnyi cikkben közölt újabb török adatokat magyar szavak török etimológiáihoz, és állított fel új etimológiákat. — Hazatérve a törökországi nyelvészeti kutatások egyik vezető egyénisége lett, a turkológia több fontos ágát műveli: oszmán-török nyelvtörténetet és nyelvjáráskutatást. Évtizedeken át vezetője volt az Ankarai Egyetem Török Nyelv és Irodalom Tanszékének, tanított a konjai Szeldzsuk Egyetemen is. Jelenleg a Török Nyelvtudományi Akadémia elnöke. Magyar kapcsolatait mindig fenntartotta. A nagy török enciklopédia (Türk Ansiklopedisi) munkálatainak vezetője, ő írja benne a magyar vonatkozású cikkeket. Az 1974/75-ös és 1975/76-os tanévben az ELTE Török Tanszékén dolgozott. 1968-tól tiszteleti tagja a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, 1972-től a Körösi Csoma Társaságnak, 1988-ban a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjai sorába választotta. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság Végrehajtó Bizottságának tagja a Társaság megalakulásától, 1977-től kezdve.

26 Hicran Akın 1976-ban fejezte hungarológiai tanulmányait. Şerif Baştavnál kezdte el, majd Hasan Erennél fejezte be 1985-ben doktori disszertációját, amelyben a Thuróczy Krónika adatait a török krónikák megfelelő adataival vetette össze. Erről a témáról a közelmúltban jelent meg cikke magyarul: *Thuróczy és a török krónikák a 15. századi török—magyar kapcsolatokról*. Keletkutatás, 1988. ősz, 3—12. H. Akın az elmúlt években két alkalommal is hosszabb időt töltött Magyarországon.

27 Vural Yıldırım 1974-ben fejezte be hungarológiai tanulmányait. Ugyancsak Şerif Baştav irányítása mellett kezdte, majd Hasan Erennél fejezte be doktori disszertációját, amelynek témája: A törökök képe Jókai műveiben. Több fordítása jelent meg a magyar novella irodalomból és költészetből, több cikket írt a magyar irodalomról, lefordította Németh Gyula *Bulgária török nyelvjárásainak felosztásához c. munkáját*: TDAYB 1980—1981. 1983, 113—167.

28 Az ELTE Török Filológiai Tanszékén lektorként működtek: Sevim Güray (1966, 67, 68), Fatma Muammer Temizer (1969, 70), Hasan Eren (1974, 75) Cemil Öztürk (1981, 82, 83), Günay Karaağaç (1984, 85), Mustafa Sinan Kaçalın (1987, 88), Ceval Kaya (1989, jelenleg is).

29 Az Ankarai Egyetem Hungarológiai Tanszékén lektorként működtek: Bognár József (1968), Fekete István (1970, 71, 72, 73); ekkor egy évtizedes kimaradás volt; Kovács Gyöngyi (1985), Csáki Éva (1987, 88, 89 jelenleg is), Györi Anna (1989, jelenleg is).

30 Annak idején, a 40-es években Halasi Kun Tibor és Eckmann János is készített török—magyar szótárt, ezeknek kézírata azonban elveszett (Halasi Kun Tibor szóbeli közlése).

A KÖRÖSI CSOMA TÁRSASÁG SZEGEDI TAGOZATÁNAK ELŐADÁSAI*

51. előadás: 1988. december 15. Torma József: Mágia és gyógyítás a baskíroknál. Az előadó két korábbi baskíriai tanulmányútjának néprajzi eredményei közül a baskírok mágikus gyógyászatára vonatkozó anyagot rendszerezte, kitérve a „kórotan”, a „profilaktika”, a „diagnosztika” és „terápia” legelterjedtebb módszereire és megpróbálva szétválasztani a baskír gyógyászat egyes történeti rétegeit. Előadásában a fő figyelmet a mágikus gyógymódoknak szentelte.

52. előadás: 1989. február 2. Zimonyi István: A honfoglaló magyarság és a besenyők. Az előadó áttekintést adott a besenyőkre vonatkozó írásos (főleg keleti) forrásokról, majd végigvezette történelmüket a még ismert kezdetektől a magyar honfoglalást közvetlenül megelőző időkig, amikor is a besenyőknek jutott döntő szerep a magyarság további sorsának befolyásolásában. Előadásának egyik tudományos eredménye, hogy a magyarságot ért — a történetírásban többnyire elfogadott — két besenyő támadás közül az egyébként is bizonytalan dátumú elsőt elveti, és csak egy besenyő támadást tételez föl, azt, amely a magyar honfoglaláshoz vezetett.

53. előadás: 1989. április 13. Felföldi László: Néptánc kutatás és magyar őstörténet. A történeti néptánc kutatás forrásainak fölvezetése után az egyes magyar tánc típusok elterjedtségét, areális kötődését, esetleges keleti kapcsolatait elemezte a témában nagy erudícióról tanúságot tevő néptánc kutatónk. Előadását arhaikus magyar táncokról készült videofelvételek bemutatásával zárta.

54. előadás: 1989. június 1. Márton Alfréd: Nomád államszervezet a VI—IX. században. Az előadó a különböző ótörök forrásokban fennmaradt török tisztségneveket elemezte, és e viszonylag gyér forrásanyagból próbálta a VI—IX. század nomád államszervezetét rekonstruálni.

55. előadás: 1989. november 2. Molnár Ádám: Esővarázslás a törököknél. Molnár Ádám az ótörök időjárás varázslásról vázolt föl történelmi tablót. Az ótörökök ezt a mágikus módszert még eredményes harcászati eszközként is használták. A művelet legfontosabb kelléke a *jada-tas*, egy bizonyos kőfajta, amely a törökség egy részénél a kérődző állatok gyomrából kerül ki. Előadásának befejező részében kísérletet tett a *jada* szó etimológiájának megfejtésére.

56. előadás: 1989. november 23. Róna-Tas András: Találkozás a dalai lámával. A tibeti lámaisten buddhista egyház több, mint harminc éve indiai emigrációban élő feje, Buddha tizennegyedik reinkarnációja 1989-ben elnyerte a Béke Nobel-díjat, önéletrajza pedig világszerte olvasott könyv lett. A világméretű nemzetközi enyhülés és közeledés lehetővé tette, hogy Róna-Tas András az idén eleget tegyen a dalai láma egy sokkal korábbi meghívásának. Róna-Tas András előadásának két ihletője e látogatás nyújtotta személyes élmény és a hamarosan magyarul is megjelenő önéletrajz volt. Ez utóbbiból a gyermek dalai láma megtalálásának misztériumát emelte ki az előadó. A Nobel-díjas egyházfő politikai példaképe Mahatma Gandhi és az ő békés polgári engedtlensége.

* E beszámoló első részét l. a Keletkutatás 1989. tavaszi számában.

57. előadás: 1989. december 14. Pálóczy Horváth András: Kunok és magyarok. Az előadó tíz éve folytat ásátásokat a Kecskemét környéki Szentkirályon, ahol egy újkori kun települést tárnak fel. Előadásának első részében diaképekkel gazdagon szemléltetve kun művészeti és művelődéstörténeti anyagot mutatott be kezdve a „kamennaja baba” elnevezésű szobrok és a kun temetkezési szokások bemutatásával, folytatva az ásatásokból előkerült kun fegyverek és krónikáink kunokhoz köthető képanyagával. Az előadás második részében filmszerűen bontakozott ki egy maga ásatta kun település körképe.

Torma József

BÚCSÚ TARDY LAJOSTÓL

Búcsúzom Tőled drága Lajos, fájdalmas baráti szeretettel. Sokan kértek meg, hogy nevükben szóljak, barátaid, kollégáid, tisztelőid, tanítványaid. Hosszú volna felsorolni mindazon intézményeket, amelyek keretet adtak munkásságodnak, s amelyek mind meghajtják most a gyász fekete zászlaját. A Magyar Tudományos Akadémia ismerte el a legmagasabb tudományos fokozattal, a tudományok doktórának címével munkásságodat, s gyászol az I. Osztály Orientalisztikai Bizottsága, amelynek munkájában olyan aktívan részt vettél. Búcsúzik a szegedi József Attila tudományegyetem, ahol tanítottál, s amely büszke arra, hogy címzetes egyetemi tanára voltál. Megrendülten idézi fel alakodat a Magyar Nemzeti Múzeum Központi Régészeti Könyvtára, amelynek vezetője voltál, s az Országos Széchényi Könyvtár, ahol oly hosszú ideig együtt dolgoztunk. Író barátaid az Írószövetségben és íróasztaluk mögött vagy kávéházak asztalainál, tanult jogász kollégáid a Kamarában, a katedrák és pulpitusok között a hihetetlenre való rádöbbenés csendjében emlékeznek. Örökös tiszteletbeli elnöküket gyászolják a magyar fordítók és tolmácsok, mindazok, akiknek példát mutattál és életheletőséget teremtettél. S mélységes elkeseredéssel perel saját istenével szerte az országban mindenki, aki olvasód és tanítványod volt, a magyar kultúra tevékeny résztvevői itt Magyarország mikrokozmoszában csakúgy mint külföldön, az egyetemes kultúra makrokozmoszában.

Sorsod és életed magyar és európai volt egyszerre, a szenvedés szorításában tragikus és ugyanakkor telve az alkotásba vetett hittel és a jövő reményével. Jogi végzettséged az ügyvédi pályát jelölte volna ki számodra, melyen el is indultál, de elragadott a háború vihara. A hadifogság gyötrelmeiből egy békéesebb és igazabb Magyarországra vetett hittel jöttél haza. Mindarról, ami 1947 júliusa után veled történt, azt a kálváriát megolvashatjuk a *Szaggatott krónika*-ban, amelynek teljes és hiteles szövege remélhetőleg hamarosan meg fog jelenni, hiszen az első kiadás idején, 1984-ben a félhivatalos és az öncenzúra még működött, s az igazságok nem egyszer fél- és háromnegyed igazságokká nyesődtek vissza. A *Szaggatott krónika* így is sokezer alvót s magát álomba ringatót rázott fel, s meghatározó szerepét az elmúlt évek és a jelen szellemi-politikai folyamataiban a szakavatott elemzők még ezután fogják értékelni. A történelemmel a történelemért volt vitád, s ezt a vitát tudományos és írói eszközökkel folytattad.

Ha egyetlen mondatba kellene összesűrítenem munkásságodat, akkor azt mondanám, hogy egyetemes tudású kutatója voltál a magyarság művelődéstörténetének, annak a finom hálózatrendszernek, amely a magyar kultúrát, a magyar történelmet összekötötte az egyetemes művelődéstörténettel. Érthető, hogy az ötvenes évek elejének szorításában a jogtörténet felé fordultál, és az elsők között szereztél meg a jogtudományok kandidátusa címet egy monográfiával Balugyánszky Mihályról, amely a 19. század első felének, a reformkornak jog-, művelődés és kapcsolattörténetébe világított. Majd a tokaji bornak a cári birodalomba vezető útját vizsgálod, gondosan bogozva a gazdaság és kultúra azon szálait, ame-

* Elhangzott 1990. jan. 22-én délután a Farkasréti temetőben.

lyek Moszkva és Bécs között Tokajon keresztül szövődtek. 1971-ben jelent meg monográfiád azokról a régi magyar követjárásokról, amelyek megkísérelték az ottomán birodalom hátában szövetségeseik keresését a magyarság fennmaradása érdekében. E műnek nemcsak otthon, de angol változatának, amelyet éppen a szegedi egyetem adott ki, külföldön is igen nagy sikere volt. Két évvel később Tbiliszi-ben a Grúz Akadémia előtt védted meg nagydoktori disszertációd a Grúzia európai és így magyar kapcsolatairól, majd 15 év múlva 1988-ban adtad ki a Kaukázus és a magyar történelem kapcsolatait summázó *Kaukázusi tükör* c. munkádat. Szilárd meggyőződésed volt, hogy a magyarság kulturális fennmaradását a hódítók alapos ismerete is elősegítheti. Ennek bizonyosságaképpen vizsgáltad meg hogy mit írtak *rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról*, s írtál erről monográfiát 1977-ben. Szenvedélyesen faggattad a rólunk író utazókat, milyen képet alakítottak a magyarokról a külföldiek. Olyan köteteid mint a *Régi hírünk a nagyvilágban*, a *Régi feljegyzések Magyarországról*, az *Orosz és ukrán utazók a régi Magyarországról*, a *Pierre Lescalopier utazása Erdélybe 1574-ben* vagy „egy éles szemű, hideg szívű krónikás a 16. századból” azaz Hans Dernschwam útinaplója nemcsak a magyarság európai kapcsolatait tárták fel, hanem jelentősen segítik nemzeti önismeretünk kialakítását is.

Szinte minden tanulmányodban féltő szeretettel követted nyomon a külföldre vetődött magyarokat, akár a cári orosz birodalom tengerében, akár a keleti bazárokból vagy a francia udvarban leltél nyomukra, akár Mexikóban, amiről utolsó könyvedet írtad, amely szinte készen pihen íróasztalodon.

Mint annyi más kutatónkat, Téged is izgatott a magyarság eredete, s a Keleten maradt magyarság. Olyan anyagot vontál be a kutatásba, amelyre korábban nem gondoltak. Amióta a magyarság megérkezett ide a Kárpát-medencébe, azóta hurcolják el honfitársainkat rabszolgának, hadifogolynak, munkaszolgálatra, koncentrációs és büntető táborokba Nyugatra és Keletre. Elővetted a 13. és 14. században a Fekete-tenger partvidékén folyó rabszolgakereskedelemtől írott forrásait, s ott megtaláltad a rabszolgapiacokon felbukkanó magyarok nyomait. S több cikkben, és egy német nyelvű monográfiában bizonyítottad, hogy a rabszolgák között nemcsak a Kárpát-medencéből származó s a Krímbe kirajzó kereskedő magyarok voltak, hanem nagy valószínűséggel Keleten maradt magyarok is. Sokszor beszélgettünk erről kétszemélyes szimpozionjainkon, gondosan mérlegelve adatokat, érveket, kis eseményeket és nagyívű történelmet. Tudom, hogy milyen büszke voltál ezekre a felfedezésekre, mennyi örömet, mennyi gyógyító derűt jelentettek ezek számodra a nehéz napjaidban is.

Az orvostörténet számos fejezete is kultúrtörténetté vált a kezdedben, mint azt például remekbe sikerült kis cikked mutatja, amely Izsák zsidó orvosról szól, aki Corvin Mátyás és a perzsa uralkodó összekötője volt a törökellenes világliga megszervezésében.

Munkásságod legendássá vált tárgyismeretre, s szinte hihetetlenül sokoldalú nyelvismeretre támaszkodott. Nemcsak a mai Európa számos nyelvét ismerted, hanem szabadon fordítottad a középkor olasz, német, francia, orosz s természetesen latin forrásait is, melyeknek nemcsak nyelvében, de kézírásos kódexeiben, paleográfiaiában is kiválóan kiismerted magadat. Egyaránt otthon voltál a filológiai

búvárlat apró adatokat megbecsülő feltáró munkájában és a széles nagyközönségnek szóló súlyos tartalmú, de könnyen olvasható történeti kisesszé műfajában.

Rövid volt a tudományos életed. Nem akkor, ha ezt a több mint 30 könyvvel, a kétszázon felüli cikkel mérjük, melyeket a magyar és a nemzetközi tudomány asztalára letettél. Nem is akkor, ha azokat az évtizedeket számítjuk, amely első tudományos munkád és az utolsó között eltelt. Rövid, ha azt tekintjük, ami megfratlan maradt, vagy félig, harmadában készült csak el, ami céduláidban rejtezik, s aminek összefüggéseit Te és csak Te ismerted. Rövid ez az idő, ha ahhoz mérjük, ami megszülethetett volna akkor, ha egy emberibb korba születesz.

S ezért vádoló a kort, mindannyiunk közös történelmét. Vádolom e történelem aktív résztvevőit, mert nem hiszek abban, hogy a történelem vak végzet, azt emberek, mindannyian csináljuk. Valahol, valamilyen mértékben mindannyian felelősek vagyunk azért, ami velünk történt. Felelősek vagyunk, ki egy gyilkos golyóért, ki egy feljelentésért, ki egy elmulasztott kézszorításért vagy egy elfelejtett bátorító mosolyért.

Tanúja vagyok annak, hogy nem volt benned gyűlölet és bosszúvágy azok ellen, akik életedet megrövidítették, s még jogos megvetésedet is iróniával fűszerezted a haláloed előtti utolsó napokon is.

Döbbenettel és fájdalommal búcsúzom Tőled, drága Lajos, ezekben a sorsfordító időkben, amikor olyan nagy szükségünk lenne arra az egyetemes humánusra, arra a derűs bizalomra, amely egyéniségedből oly erővel sugárzott. *Egy szegény európai nemzet ismét szegényebb lett egy európaival.*

Nyugodjál békében! Emlékedet, alkotó munkád eredményeit féltve őrizzük. Legyen béke a hátramaradtok lelkében és mindannyiunk között. Ámen.

Róna-Tas András

Brief Summaries of the Papers

BARNABÁS CSONGOR, TO THE PROBLEM OF LANDOWNERSHIP IN CHINA — THE LANDED PROPERTY CSUANG IN THE NOVEL SHUIHUCHUAN

An English version of this paper has been published in the *Acta Orientalia Hungarica* (T. XXXV, fasc. 2–3, 1981 pp. 275–289) under the title *The chuang* in the *Shuihuchuan*. A contribution to the history of landownership in China. There is a number of *chuang*, a kind of landed property mentioned and partly described in the 16th–17th century Chinese novel *Shuihuchuan* (“Water Margin”). In the paper these descriptions are brought together and analyzed. The conclusions are as follows:

The *chuang* in the novel is described as a kind of gentlemen’s landed property i.e. its owners do not till the land themselves, they are mostly well-to-do people and versed in martial arts, they have a number of servants at their disposal. Nevertheless they do not belong to the mandarin class, they are dubbed generally as “peasants” (*nung*). Their social standing shows a variety of cases: the wealthiest among them have private armies and rule their estate like fousal lords, others make a common cause with the brigand chiefs living in the forests nearby, the weakest ones being subjected to both the power of the local mandarin and the local brigands. From the personal histories of the *chuang* owners it can be stated that their ownership lacks any legal guarantees — if the owner is compelled to leave his *chuang*, it is lost to him for good. This precarious state of private ownership is illustrated in the novel by the history of a business enterprise also in which the owner is expropriated by his rival by sheer force.

RÓBERT SIMON, EAST AND WEST: DIVERGENCES OF THE CYCLIC AND LINEAR HISTORICAL REFLEXION (A COMPARISON OF THE ANCIENT GREEK AND ABABIC WAYS)

Historical reflexions about the past can be divided into two groups: the cyclical and linear conceptions of history. These two basic types of historical reflexion presumably correlate with the two basic types of social organization. Accordingly, the cyclic conception of history was typical of the polis and the redistributive empires while the linear conception characterized the historical consciousness of bourgeois society. The linear conception of history was “discovered” by the Jews living on the periphery of empires who can thereby be regarded as the discoverers of history and thinking in terms of history. This also implies that it was not the Greeks who created

historiography, and although the greatest achievements of cyclical historiography in Ancient Times are associated with them, because the Greeks' substantialist conception of science it was not they but the Arab Ibn Haldun (1332–1406) who laid with great scholarship the foundations of history as a science having its self-contained subject-matter and method. Ibn Haldun departed both from Islamic histories of salvation and from Greek thought by attributing an independent existence to human events within his cyclical conception of history and by developing the theory of human companionship or civilisation (umran) as a self-explanatory structure with its own rules. He liberated history from the wardship of theology and made it an autonomous science.

GÉZA DÁVID, MIGRATION OF THE POPULATION IN THE SANCAK OF BUDA, 1546–1559

Migration on the territory of Ottoman Hungary is a cardinal question since it may reflect the reaction of the population on the new political situation. Unfortunately very few material helps to elucidate this issue. An exceptional defter of the sancak of Buda contains data on persons changing their place of abode between 1546–1559, sometimes telling only that he fled away or disappeared, but occasionally also indicating the settlement he went to. These references were collected in tables, separating 2 main groups: men with unknown and known directions of migration. The first category was subdivided into heads of families and unmarried males, within them brothers, sons and servants. Among people with defined new habitations difference was made if the given person could actually be found there either in 1559 or in 1562, if he could not be identified there at all, if he reappeared in his original locality in 1562, or if he moved outside the boundaries of the sancak of Buda. Data on villages and towns were also separated. The directions of migration, where known, were illustrated on small maps, while 2 general maps show a. numerically, b. proportionally the extent of migration.

One of the most important results of the survey is that out of 371 persons, whose new habitation is indicated, only 6 left the Ottoman territory. Another basic trend is that some 75% of them explicitly moved to a neighbouring locality, indifferently to direction. There was a considerable difference between the migration indices of villages and towns — from the latter heads of families left their abode more rarely than from the villages, on the other hand servants were much more mobile in the case of urban settlements. Village people knew better the places where their fellow countrymen went to. One could not detect any fundamental differences between the migration patterns of the various nahiyes although even the geographical situation of the sancak could have explained some variations. At about 40% of the settlements show up almost negligible migration while drastically high values are witnessed only in 7% of them. The average yearly migration index for heads of families is 0.51%, that of unmarried men 0.91%, giving a mean of 0.63% per annum. The final conclusion is, then, that trends of population movements in the given period were not too much affected by the Turks — they followed their traditional patterns.

GYÖRGY SZÉKELY, CONNECTIONS BETWEEN THE BULGARIAN SEASIDE AND CONSTANTINOPLE IN THEIR DEFENCE FROM THE TURK

Certain points of the Bulgarian seaside became important as stations of Byzantine military campaigns. Later Kaliakra gained importance in the 13th–14th centuries. A Genoese marine map of the early 14th century shows it and Varna as Bulgarian ports and Mesembria as a harbour of Byzantium. Data from 1343 and 1352 show hazardous Venetian trade here under protection from the Bulgarian Tsar at a customs duty of 3%. Varna was the seat of a Venetian consul. The Genoese trade and power in the ports of Sozopol, Ankhialo, Mesembria and Varna were more significant. Their protection from the Ottomans became more and more urgent because of the Turkish expansion in the Balkans. Mesembria remained one of the last stations. In 1366–68 Amadeo VI, Count of Savoy, took Sozopol, Mesembria, Ankhialo and other fortified ports back from the Turks and returned them to the Byzantine emperor. The financial records of the campaign emphasize the wealth of goods in the shops and warehouses of Mesembria. Varna was given over to the Bulgarian despot Dobrosic by the tsar in 1370 and it fell to the Ottomans in 1389. Mesembria was again occupied by the Turkish forces in 1396–97 and its population deported, but Manuel II got it back by contract. The rival sultan Musa failed to capture Mesembria on the Black Sea and Selymbria on the Marble Sea even with a with a siege in 1409–10. Giacomo Badoer's account books for 1436–39 register the journey to Constantinople of Bulgarian subjects of the Ottoman Empire and Byzantium and that of Venetian and Genoese goods originating in Bulgaria. Mesembria and Ankhialo were in Byzantine hands in 1443–44, too. When Sultan Mehmed II surrounded the imperial capital of Byzantium, the Hungarian war lord János Hunyadi realized in the last years or months of Byzantium the importance of Mesembria, a possible base for sending Hungarian reinforcement. Differing views have been presented about the value of this source and about its chronological problems by Gyula Moravcsik, Lajos Elekes, Lajos Tardy and István Kapitánffy. After comparing all these views, the study summarizes the Hungarian plans for 1449–53 and their reception in Byzantium. The expected main bases for the liberation of Constantinople would have been Mesembria and Selymbria. The realization of the plans tarried, and in February 1453 Mehmed II occupied Mesembria. For a better understanding of the Byzantine and Western narrative sources the author also drew on the documents of Genoese public notaries dating from April–August 1453, for the tradesmen sensed the imminence of the events and followed them closely, judging everything in view of trade turnover. There is no ground for belittling the deeds and plans of János Hunyadi since the Genoese did not take faster or more powerful steps to protect the imperial city and within it their colony of Pera. The broad documentary material of Genoese public notaries suggests the decline of trade activity in the Levant and an increase of trade on waters west of Sicily, and even of Gibraltar. The author finds his one-time professor Imre Szentpétery's teaching about the importance of Italian public notary documents verified and emphasizes the significant role documents of the private sphere may play in supplementing sources of public history. Finally he concludes that the main lines

of traffic proved firmer than the influence of the Hungarian geopolitical and Genoese trade interests. The princely seat of Kaliakra has been ruined but the harbours of Mesembria and Sozopol were registered by French cartography as late as around 1700. Quite rightly so, for Mesembria–Nesebar had a vivid Christian religious life with new churches without towers and cupolas in the 17th century.

JÓZSEF TORMA, MAGIC AND ILLNESS AT THE BASKHIRS

GYÖRGY LEDERER, THE AHMADIYYA MOVEMENT IN ISLAM

Ahmadiyya is a messianistic sect of Islam. It was founded in Punjab, in 1889, by Mirza Ghulam Ahmad of Qadia (1835–1908) who is believed by his followers, the Ahmadi Muslims, to be a Prophet, “Mahdi and the Promised Messiah”, “the Imam of the age ... whose spiritual excellences bear a resemblance to the spiritual excellences of Jesus, son of Mary”. According to them, Jesus was put on the cross but did not die there. He escaped and went to India. His tomb can be found in Srinagar, Kashmir, known by local people as that of Prophet Jus Asaph. In this respect the Ahmadi doctrine disagrees not only with the beliefs of the rest of the Muslims but also with the tenets of Christianity. As Mirza Ghulam Ahmad himself stated, he “had been sent to break the cross and slaughter the swine”. He rejected the idea of the Holy War (Jihad) against “the benign Government of our Queen and Empress”, i.e. Queen Victoria. This position was and is also sharply criticized by “orthodox” Muslims. Otherwise there is practically no important difference between the Ahmadi tenets and those of the Muslims in general, except for the very prophethood of the founder of this sect, of course.

This study sums up the main Ahmadi teachings, the history of this worldwide Movement of Urdu origin, its cruel persecution in Pakistan, its high spiritual character and values embodied nowadays by its charismatic leader and Fourth Caliph, Mirza Tahir Ahmad, the Prophet’s grandson. This account tries to fill a gap in a certain sense as not much has been printed in Hungarian on the Ahmadiis, who may be expected to come to proselytize in Central Europe. The author refers to a former article of his (“*Sources of the More Recent History of Islam in Hungary*”, *Keletkutatás*, Spring 1989, pp. 53–72), in which the story of the only Ahmadi mission in Hungary, in 1936–1937, as well as its surprisingly rich press-echo is presented.

ISSN 0133-4778

A kiadásért felel: Bethlenfalvy Géza

Készült az Ipari Informatikai Vállalat nyomda főosztályán (Bp. IV., Berda József u. 12.) 90.243

Felelős vezető: Haraszti Győző

A Keletkutatás megrendelhető és előfizethető a Kőrösi Csoma Társaság titkárságán
1064 Budapest, Izabella u. 46. III. em. 304.